

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

ГОДИНА 19, БРОЈ 61, МАЈ, СКОПЈЕ 2021

61

Издавачи:

Фондација „Конрад Аденауер“, Република Северна Македонија
Институт за демократија „Societas Civilis“, Скопје

Основачи:

д-р Ѓорге Иванов, м-р Андреас Клајн

„Политичка мисла“ - Уредувачки одбор:

Даниел Браун	Фондација „Конрад Аденауер“, Германија
Ненад Марковиќ	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија
Иван Дамјановски	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија
Ханс-Римберт Хемер	пензиониран професор по економија, Универзитет во Гисен, Германија
Клер Гордон	Лондонска школа за економски и политички науки, Велика Британија
Роберт Хислоп	Оддел за политички науки, Унион Колеџ САД
Ана Матан- Тодорчевска	Факултет за политички науки, Универзитет Загреб, Република Хрватска
Предраг Цветичанин	Универзитет во Ниш, Република Србија
Владимир Мисев	ОБСЕ Канцеларија за демократски институции и човекови права, Република Полска
Сандра Кољачкова	Фондација „Конрад Аденауер“, Република Северна Македонија

Адреси:

ФОНДАЦИЈА „КОНРАД АДЕНАУЕР“,
„Ристо Равановски“ 8, МК-1000 Скопје
Тел.: 02 3217 075 ; Факс: 02 3217 076
E-mail: Skopje@kas.de, Интернет: www.kas.de

ИНСТИТУТ ЗА ДЕМОКРАТИЈА “SOCIETAS CIVILIS” СКОПЈЕ,
Мирослав Крлежа 52-1-2 МК-1000 Скопје Тел./факс: 02 30 94 760,
E-mail: contact@idscs.org.mk Интернет: www.idscs.org.mk
E-mail: map@yahoo.com

Печат: Винсент графика - Скопје.

Дизајн и техничка подготовка: Пепи Дамјановски.

Превод: Тина Фарни, Перица Сарџоски, Огнена Никуљски, Барбара Драговиќ.

Јазична редакција на македонски: Елена Саздовска.

Ставовите изнесени во списанието не се ставови на Фондацијата „Конрад Аденауер“ и Институтот за демократија „Societas Civilis“, туку се лични гледања на авторите. Издавачите не одговараат за грешки направени при преводот. Списанието се издава 2 пати годишно и им се доставува на политичките субјекти, државните институции, универзитетите, странските претставништва во Република Северна Македонија и во Европа. Оваа публикација служи само за информативни цели. Таа не смее да се употребува во рамки на изборни кампањи.

Година 19, број 61,
мај 2021, Скопје,
ISSN 1409-9853

Содржина

ДОЛГОРОЧНИ НАМЕСТО ДНЕВНИ ПОЛИТИКИ: НАСОЧУВАЊЕ НА
ФОКУСОТ КОН ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

5

Моника Зајкова
Тимчо Муцунски

ПРЕТСТАВНИЧКАТА ДЕМОКРАТИЈА И СИСТЕМОТ НА ПОДЕЛБА НА
ВЛАСТА: МАКЕДОНСКИ ЛЕКЦИИ

13

Тања Каракамишева – Јовановска
Александар Спасеновски

ЈАВНИ ПОЛИТИКИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО КРИЗИ:
ЛЕКЦИИ НАУЧЕНИ ОД КОВИД-19,
ЗА КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ

29

Христина Рунчева Тасев
Анета Стојановска-Стефанова

УЛОГАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА ПОЛИТИЧКАТА
КУЛТУРА ВО ДЕМОКРАТСКИТЕ ПРОЦЕСИ

45

Томе Гушев

РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТ:
ДАЛИ „ОТВОРЕНИТЕ ЛИСТИ“ СЕ РЕШЕНИЕ НА ПРОБЛЕМОТ?

69

Стефан Андоновски

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА СЛЕДЕЊЕТО И МЕРЕЊЕТО НА ПЕРФОРМАНСИТЕ
НА ВРАБОТЕНИТЕ ВО УСЛОВИ НА РАБОТА ОД ДОМА, ЗА ВРЕМЕ
НА ПАНДЕМИЈАТА ПРЕДИЗВИКАНА ОД ВИРУСОТ КОВИД-19

83

Дејан Димитриевски

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Моника Зајкова

Својата кариера ја започна во Собранието на Република Северна Македонија во 2018 година, како надворешен соработник. Од 2019 година до нејзиниот избор за пратеник во Собранието на Република Северна Македонија, Зајкова работеше како посебен советник за прашања поврзани со регионалниот развој во кабинетот на министерот за локална самоуправа и беше назначена за шеф на кабинетот од страна на министерот.

Тимчо Муцунски

е доцент по право на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, каде што предава во научните области Римско право, Правна реторика, Правна аргументација, Корпоративна етика и Дигитална демократија. Како коавтор на два универзитетски учебника, како и на повеќе од 20 трудови во рецензирани списанија, тој има огромно искуство во областа на правните науки и истражувањето.

Од јули 2020 година, беше избран за пратеник во македонското Собрание, каде што во моментот претседава со собраниската Комисија за финансирање и буџет, додека исто така е член на Комисијата за надворешни работи и на Комисијата за европски прашања. Тимчо има потврдено минато на работа во областа на државната администрација, со искуство кое вбројува две години работа како заменик-министер за информатичко општество и јавна администрација, каде што ги водеше процесите насочени кон реформа на јавната администрација и дигитализација. Тимчо е меѓународен секретар на ВМРО-ДПМНЕ, како и поранешен стипендист на фондацијата „Конрад Аденауер“.

Стручна статија
УДК: 502.14:[616.98:578.834-036.21]

Моника Зајкова
Тимчо Муцунски

ДОЛГОРОЧНИ НАМЕСТО ДНЕВНИ ПОЛИТИКИ: НАСОЧУВАЊЕ НА ФОКУСОТ КОН ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

Вовед: Постапување на животната средина на врвот на агендата во светот по ковид-19

Секојдневниот политички дискурс во политичкиот пејзаж се фокусира на многу прашања. Со подемот на пандемијата на КОВИД-19, законодавците и креаторите на политики низ целиот свет, пред сè, несомнено се фокусираа исклучиво на мерки директно или индиректно повлијаени од пандемијата. Најчесто, ова повлекуваше широка акција насочена кон спасување животи, спасување работни места, како и тоа да се задржи општествениот мир во најголемата криза што ја погоди нашата генерација. Самите политики беа различни во длабочината, пристапот и размерот, со тоа што некои нации беа поуспешни во справувањето со повеќедимензионалната криза отколку другите. Сепак, без сомнение, областа која се чини дека беше изоставена од секојдневниот фокус е животната средина. Секако, промената во оваа динамика се случи кога претседателот на Соединетите Американски Држави, Џо Бајден, го закажа виртуелниот лидерски Самит за климатски промени за 22 и 23 април. Со присуство на 40 светски лидери, целта на овој американски лидерски Самит беше да се постави фокусот на следниве прашања¹:

- Вложување драстични напори од страна на најголемите светски економии за да ги намалат емисиите во оваа критична деценија со цел да се задржи лимитот на затоплувањето на 1,5 Целзиусови степени.
- Мобилизирање на финансиите од јавниот и приватниот сектор за да се активира нето нула транзицијата и да им се помогне на ранливите земји да се справат со влијанијата од климатските промени.
- Фокус на економските придобивки од климатската акција, со силен акцент на создавање нови работни места, како и да се утврди дека сите заедници и работници ќе имаат корист од премиот кон новата економија врз база на чиста енергија.
- Поттикнување на трансформациски технологии кои можат да помогнат во намалувањето на емисиите и приспособувањето на климатските промени, истовремено создавање огромни нови економски можности и градење на идните дејности.

Истакнување на домашни и недржавни актери кои се посветени на зелено закрепнување и градење на правична визија за ограничување на затоплувањето на 1,5 Целзиусови степени, а кои се во тесна соработка со националните влади за поамбициозно делување, како и унапредување на отпорноста.

¹ White House Briefing on Climate Summit. White House. 26.3.2021. <<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/26/president-biden-invites-40-world-leaders-to-leaders-summit-on-climate/>>

Дискутирање на можностите за зајакнување на капацитетите за заштита на животот и егзистенцијата од влијанието на климатските промени, со главен фокус на глобалните безбедносни предизвици кои произлегуваат од климатските промени и влијанието врз подготвеноста, како и на улогата на природните решенија за постигнување на целта од нето нула емисии до 2050 година.

Она што го покажува овој фокус на клучните глобални лидери е дека во претстојниот период на во преден план ќе биде очигледната корелација меѓу економскиот развој и еколошките политики. Предизвикот со кој се соочуваат македонските институции од законодавната и од извршната власт е главниот проблем со кој се занимава овој труд. Имено, кои се препреките со кои се соочуваат креаторите на политики и законодавците за да се отргнат од политичката култура што негува фокус на дневни политики, наместо на долгорочни политички процеси. Во таа смисла, ќе имаме за цел да воспоставиме одредени клучни пристапи во политиката насочена кон изнаоѓање заемно прифатливо решение за прашањето поврзано со политиката за животната средина, што излегува од рамките на партиските политики, со што се сведува строго на концептот на она што идеално може да се смета за национален приоритет.

Национален консензус за животна средина

Има неколку главни предизвици со кои се соочуваат современите нации-држави, како и глобалната заедница, кога станува збор за политиката за животна средина. Според *Лундбер*², нашата планета и човештвото се соочуваат со три досега невидени предизвици, кои меѓусебно се засилуваат: климатските промени, губењето на биодиверзитетот и прекумерната употреба на критичните природни ресурси. Сепак, освен делувањето на мултилатерална основа, а особено во рамките на Обединетите нации, тоа што прво мора да се договори е дека креирањето национална стратегија за животна средина е првиот клучен чекор кон долгорочен развој во областа на економијата и здравствената заштита. Прашања од типот „можно е да се избрат енергетски решенија што го подобруваат здравјето на луѓето, животната средина и економскиот развој доколку ја разбереме сложената интеракција меѓу системите за испорака на енергија и одржливите, здрави човечки средини“³.

2 Lundberg, Eric. "Facing our global environmental challenges requires efficient international cooperation". United Nations Environment Program. 4.7.2019. <<https://www.unep.org/news-and-stories/editorial/facing-our-global-environmental-challenges-requires-efficient>>

3 Portier, C., Hrynkow S., Gohleke J. "Health, Economy, and Environment: Sustainable Energy Choices for a Nation". Environmental Health Perspectives. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2430245/>>

Клучните предизвици со кои се соочува животната средина во Македонија се:

1. Загадување на воздухот и водата;
2. Уништување на шумите;
3. Губење на биодиверзитетот;
4. Недостаток на долгорочна стратегија за одржлива енергија.

Се разбира, проблемот кој преовладува е недостаток на соодветно управување при решавање на овие проблеми, вклучително и недостаток на ангажирана експертиза во јавниот сектор, недоволно обуки на вработените во јавниот сектор во врска со ова прашање, несоодветни регулаторни мерки насочени кон големите загадувачи и се разбира, недостаток на опсежна јавна дебата и фокус.

УНЕЦЕ⁴ направи сериозна студија со која се утврди дека подобрувањето на квалитетот на воздухот и управувањето со отпадот се две области кои сè уште предизвикуваат огромна загриженост во земјата. Согласно оваа студија, треба да се работи повеќе на следново:

- **Да се следи изложеноста на населението на загаден воздух;**
- Да се спроведат еколошки налепници и субвенции за електрични и хибридни возила;
- Да се воведат ограничено движење во заштитените еколошки зони во деновите кога ќе се надмине прагот на загадувањето во урбаните области;
- **Да се изнајде решение за загадувањето на воздухот што произлегува од секторите транспорт, централно греење и производство на енергија;**
- Да се подобри управувањето со отпадот преку изградба на регионални депонии и поттикнување на собирачите на отпад да собираат отпад одделно;
- **Да се воведат „зелено оданочување“** со цел да се стимулираат даночните обврзници да ги намалат активностите што придонесуваат за загадување, во насока на намалување на штетата врз животната средина на најекономичен начин, преку поттикнување промена на однесувањето за да се намали загадувањето. Поентата тука не е да се воведат повисоки даноци, туку поаметни даноци, кои се сметаат за многу поефикасни од регулативата за намалување на загадувањето, а можат да создадат и значителни економски и еколошки придобивки.
- **Да се поттикне спроведувањето и порастот на зелените работни места,** како пристojни работни места кои придонесуваат за зачувување или обновување на животната средина. Со соодветни и интегрирани политики, зелените работни места можат да придонесат за поголема социјална вклученост, родова еднаквост и намалување на сиромаштијата во едно општество чија единствена цел е подобрување на животната средина.

4 United Nations Economic Commission for Europe. 3.11.2019. <<https://unece.org/environment/press/north-macedonia-path-sustainable-development-must-step-efforts-air-quality-and>>

- **Да се стави во функција Информативниот систем за управување со отпад во земјата;**
- Да се воспостави ефикасен механизам за редовна консултација и помош од страна на Министерството за животна средина и просторно планирање на општините, за спроведување на нивните надлежности поврзани со животната средина;
- Да се формира агенција за заштита на животната средина;
- Да се унапреди примената на интегрирани пристапи кон одржливост на животната средина, како што се стратегиската оценка на животната средина, интегрираното управување со водните ресурси и проценката на влијанието врз животната средина, вклучително и во прекуграничен контекст;
- Да се воведо зелен процес на јавни набавки за поддршка на животната средина;
- Да се подобри управувањето со отпадните води преку изградба на постројки за третман на отпадни води;
- Да се заврши процесот на ревалоризација и повторно прогласување на постоечките заштитени подрачја;
- Да се спроведе законска обврска за достигнување одредени цели за обновлива енергија преку искористување на потенцијалот на земјата за соларна фотонапонска енергија;
- Да се промовираат и поддржат еко-училиштата.

Заклучок:

Како може да работиме заедно за да изнајдеме решение

Улогата на креаторите на политики и законодавците е да го обединат општеството зад заедничката кауза. Примарен фокус на ова поле треба да биде здружувањето на законодавците и на креаторите на политики на национално ниво, заедно со деловната заедница, еколошките активисти и локалните власти. Мора јасно да се разбере заедничката одговорност во нашиот пристап кон животната средина и политиките што ја обликуваат. Заемното поставување цели кои нема да бидат само приоритети на мултилатерално ниво, туку ќе се фокусираат на градење одржливи еколошки и економски политики е загарантиран процес кој води до политички успех, и уште поважно, до опипливи резултати.

Она што следува како заклучок е дека предизвиците се огромни, но одговорноста на политичките, еколошките и на деловните чинители е уште поголема. Иако одредени политики во минатото создадоа перцепција дека владата го ублажува нашето влијание врз животната средина, сите мора да заклучиме дека може да се направи повеќе, и мора да се стори повеќе за нашата заедничка иднина. Законските решенија се пред нас, а политиките лесно може да се спроведат. Она што стои пред

нас е предизвикот да се предложат политики и законодавство заедно, за заедничка кауза: чиста и одржлива животна средина.

Прашањето за благосостојбата на животната средина е прашање што ги засегнува сите луѓе подеднакво, без оглед на која партија се членови или поддржувачи.

Во каква животна средина ќе живееме, зависи најмногу од нас самите.

Секој ден сме сведоци на природни катастрофи кои се јавуваат како резултат на зголеменото загадување низ целиот свет. Сите сме свесни за важноста на ова прашање, како и за катастрофалните последици што ќе следат доколку не ги оставиме настрана различностите и не работиме заедно за надминување на проблемите за кои сите сме свесни дека постојат. Да го отвориме ова прашање во јавноста, да организираме јавни дебати, семинари, работилници, конференции, со цел да ја зголемиме свеста за опасностите што ги носи загадувањето. Да се обединиме сите заедно во борбата за заштита на животната средина.

Цитирани дела

1. White House Briefing on Climate Summit. White House. 26.3.2021. <<https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/26/president-biden-invites-40-world-leaders-to-leaders-summit-on-climate/>>
2. Lundberg, Eric. "Facing our global environmental challenges requires efficient international cooperation". United Nations Environment Program. 4.7.2019. <<https://www.unep.org/news-and-stories/editorial/facing-our-global-environmental-challenges-requires-efficient>>
3. Portier, C., Hrynkow S., Gohleke J. "Health, Economy, and Environment: Sustainable Energy Choices for a Nation". Environmental Health Perspectives. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2430245/>>
4. United Nations Economic Commission for Europe. 3.11.2019. <<https://unece.org/environment/press/north-macedonia-path-sustainable-development-must-step-efforts-air-quality-and>>

КРАТКИ БИОГРАФИИ

Тања Каракамишева-Јовановска

е редовен професор на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, на катедрата по Уставно право и политички систем. Својата докторска диплома ја стекнала на Правниот факултет во Љубљана, Република Словенија, во 2002 година, додека магистерската диплома ја стекнала во 1997 година, на Правниот факултет во Скопје. Досега има работено како експерт на голем број проекти организирани од страна на ГТЗ, ОБСЕ, УНДП, ЕУ, Советот на Европа и други. Во периодот 2008-2012 година била номинирана за заменик-член, а од 2016 до 2020 година за член на Венецијанската комисија при Советот на Европа. Во 2014 година била номинирана за член во Програмскиот комитет за конфигурацијата „Европа во менување на светот – инклузивно, иновативно и рефлексивно општество“, кој работи во рамките на Европската комисија за програмата Хоризонт 2020, како и национална контакт-точка за оваа конфигурација. Во февруари 2014 година е избрана за најдобар научник на УКИМ за 2013 година.

Автор е на повеќе од 250 труда објавени во домашни и во странски списанија, годишници, зборници и слично. Има учествувано на повеќе од 20 релевантни меѓународни научни проекти и на повеќе од 50 семинари и меѓународни конференции организирани низ светот, со свои трудови или студии. Автор е на десет универзитетски учебници, три научно-популарни книги и на пет монографии.

Александар Спасеновски

е вонреден професор на катедрата по Уставно право и политички систем на Правниот факултет „Јустинијан Први“ при Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“. Негов посебен интерес се политичките партии и интересовните групи и современите политички системи.

Спасеновски докторирал на тема што се однесува на уставно-правниот статус на религиите и на слободата на вероисповест.

Александар во 2006, 2008 и во 2011 година бил избран за пратеник во македонскиот парламент, а од 1999 до 2006 година бил и стипендист на Фондацијата „Конрад Аденауер“.

Е-пошта: a.spasenovski@pf.ukim.edu.mk

Изворна научна статија
УДК: 342.53(497.7)

Тања Каракамишева – Јовановска
Александар Спасеновски

ПРЕТСТАВНИЧКАТА ДЕМОКРАТИЈА И СИСТЕМОТ НА ПОДЕЛБА НА ВЛАСТА: МАКЕДОНСКИ ЛЕКЦИИ

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

61

Вовед

Законодавната функција, како дел од функциите што влегуваат во гранките на власта во демократските системи, претставува практичен израз на суверенитетот на граѓаните. Таа се остварува во рамките на претставничките тела чии членови се избираат на општи и непосредни избори, за одреден мандатен период.

Сите парламенти, независно од системот на организацијата на државната власт имаат широк спектар на надлежности, кои можат да се сведат во три клучни области:

- Прво, легитимативна функција, односно функција на претставување;
- Второ, законодавна функција и
- Трето, контролна функција.

Имајќи го предвид споменатото, а во светлина на претстојниот јубилеј што ќе се случи на 17 ноември 2021 година, кога ќе се одбележат три децении од донесувањето на „Уставот на Република Македонија“, оваа анализа има за цел преку примена на квантитативни параметри и нивни квалитативни толкувања да ја антиципира улогата на законодавна власт во македонскиот политички систем, низ призма на степенот на остварувањето на најважните надлежности на парламентите.

Врз основа на добиените податоци, изложени се заклучни согледувања со кои попрецизно ќе бидат разјаснети местото, улогата, предизвиците и перформансите на Собранието во системот на поделбата на власта во нашата земја.

Направената анализа содржи информации и параметри за секоја од клучните надлежности карактеристични за претставничките тела во демократските држави, а при нејзината изработка користени се расположливи податоци од статистичка и од друга природа, кои се на располагање во Собранието на државата како документи од јавен карактер.

1. Надлежностите на собранието наспроти реалноста

Собранието како носител на законодавната власт е предмет на постојани опсервации и оценувања. Од аспект на перформансите на оваа гранка на власта, мислењата и проценките на стручната јавност се прилично дивергентни. Сепак, преовладува една општа дилема дали законодавната власт во нашата држава во

целост и на соодветен начин ги остварува своите надлежности, определени со Уставот¹, Деловникот на Собранието², како и со Законот за Собранието³.

Во продолжение, низ призма на теоријата⁴ која го проучува местото на законодавната власт во државите со претставничка демократија, како и врз основа на интерните специфики што произлегуваат од Уставот и од посочените закони, настојваме да дадеме одговор на поставената дилема дали Собранието во целост и на соодветен начин ги остварува своите надлежности.

1.1 Легитимациска функција, односно функција на претставување

- Функцијата на претставување и нејзиното практично ефектуирање во случајот со Собранието ќе биде анализирана преку шест индикатори⁵:
- Прво, должина на мандатот на пратеничките состави;
- Второ, застапеноста на пратениците според етничката припадност;
- Трето, застапеноста на пратениците според половата припадност;
- Четврто, бројот на пратениците на кои порано им престанал мандатот во Собранието;
- Петто, бројот на политичките партии или коалиции во Собранието;
- Шесто, бројот на независни пратеници во Собранието.

СОСТАВ	ПЕРИОД	ТРАЕЊЕ
прв состав	1990 – 1994	целосен мандат
втор состав	1994 – 1998	целосен мандат
трет состав	1998 – 2002	целосен мандат
четврти состав	2002 – 2006	нецелосен мандат
петти состав	2006 – 2008	нецелосен мандат
шести состав	2008 – 2011	нецелосен мандат
седми состав	2011 – 2014	нецелосен мандат
осми состав	2014 – 2016	нецелосен мандат

Табела број1: Должина на мандатот на пратеничките состави од 1991 до 2016 година⁶.

- 1 Устав на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, год. XLVII, бр. 52, Скопје, 1991, стр. 805-815.
- 2 Деловник на Собранието на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, бр. 91, Скопје, 2008, Деловник за изменување и дополнување на Деловникот на Собранието на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, бр. 119, Скопје, 2010 и Деловник за изменување и дополнување на Деловникот на Собранието на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, бр. 23, Скопје, 2013.
- 3 Закон за Собранието на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија, бр. 104, Скопје, 2009.
- 4 Види Гордана Сиљановска – Дафкова, Тања Каракамишева – Јовановска и Александар Спасеновски, Парламентарно право, Правен Факултет „Јустинијан Први“ и Фондација „Конрад Аденауер“, 2020.
- 5 Посочените индикатори се во согласност со дефинираната методологија од наша страна, која произлегува од поставената цел, од спецификите на самата законодавна власт, како и од политичкиот систем на државата.
- 6 Според податоците од интернет-страницата на Собранието, www.sobranie.mk, март 2021.

Иако во нашиот уставен систем не е предвидена уставна можност претседателот на Републиката на барање на претседателот на Владата да донесе одлука за распуштање на Собранието како форма на „кочница и рамнотежа“ (checks and balances) на извршната наспроти законодавната власт, карактеристична за парламентарните демократии, сепак тој фактор не може да се оцени како позитивен од аспект на поголемата должина на траењето на мандатите на пратеничките состави во периодот од 1990 до 2016 година.

Како што може да се забележи од податоците во табелата, 50% од собраниските состави го завршиле својот четиригодишен мандат, додека останатите 50% порано го завршиле својот мандат. Конкретно, првите четири собраниски состави останале до крајот на уставно-утврдениот мандат, додека следните четири пратенички состави до 2016 година порано го завршиле мандатот, односно се самораспуштиле поради одлуката да се организираат предвремени парламентарни избори. Во оваа смисла, просечно, од 1990 до 2016 година мандатот на собраниските состави траел нешто повеќе од 3 години.

Причините за ваквото пократко траење на мандатите треба да се бараат во две околности:

- Прво, во политичките кризи во државата што влијаеле во насока на намалување на времетраењето на легитимитетот на владејачките партии; и
- Второ, во стратегиите на владејачките партии кои поради односот на силите со опозицијата одлучиле да одат на предвремени избори со цел повторно да добијат легитимитет од граѓаните.

Од аспект на политичките партии, може да се заклучи дека до 2016 година, собраниските пратенички состави во кои мнозинството од пратениците биле од коалицијата предводена од СДСМ останале до крајот на мандатот, додека собраниските состави во кои мнозинството од пратениците биле од коалицијата предводена од ВМРО-ДПМНЕ покажуваат поголема склоност кон самораспуштање и организирање на предвремени парламентарни избори.

МАНДАТ	МАКЕДОНЦИ	АЛБАНЦИ	ТУРЦИ	РОМИ	СРБИ	ВЛАСИ	БОШЊАЦИ
2002-2006	70,8	21,6	2,5	0,8	1,66	0,8	1,66
2006-2008	70,8	23,3	1,6	1,6	0,8	0,8	0,8
2008-2011	67,5	24,2	0,8	1,6	2,5	1,6	0,8
2011-2014	68	20	1,6	1,6	3,2	0,8	1,6
2014-2016	74	22	1,6	0,8	1,6	0	0,8
ПРОСЕК	70	22	2	2	2	1	1

Табела број 2: Застапеност на пратениците според етничката припадност од 2002 до 2016 година⁷

⁷ Според податоците од интернет-страницата на Собранието, www.sobranie.mk, март 2021.

Согласно наведените податоци, а врз основа на резултатите од пописот на населението и домаќинствата од 2002 година, може да се заклучи дека во Собранието постојат одредени, главно помали отстапувања од аспект на етничката структура на пратениците. Со оглед на фактот дека отстапувањата не се од поголем обем, можат да се изведат два поважни заклучока:

- Прво, дека постојниот избран модел (регионално-пропорционален) што се применува од 2002 година до денес, со одредени измени во однос на гласањето на дијаспората, овозможува адекватна претставеност на сите етнички сегменти на државата во Собранието и
- Второ, стратегијата на најголемите партии (ВМРО-ДПМНЕ и СДСМ, но и на ДУИ) да настапуваат со предизборни коалиции во кои се интегрирани партиите на помалите етнички заедници (Турци, Роми, Срби, Власи, Бошњаци, Египќани итн.) е сосема правилна, како од аспект на распоредот на силите низ призма на бројот на освоените гласови, така и од аспект на коригирање на недостатоците на изборниот модел, кој отежнувајќи им го самостојниот настап на овие политички субјекти, фактички ги поттикнува кон интегрирање во коалиции предводени од најголемите партии во државата.

Имајќи ги предвид погоре наведените податоци разгледани низ призма на карактерот на уставниот систем во земјата, особено по имплементацијата на Охридскиот рамковен договор од 2001 година, може да се забележи дека законодавната власт претставува соодветен израз на граѓанската и етничката еднаквост.

МАНДАТ	МАЖИ	ЖЕНИ
2002-2006	81,6	18,3
2006-2008	70,8	29,1
2008-2011	71,7	28,3
2011-2014	70	30
2014-2016	67,5	32,5
ПРОСЕК	73	28

Табела број 3: Застапеност на пратениците според половата припадност од 2002 до 2016 година⁸

Анализирајќи ги трендовите од 2002 до 2016 година, може да се констатира дека постојат тенденции на сè поголема изедначеност на половата структура на пратениците во Собранието. Имено, за разлика од 2002 година кога соодносот на пратениците мажи наспроти пратеничките жени во Собранието бил повеќе од 80% наспроти помалку од 20%, во 2016 година тој сооднос бил 67,5% наспроти 32,5 %, што претставува важен напредок. Ова е потврда дека законски утврдените обврски за поголема полова рамноправност со текот на времето даваат резултати, иако сè уште не е до крај постигната фактичка полова еднаквост.

8 Ибид.

СОСТАВ	БРОЈ НА ПРАТЕНИЦИ НА КОИ ПОРАНО ИМ ПРЕКИНАЛ МАНДАТОТ
1990-1994 прв собраниски состав	2 пратеника
1994-1998 втор собраниски состав	6 пратеници
1998-2002 трет собраниски состав	21 пратеник
2002-2006 четврти собраниски состав	25 пратеници
2006-2008 петти собраниски состав	12 пратеници
2008-2011 шести собраниски состав	6 пратеници
2011-2014 седми собраниски состав	10 пратеници
2014-2016 осми собраниски состав	14 пратеници

Табела број 4: Број на пратеници на кои порано им престанал мандатот во Собранието, по парламентарни состави од 1991 до 2016 година⁹

Во сите собраниски состави од независноста на земјата до 2016 година, постојат пратеници на кои порано им престанал мандатот поради околности предвидени со Уставот, при што, во најголем дел од случаите престанокот бил резултат на поднесена оставка (член 65, став 1) поради избор на друга функција во извршната власт или поради избор на функција во локалната самоуправа. Просечно, до 2016 година, во осумте собраниски состави, на 12 од 120 пратеници порано им престанал мандатот, што претставува 10% од вкупниот број пратеници.

Според член 63, став 4 од Уставот, мандатот на пратениците може да биде и продолжен доколку во државата е прогласена воена или вонредна состојба, иако треба да се нагласи дека нашата држава нема искуство со продолжување на мандатот на пратениците.

СОСТАВ	БРОЈ НА ПОЛИТИЧКИ ПАРТИИ/ КОАЛИЦИИ
1990-1994 прв собраниски состав	12
1994-1998 втор собраниски состав	9
1998-2002 трет собраниски состав	12
2002-2006 четврти собраниски состав	19
2006-2008 петти собраниски состав	20
2008-2011 шести собраниски состав	18
2011-2014 седми собраниски состав	20
2014-2016 осми собраниски состав	15

Табела број 5: Број на политички партии или коалиции во Собранието во осумте собраниски состави од 1990 до 2016 година¹⁰

⁹ Ибид.

¹⁰ Според податоците на официјалната интернет-страница на Собранието, sobranie.mk, март 2021.

Иако партискиот систем на државата ги поседува сите карактеристики на систем со ограничен тип на плурализам (наспроти системите со екстреман плурализам и атомизираните системи во согласност со класификацијата на Џовани Сартори)¹¹, сепак, гледано од аспект на партиската претставеност во Собранието, може да се извлечат и други заклучоци.

Имено, разликата меѓу формалната значителна партиска претставеност наспроти суштинскиот четирипартизам се должи на фактот што најголемите политички субјекти (ВМРО-ДПМНЕ, СДСМ и двете најголеми партии на етничките Албанци) всушност, претставуваат коалиции¹² во чии рамки влегуваат и други помали партии, во најголем дел политички субјекти што ги застапуваат интересите на останатите етнички заедници (Срби, Турци, Роми, Власи, Бошњаци итн.), како и останати субјекти со други идеолошки специфики.

СОСТАВ	БРОЈ НА НЕЗАВИСНИ ПРАТЕНИЦИ
1990-1994 прв собраниски состав	3
1994-1998 втор собраниски состав	1
1998-2002 трет собраниски состав	6
2002-2006 четврти собраниски состав	0
2006-2008 петти собраниски состав	4
2008-2011 шести собраниски состав	2
2011-2014 седми собраниски состав	2
2014-2016 осми собраниски состав	3

Табела број 6: Број на независни пратеници во Собранието во осумте собраниски состави од 1990 до 2016 година¹³

Доколку се анализира бројот на независните пратеници во аналитичкиот примерок, може да се забележи дека тој е сосема мал и се движи во опсег меѓу 1% и 5% од вкупниот број на пратеници. Ваквата состојба се должи не само на силната партизираност во македонското општество, туку, исто така, и на карактерот на изборниот модел кој ги дестимулира сите иницијативи за составување изборни листи што би се натпреварувале рамноправно со големите партии во некоја од изборните единици.

¹¹ Види Силјановска – Дафкова et.al, Парламентарно право, оп.цит.

¹² Така на пример, ВМРО-ДПМНЕ на изборите во 2006, 2008, 2011, 2014 и во 2016 година ја предводи коалицијата „За подобра Македонија“.

¹³ Според податоците на официјалната интернет-страница на Собранието, оп.цит.

1.2 Законодавна функција

Со Уставот од 1991 година и со Законот за Собранието од 2009 година, Собранието е дефинирано како претставнички орган на граѓаните и носител на законодавната власт во државата.

Имајќи ја предвид оваа основна функција на парламентите, нејзиното практично ефектуирање ќе се анализира преку пет индикатори¹⁴:

- Прво, одржани седници на Собранието;
- Второ, работни денови за седници на Собранието;
- Трето, точки на дневен ред на седниците на Собранието;
- Четврто, поднесени и усвоени закони во Собранието;
- Петто, број на закони предложени до Собранието според предлагачите.

МАНДАТ	БРОЈ НА СЕДНИЦИ
2002-2006	136
2006-2008	115
2008-2011	147
2011-2014	87
2014-2016	125
ВКУПНО	610
ПРОСЕК ПО МАНДАТ	122

Табела број 7: Одржани седници на Собранието од 2002 до 2016 година¹⁵

МАНДАТ	БРОЈ НА РАБОТНИ ДЕНОВИ ЗА СЕДНИЦИ
2002-2006	389
2006-2008	328
2008-2011	299
2011-2014	318
2014-2016	243
ВКУПНО	1577
ПРОСЕК ПО МАНДАТ	315

Табела број 8: Работни денови за седници на Собранието од 2002 до 2016 година¹⁶

¹⁴ Посочените индикатори се во согласност со дефинираната методологија од наша страна, која произлегува од поставената цел, од спецификите на самата законодавна власт, како и од политичкиот систем на државата.

¹⁵ Според податоците на официјалната интернет-страница на Собранието, оп.цит.

¹⁶ Ибид.

МАНДАТ	ТОЧКИ НА ДНЕВЕН РЕД
2002-2006	1543
2006-2008	715
2008-2011	2130
2011-2014	1910
2014-2016	2064
ВКУПНО	1672
ПРОСЕК ПО МАНДАТ	334

Табела број 9: Точки на дневен ред на седниците на Собранието од 2002 до 2016 година¹⁷

МАНДАТ	БРОЈ НА ПОДНЕСЕНИ ЗАКОНИ	БРОЈ НА УСВОЕНИ ЗАКОНИ
2002-2006	809	594
2006-2008	463	293
2008-2011	1636	982
2011-2014	1488	907
2014-2016	1635	1140
ВКУПНО	6031	3916
ПРОСЕК ПО МАНДАТ	1206	783

Табела број 10: Поднесени и усвоени закони во Собранието од 2002 до 2016 година¹⁸

МАНДАТ	ЗАКОНИ ОД ВЛАДАТА	ЗАКОНИ ОД ПРАТЕНИЦИТЕ
2002-2006	567	26
2006-2008	289	4
2008-2011	800	28
2011-2014	888	19
2014-2016	1007	63
ВКУПНО	3551	140
ПРОСЕК ПО МАНДАТ	710	28

Табела број 11: Број на закони предложени до Собранието според предлагачите од 2002 до 2016 година¹⁹

Како што може да се види од податоците, собраниските состави во периодот од 2002 до 2016 година најмногу се занимавале со усвојување на закони.

¹⁷ Ибид.

¹⁸ Ибид.

¹⁹ Ибид.

Просечно по мандатен период, секој собраниски состав одржувал по околу 122 седници, што е еднакво на 315 работни дена работа. Во рамките на овие 315 дена, просечно по мандатен период, Собранието усвојувало по 334 закони, што значи дека во еден работен ден пратениците усвојувале по повеќе од еден закон. Бројката на поднесените закони е многу поголема од бројката на усвоените закони. Просечно во еден мандат, согласно прикажаните податоци, до Собранието биле доставени по 1206 предлог-закони од кои 783 биле усвоени, што претставува 60% од поднесените предлог-закони. Исто така, иако Собранието по дефиниција е носител на законодавната власт, а пратениците треба да бидат клучни овластени предлагачи на законите (заедно со владата и 10 000 избирачи), сепак на повеќе од 95% од сите доставени предлог-закони до Собранието, предлагач била Владата.

Имајќи го предвид изнесеното, може да се извлечат следните заклучоци:

- Прво, иако пратениците имаат и други обврски, сепак најголем дел од нивните активности биле поврзани со разгледување на предлог или нацрт-закони и со усвојување на закони;
- Второ, политичкото мнозинство во Собранието е во целост зависно од насоките и од динамиката на владата како носител на извршната власт;
- Трето, политичката опозиција во Собранието не ги исцрпува во целост можностите за контрола врз извршната власт, што може да се види од исклучително ниската бројка на предложени закони, но и од доставените интерпелации, барањата за гласање доверба на владата и слично;
- Четврто, отсуството на засилена законодавна иницијатива од страна на пратениците е важен индикатор кој укажува дека и контролната функција врз извршната власт е мошне скромна.

1.3 Контролна функција

Собранието, меѓу другото, е гранка на власта во државата, која поседува значајни механизми за контрола врз работата на извршната власт.

Имајќи ја предвид оваа основна функција на парламентите, нејзиното практично ефектуирање ќе се анализира преку два индикатора²⁰:

- Прво, број на седници на собранието за пратенички прашања;
- Второ, поднесени и усвоени интерпелации во Собранието.

²⁰ Посочените индикатори се во согласност со дефинираната методологија од наша страна, која произлегува од поставената цел, од спецификите на самата законодавна власт, како и од политичкиот систем на државата.

МАНДАТ	БРОЈ НА СЕДНИЦИ ЗА ПРАТЕНИЧКИ ПРАШАЊА
2002-2006	25
2006-2008	14
2008-2011	25
2011-2014	22
2014-2016	17
ВКУПНО	124
ПРОСЕК ПО МАНДАТ	25

Табела број 12: Седници за пратенички прашања од 2002 до 2016 година²¹

Имајќи ги предвид податоците од репрезентативниот примерок, може да се заклучи дека просечно по мандат во Собранието се одржуваат околу 25 седници за пратенички прашања. Доколку на овој податок се надоврзе и податокот дека, во просек, на една седница се поставуваат околу 20 прашања, може да се заклучи дека воопштено, во еден мандатен период, како форма на контрола на законодавната врз извршната власт се поставуваат нешто повеќе од 500 пратенички прашања.

Најголемиот дел од сите пратенички прашања се поставени на собраниска седница, што значи дека пратениците сосема малку ја користат можноста писмено да побараат одговор од страна на одредена институција што е дел од извршната власт. Истовремено, спорен е и карактерот на одговорите што се доставуваат од страна на институциите, кои, во еден дел, се причина за незадоволство и за јавни реакции, главно од страна на пратениците од опозицијата. Конечно, треба да се истакне и тоа дека многу често пратениците од владејачките партии го користат правото на пратеничко прашање во функција на промоција на одредени владини проекти (а не како форма на контрола), со што дополнително се релативизира моќта и значењето на овој механизам.

МАНДАТ	ИНТЕРПЕЛАЦИИ	УСВОЕНИ ИНТЕРПЕЛАЦИИ
2002-2006	6	0
2006-2008	7	0
2008-2011	11	0
2011-2014	4	0
2014-2016	2	0
ВКУПНО	30	0
ПРОСЕК ПО МАНДАТ	6	0

Табела број 13: Поднесени и усвоени интерпелации во Собранието од 2002 до 2016 година²²

²¹ Според податоците на официјалната интернет-страница на Собранието, оп.цит.

²² Ибид.

Имајќи ги предвид податоците, може да се констатира дека во периодот од 2002 до 2016 година биле поднесени 30 интерпелации за работата на министрите во владите, што просечно претставуваат по 6 поднесени интерпелации во еден мандатен период. Исто така, во периодот од 2002 до 2016 година, ниту една расправа во однос на интерпелација не завршила со разрешување на односниот член на владата за кого била поднесена интерпелација. Ваквата состојба упатува на два поважни заклучока:

Прво, дека Собранието претставува институција во системот на власта чија примарна цел е следење и спроведување на политиката на владата, раководена од претседателот на владата кој, најчесто, истовремено е и претседател на партијата што има мнозинство во Собранието и

Второ, дека контролата на законодавната врз извршната власт е целосно ограничена, со што, на некој начин се извитоперува и системот на поделба на власта, особено кога начелото се разгледува низ призмата на примената на принципот на „кочници и рамнотежа“.

Заклучок

Собранието, како носител на законодавната власт, е средишниот државен орган низ кој практично поминаа и се ефектуираа сите клучни чекори во етаблирањето на независноста: почнувајќи од донесувањето на Декларацијата на Собранието на Социјалистичка Република Македонија од 15 јануари 1991 година, со која се декларираше потребата од „создавање самостојна, суверена и независна Република Македонија“²³, преку донесувањето на одлуката за организирање на референдумот за самостојност и независност од 8 септември 1991 година и Декларацијата што се донесе по тој повод²⁴, па сè до донесувањето на Уставот на државата од 17 ноември 1991 година²⁵.

Од овие моменти до денес, Собранието со различен успех и ентузијазам ги остварува своите надлежности, кои, како што споменавме, се сосредоточуваат во три поголеми области.

Во однос на функцијата на претставување, може да се заклучи дека таа се остварува во задоволителна мера. Карактерот на законите, како и карактерот на политичката практика направија од Собранието институција што на соодветен начин ја преслика

²³ Декларација за сувереност на Социјалистичка Република Македонија, Собрание на Социјалистичка Република Македонија, бр. 08-220-1.

²⁴ Декларација по повод плебисцитарно изразената волја на граѓаните за суверена и самостојна македонска држава Македонија, Собрание на Република Македонија, бр. 08-3786, 17.9.1991.

²⁵ Устав на Република Македонија, оп.цит.

политичката, етничката и верската поделеност во државата, при што како помал предизвик во овој дел се смета критериумот за половата застапеност кој сè уште не е до крај постигнат, иако е повеќе од евидентно дека постои континуиран напредок во оваа сфера по секој парламентарен изборен циклус, во секој следен собраниски состав.

Во однос на втората, законодавната функција, врз основа на примерокот кој беше земен како основа за подготовка на оваа анализа, може да се заклучи дека постои извесно потфрлање, особено во однос на фактот што активностите на пратениците доминантно се насочувани и определени од страна на извршната власт која е најголемиот предлагач на закони, но и најголем иницијатор на темите што ќе се дискутираат во Собранието. Наспроти силната тенденција за влијание на владата врз работата на Собранието, се забележува отсуство на засилена законодавна иницијатива на пратениците, со што дополнително се зголемува зависноста и подреденоста на Собранието под извршната власт. Ваквата „подредена“ позиција на Собранието многу често се отсликува преку фразата дека пратениците се инструмент во рацете на владата. Овие констатации не само што негативно влијаат врз угледот и врз авторитетот на Собранието во системот, туку едновременно влијаат и врз извитоперувањето на начелото за поделба на власта како носечка вредност во нашиот уставен систем.

Конечно, во делот на контролната функција, преку примерот со употребата на пратеничките прашања и интерпелациите, може да се заклучи дека Собранието во континуитет потфрлува во остварувањето на овој важен сегмент од своите надлежности.

Имајќи ги предвид споменатите слабости, како едно од важните прашања што се наметнуваат за решавање во системот е како да се дојде до поактивно, посилено, понезависно и поавторитетно Собрание во кое граѓаните ќе имаат поголема доверба и кое ќе води поголема грижа за потребите државата, отколку за потребите на владата (партиите)?

Приложените факти во трудот дека Собранието е во подредена положба во однос на Владата, се предизвик за корекција што ќе овозможи многу посоодветно функционирање на парламентарната демократија во земјата. Научените лекции од ова тридецениско практикување на парламентарна демократија се добра почетна основа за посуштински промени во нашиот политички систем преку внесување нови и поквалитетни демократски механизми што ќе ја засилат институционалната одговорност.

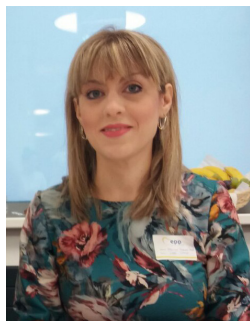
Научените лекции треба да се богато искуство за поквалитетно прецизирање и на позицијата на Собранието, а особено на одговорноста на пратениците пред граѓаните и, секако, доследно почитување на владеењето на правото и поделбата

на власта како две фундаментални начела врз кои се заснова нашиот политички и уставен систем.

Библиографија

1. Lichbach, Mark Irving, and Alan S. Zuckerman, eds., *Comparative Politics: Rationality, Culture and Structure*, Cambridge University Press, New York, 1997.
2. Ирена Пејић, *Парламентарно право*, Центар за публикации, Ниш, 2006.
3. Lazar Marković, *Parlamentarno pravo*, Ekopres, Beograd, 1991.
4. Jovanović, P., N. Dimitrijević, M. Popović, *Savremene politički sistemi*, Beograd, 1998.
5. Саво Климовски, Тања Каракамишева Јовановска, Александар Спасеновски, *Политички партии и интересовни групи*, Правен факултет „Јустинијан Први“ и Фондација „Конрад Аденауер“, 2016.
6. Гордана Силјановска Дафкова, Тања Каракамишева Јовановска, Александар Спасеновски, *Парламентарно право*, Правен факултет „Јустинијан Први“ и Фондација „Конрад Аденауер“, 2020.
7. Декларација за сувереност на Социјалистичка Република Македонија, Собрание на Социјалистичка Република Македонија, бр. 08-220-1.
8. Декларација по повод плебисцитарно изразената волја на граѓаните за суверена и самостојна македонска држава Македонија, Собрание на Република Македонија, бр. 08-3786, 17.9.1991.
9. Устав на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија* бр. 52, 22.11.1991.
10. Амандмани на Уставот на Република Македонија, *Службен весник*, бр. 6, 12.1.2019.
11. Деловник на Собранието на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 91, Скопје, 2008.
12. Деловник за изменување и дополнување на Деловникот на Собранието на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 119, Скопје, 2010.
13. Деловник за изменување и дополнување на Деловникот на Собранието на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр. 23, Скопје, 2013.
14. Закон за Собранието на Република Македонија, *Службен весник на Република Македонија*, бр.: 104, Скопје, 2009.
15. Гордана Силјановска - Дафкова, Тања Каракамишева – Јовановска и Александар Спасеновски, *Парламентарно право*, Правен Факултет „Јустинијан Први“ и Фондација „Конрад Аденауер“, 2020.

КРАТКИ БИОГРАФИИ

Христина Рунчева Тасев

е вонреден професор на Правниот факултет „Јустинијан Први“, во Скопје. Нејзиниот примарен истражувачки интерес е во полето на применети политики, политички систем на ЕУ, регулација и акомодација на етнички конфликти.

Автор е на повеќе од педесет стручни и научни трудови објавени во домашни и во меѓународни списанија, учествувала на голем број меѓународни конференции, а работи и на повеќе научно-истражувачки проекти. Во досегашното работно искуство, Христина беше пратеник во два мандата и исто така беше ангажирана како соработник за надворешна политика во кабинетот на претседателот на Собранието на Република Македонија. Таа е основач и потпретседател на Меѓународниот академски институт (МАИ).

Анета Стојановска-Стефанова

е доцент на Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Нејзините примарни наставни и истражувачки интереси се фокусираат на политичкиот систем, меѓународните односи и дипломатијата. Анета е поранешен стипендист на КАС. Во научно-истражувачката активност, таа е афирмирана преку учество и презентации на стручни трудови на конференции, семинари, научни проекти и на отворени форуми во земјата и во странство. Во исто време, Анета е коавтор на шест книги и на голем број научни написи во рецензирани домашни и меѓународни публикации. Во 2017 година, на локалните избори, таа беше избрана по вторпат за член на Советот на Град Скопје, каде што е претседател на Комисијата за образование.

Прегледна научна статија
УДК: 551.583:[616.98:578.834-036.21](100)

Христина Рунчева Тасев
Анета Стојановска-Стефанова

ЈАВНИ ПОЛИТИКИ ЗА СПРАВУВАЊЕ СО КРИЗИ: ЛЕКЦИИ НАУЧЕНИ ОД КОВИД-19, ЗА КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

61

Вовед

Пандемијата на ковид-19 е еден од најголемите предизвици со кој се соочуваат општествата во современата историја. Кризата предизвика силно влијание врз здравствените системи и врз економијата во глобални рамки, чии ефекти ќе се чувствуваат многу години и по завршувањето на пандемијата. Иако на прв поглед делува дека пандемијата на ковид-19 нема многу заеднички карактеристики со климатските промени во светот, сепак суштинската анализа укажува дека овие две појави имаат многу сличности, имајќи ја предвид целокупната ситуација со овие два сериозни предизвици за човештвото.

Имено, пандемијата и климатските промени имаат нагласена сличност: и двете нешта се голема закана којашто предизвикува штета за општествата на глобално ниво. Најсериозните ефекти може да бидат спречени само доколку државите се посветат на сериозна и рана акција пред навидум апстрактната закана. Пандемијата е извонредна, иако многу неповолна можност според која може да се научат многу тешки лекции за справување со криза. Пандемијата и климатските промени претставуваат потенцијално разорни глобални проблеми со потреба за брза владина интервенција. Оваа интервенција, иако неизбежно создава губитници, во двата случаи мора да биде одлучна и да се заснова на општествен консензус¹.

Сепак, доколку од страна на надлежните власти се направи процена на долг рок, со која од овие две тешки и сериозни кризи полесно ќе можат да се справат, се верува дека тоа е пандемијата на ковид-19². Се чини дека ќе биде многу потешко да се поразат климатските промени на глобално ниво, поради нивната природа, но и поради подолгиот расположлив период за справување со нив.

Предметниот труд има за цел да ја анализира поврзаноста на пандемијата на ковид-19 со климатските промени, односно степенот на влијание на ковид-19 врз климатските промени и можностите за одговор од страна на надлежните власти во справувањето со климатските промени со соодветни политики, како резултат на научените лекции од справувањето со пандемијата во текот на првата година од нејзиното појавување.

1 Klenert, David, Franziska Funke, Linus Mattauch, and Brian O'Callaghan. "Five lessons from COVID-19 for advancing climate change mitigation." *Environmental and Resource Economics* 76, no. 4 (2020): 751-778.

2 Види повеќе кај: Fuentes, Rolando, Marzio Galeotti, Alessandro Lanza, and Baltasar Manzano. "COVID-19 and climate change: a tale of two global problems." *Sustainability* 12, no. 20 (2020): 8560, 1.

Две глобални „лоши нешта“

Климатските промени не се на врвот на глобалната агенда поради експанзијата на ковид-19. Пандемијата создаде силен удар на економиите, кои бележат драматични резултати. Имено, иако неодамна отпочнатиот процес на вакцинација ги зголеми надежите за пресврт во однос на пандемијата, сепак силните нови бранови и новите варијанти на вирусот оставаат сомнеж врз очекувањата и проекциите. Во услови на исклучителна неизвесност, се предвидува глобалната економија да порасне 5,5 проценти во 2021 година и 4,2 проценти во 2022 година³. По истекот на пет години од Парискиот договор, кој претставува правно обврзувачки меѓународен договор за климатски промени, владите на глобално ниво започнуваат да работат на нови планови за економско закрепнување во светлината на ковид-19, при што се фокусирани на грижата за климатските промени и за зелено закрепнување⁴. Неопходна е потребата за глобална и брза транзиција кон чисти извори на енергија, со што ќе се прекине прекумерното користење на фосилни горива. Сепак, покрај низата знаци за неисполнување на јасно преземените обврски со Парискиот договор од страна на голем број земји, глобалниот одговор на климатските промени е тивок и незначителен во однос на повеќе параметри⁵. Глобалните климатски промени веќе имаа забележливи ефекти врз животната средина. Глечерите се намалија, мразот на реките и езерата се топи порано, бројот на загрозени растителни и животински видови се зголеми, а дрвјата цветаат порано. Ефектите чијашто појава како резултат на глобалните климатски промени беше предвидена од научниците во минатото, сега се случуваат: губење на ледената маса, забрзан пораст на нивото на морето и подолги, поинтензивни топлотни бранови⁶.

Како и да е, поради големината и итноста на кризата со ковид-19 не треба да се занемарат другите предизвици, како што се климатските промени. Климатските промени се егзистенцијална закана, која создава сериозни ризици за поединците, општеството и за економијата, на што укажуваат зголемената фреквенција и интензитет на екстремните временски состојби. Економските загуби настанати од катастрофи поврзани со временските состојби се проценуваат на околу 337 милијарди американски долари во 2017 година и се очекува овие бројки значително да растат во блиска иднина⁷.

3 IMF World economic outlook update, January 2021: Policy Supports and Vaccines Expected to Lift Activity. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update>.

4 Climate and Covid-19: converging crisis. Published Online December 2, 2020. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32579-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32579-4) For the 2020 Lancet Countdown on Health and Climate Change report.

5 Види повеќе кај Watts, N., Amann, M., Arnell, N., Ayeb-Karlsson, S., Beagley, J., Belesova, K., Boykoff, M., Byass, P., Cai, W., Campbell-Lendrum, D. and Capstick, S., 2020. The 2020 report of The Lancet Countdown on health and climate change: responding to converging crises. *The Lancet*, 130.

6 NASA Global Climate Change, Vital Signs of the Planet. Достапно на: <https://climate.nasa.gov/solutions/resources/>

7 Giuzio, M. et al., "Climate change and financial stability", Financial Stability Review May 2019, https://www.ecb.europa.eu/pub/financial-stability/fsr/special/html/ecb.fsrart201905_1-47cf778cc1.en.html#toc1

Оттука, одлуките што се носат од надлежните власти мора да се справуваат со двете кризи истовремено: пандемијата на ковид-19 и климатските промени.

Ковид-19 е нов феномен со којшто се поврзани низа нејаснотии и несигурност што се однесува на очекувањата во однос на тоа како ќе се развива пандемијата и кои ќе бидат нејзините далекусежни ефекти. Во моментот на пишување на предметниот труд, бројот на заболени на глобално ниво изнесува над 127 милиони лица, од кои повеќе од 2,7 милиони се смртни случаи⁸.

Аналогијата на овие две кризи од различен карактер е видлива во повеќе сегменти, а таа е корисна заради поставување на структура од која може да се извлечат применливи лекции. Имено, станува збор за два глобални феномена кои не признаваат граници, ниту на нив влијае суверениот карактер на државите. Некои автори ги дефинираат и како „глобални јавни лоши нешта (global public bads)“ и негативни екстерналии⁹. Прелевањето на вирусот се одвива на ист начин како и загадувањето, што ги прави глобални, прекугранични феномени, за кои преносливоста е својствена, а таа е придружена со потенцијални катастрофални последици, вклучително и висока стапка на смртност. Не беше потребен долг временски интервал од првите позитивни случаи на ковид-19 во Кина за заразата да се прошири во целиот свет. Воедно, како заедничка карактеристика на овие два разорувачки феномени се споменува и информациската асиметрија¹⁰, која се однесува на немање соодветна информација за карактерот на болеста кај населението. Ова често се поврзува со намерното непреземање на итна акција од надлежните власти во делот на креирање и спроведување политики, заради остварување на некоја друга (пр. економска или политичка) цел на краток рок¹¹. Истото ова е својствено и за информациите што се однесуваат на последиците од климатските промени и на потребата од итно делување.

Климатските промени се иреверзибилни, односно не може да се врати состојбата што постоела пред тие да настанат. Пандемијата на ковид-19 исто така покажува знаци на иреверзибилност кога се работи за загубените човечки животи и за нарушеното здравје кај поединци. Сепак, длабоките економски последици може да бидат отстранети на долг рок, за што се неопходни длабоки трансформативни процеси.

Сличноста на овие две појави може да послужи како основа за структурирање на применливост на искуствата и знаењата од раните фази на борбата со ковид-19

⁸ Достапно на: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

⁹ Fuentes, Rolando, Marzio Galeotti, Alessandro Lanza, and Baltasar Manzano. "COVID-19 and climate change: a tale of two global problems." *Sustainability* 12, no. 20 (2020): 8560, 3.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Примерот на Бразил и справувањето со ковид-19 е образложен во Nassi-Pires, L.; Carvalho, L.; Rawet, E. Multidimensional inequality and COVID-19 in Brazil; Policy Brief No. 153; Levy Economics Institute of Bard College Public: Annandale-On-Hudson, NY, USA, 2020.

врз справувањето со климатските промени. Воедно, ова искуство води кон значајни заклучоци и научени лекции кои имаат применлива вредност и кај други потенцијални кризни појави/состојби во иднина.

Лекции од кризата со ковид-19 применливи во справувањето со климатските промени

На почетокот од пандемијата, многу политички лидери имаа тенденција да го одложуваат носењето на политички решенија и одлуки сè додека тоа не беше неизбежно. Меѓутоа, во услови на појава на вирусни епидемии или климатски промени, одолговлекувањето на процесот на креирање и спроведување политики може да биде трагично. *Со ширењето на ковид-19 и климатските промени владее нелинеарна динамика.*¹² Тоа значи дека одложените одговори од надлежните власти и во двата случаја се непропорционално поскани и чинат повеќе средства и човечки животи. Колку подолго се одложува преземањето соодветни мерки, толку повеќе расте штетата предизвикана од глобалните закани како пандемијата на ковид-19 или климатските промени. За излез од кризата, неопходни се долгорочни општествени трансформации, при што процените се движат во насока дека климатските промени потешко ќе бидат поразени отколку пандемијата на корона-вирусот. Сепак, стабилизацијата на климата бара потрајни трансформации што треба да се спроведат долго пред климатските промени да достигнат катастрофални димензии¹³.

Второ, веројатно една од главните причини зошто земјите, компаниите и луѓето досега не сакаа да се ангажираат во сериозна и силна акција за справување со климатските промени се должи на претпоставката дека тоа чини многу. Сепак, поради пандемијата се направи чекор за кој многу влади не покажаа храброст да го преземат претходно во интерес на борба со климатските промени, а тоа е запирање на економската активност заради запирање на ширење на заразата.

Затворањата (lock down) наметнати низ целиот свет, придружени со пад на економската активност, предизвикаа големи намалувања на емисиите на стакленички гасови (заедно со загадувачите на воздухот што го скратуваат животот) од транспортните и од индустриските активности. На пример, во Кина, запирањето на индустриската активност предизвикаа пад на емисиите на CO₂ од 25% во февруари 2020 година, во споредба со истиот месец во 2019 година¹⁴. Овие ефекти на подобрување на состојбата на животната средина станаа брзо забележливи и

¹² Franziska Funke, David Klenert. "Climate change after COVID-19: Harder to defeat politically, easier to tackle economically" 17 August 2020. Достапно на: <https://voxeu.org/article/climate-change-after-covid-19>.

¹³ Ibid.

¹⁴ Global Carbon Project (2020), Достапно на: <http://www.globalcarbonatlas.org/en/content/welcome-carbon-atlas>.

за човечкото око. Имено, иако неочекувано, сепак потребни беа само недели, а не години, за да се расчисти небото во загадените градови, со опаѓање на емисиите за време на затворањата во пандемијата на ковид-19¹⁵. Падот на загадувањето во Европа стана видливо од вселената. Луѓето во градовите во Индија задушени од смог¹⁶ споделуваа фотографии од ненадејно видливите Хималаи, претходно замаглени од загадувањето.

Сепак, овој привремен пад на емисиите ќе биде незначаен за климатските промени, освен ако биде поддржан со дополнителни активности што се однесуваат на спроведување ефикасни климатски политики. Имено, за да се реализираат климатски промени, значајни се акумулациите и составот на стакленичките гасови во атмосферата, а не краткорочните текови. Подеднакво важно со привремените падови на емисиите на гасови е тие да не бидат компензирани со посилен раст на емисиите во следните години¹⁷, како што беше случајот во 2008 година, кога во услови на глобална финансиска криза се случуваа привремени падови на емисиите коишто подоцна беа компензирани и надминати.

Сепак, редуцијата на штетни емисии на гасови како страничен ефект предизвикан од запирањето на економијата заради превенција од ширење на ковид-19 покажува дека цената е навистина висока, иако во најчест дел од случаите перцепцијата на климатските промени е дека цената за неактивноста е помала отколку онаа за ковид-19. Аргументот во корист на зголемувањето на цените на јаглеродот во минатото беше прикажан како неподнослив товар за општеството. По ковид-19, ќе биде тешко да се отфрлат економските аргументи против климатската политика бидејќи се предвидува дека економските трошоци за ограничување на климатските промени до два целзиусови степени ќе предизвикаат послаби ефекти во поглед на редуција на емисии на штетни гасови¹⁸. Краткорочно предизвиканите намалувања на емисијата на CO₂ за време на затворањата, како дел од мерките во борбата против ковид-19, не се доволни за да се остварат критериумите на договорот од Париз. Ова сугерира потреба за многу подлабоки општествени промени, заедно со целосно „зелено закрепнување“ во следната фаза на фискални интервенции на

15 Bloomberg, In: "Air Clears in Rome, Paris, and Madrid as Millions Stay Home", Достапно на: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-27/coronavirus-lockdown-skies-clear-in-rome-paris-and-madrid?sref=HJFr5loq>, last accessed July 16, 2020

16 Bloomberg, In: "World's Dirtiest Air Gets Cleaner After India's Lockdown", Достапно на: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-07/world-s-dirtiest-air-gets-cleaner-after-india-s-lockdown?sref=HJFr5loq>

17 Види повеќе кај OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19): COVID-19 and the low-carbon transition: Impacts and possible policy responses, 26 June 2020. Достапно на: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-the-low-carbon-transition-impacts-and-possible-policy-responses-749738fc/#section-d1e32>

18 Види повеќе кај: Fuentes, Rolando, Marzio Galeotti, Alessandro Lanza, and Baltasar Manzano. "COVID-19 and climate change: a tale of two global problems." *Sustainability* 12, no. 20 (2020): 8560, 9 и кај Klener, David, Franziska Funke, Linus Mattauch, and Brian O'Callaghan. "Five lessons from COVID-19 for advancing climate change mitigation." *Environmental and Resource Economics* 76, no. 4 (2020): 751-778.

ковид-19, што ќе влијае на елиминирање на голем дел од емисиите на стакленички гасови и ќе води кон бавни климатски промени¹⁹.

Трето, работата во услови на ковид-19 предизвика промена на однесувањето на граѓаните кое може да придонесе кон ублажување на климатските промени на долг рок. Пандемијата на ковид-19 може да има долготрајни последици врз начинот на кој работиме, каде живееме, пазаруваме и како го трошиме нашето слободно време²⁰. Намалениот број на деловни патувања, особено со користење на авионски транспорт, влијае на намалување на емисиите на штетните гасови. Работата со примена на видеоконференциски врски ја намалува потребата од користење на превоз. Но од друга страна, пандемијата може да влијае на намалено користење на јавниот превоз за сметка на употребата на автомобили како превенција од ширење на заразата. Доколку одредени модели на деловно работење се покажат како успешни, како што е работењето од дома, може да се промени начинот на работа и по завршување на пандемијата, со што ќе се придонесе кон подобрување на животната средина²¹. Сепак, промената во однесувањето, како што е навиката за носење маска или одржување на дистанца, е предизвикана во најголем дел од сериозноста и кредибилитетот на смртната закана²². Смртноста од ковид-19 создава силни лични, семејни и општествени импликации и поголема сензитивност кога станува збор за промена на однесувањето. Од друга страна, климатските промени може да доведат до потенцијално уништување на планетата и на живеалиштата, при што се заканува опасност за човечкото опстојување како суштество. Однесувањето на поединците е менливо и приспособливо кон новонастанатите состојби. Алармирањето за климатските промени може да резултира со промена на однесувањето на граѓаните, онака како што пандемијата на ковид-19 наметна промени во рутините на носење маска и одржување на физичка дистанца.

Четвртата лекција од ковид-19 која е применлива кај климатските промени се однесува на реорганизацијата на економиите како резултат на пандемијата. Интересна е дилемата што ја отвора Fuentes, Rolando et. al.²³ во однос на тоа дали оваа економија со низок контакт ќе се претвори во економија со ниско ниво на емисии на јаглерод, со оглед на тоа што енергијата е во срцето на економската активност. Во постковид-19 свет, тоа ќе биде основната човечка интеракција којашто ќе ја определи организацијата на оваа нова економија. Според некои

19 UN News'Green recovery' from COVID-19 can slow climate change: UN environment report. Достапно на: <https://news.un.org/en/story/2020/12/1079602>

20 Rice, W.L.; Mateer, T.J.; Reigner, N.; Newman, P.; Lawhon, B.; Ta, B.D. Changes in recreational behaviors of outdoor enthusiasts during the COVID-19 pandemic: Analysis across urban and rural communities. *J. Urban Ecol.* 2020, 6, јуни 020

21 На пример, иако воздушниот транспорт растеше брзо пред кризата, учествуваше во 2,5% од глобалните емисии на стакленички гасови на почетокот на 2020 година, што укажува дека климатските промени не може да се адресираат само со одредена промена на однесувањето, туку неопходна е заедничка и сеопфатна акција.

22 Fuentes, Rolando, Marzio Galeotti, Alessandro Lanza, and Baltasar Manzano. "COVID-19 and climate change: a tale of two global problems." *Sustainability* 12, no. 20 (2020): 8560, 10.

23 Ibid, 10-11.

автори, тоа ќе биде можност дадена само еднаш во животот за да се рестартираат економиите со нискојаглероден начин на работа, кој не треба да се зема здраво за готово²⁴.

Очекувањата се дека економиите ќе се трансформираат во повеќе аспекти на процесот на закрепнување. Еден од клучните приоритети на преобразба ќе биде економија што ќе ја намали заразата.

Според Fuentes, Rolando et. al., само ако организацијата со ниски емисии на јаглерод е компатибилна со овој приоритет, ќе обезбеди економска активност со низок контакт и јаглерод. Економијата со мала емисија на јаглерод диоксид ќе ги фаворизира оние активности чие производство вклучува чиста еколошка предност во смисла на намалени емисии. Како резултат на кризата со ковид-19, настана сериозна промена во преференците на побарувачката. Најважниот атрибут во економската размена би била и чистотата, но во хигиенска смисла. Променетата економска свест подразбира и дека наместо да се даде приоритет на активности без емисии, се претпочитаат активности без зарази. Ова е одлично илустрирано со т.н. парадокс на пакувањето. Имено, пред почетокот на кризата со ковид-19, главниот фокус во поглед на пакувањата беше намалување на отпадот и употреба на биоразградлив, односно материјал што се рециклира. Со појавата на пандемијата на ковид-19, фокусот на пакувањето е како да добие атрибути на површина што ќе обезбеди заштита и здравје кај луѓето, односно како да се обезбеди површина што лесно се чисти и е непогодна за развој и ширење на вируси и други микроорганизми. Дизајн на пакувања кој обезбедува допир од многу субјекти нема да биде функционален заради новонастанатите околности, но пакување за еднократна употреба со персонализирани рачки може да биде пожелно на пазарот. Овој проблем е дополнително усложнет заради фактот на негарантираното рециклирање на персонализираниот пристап, како што е веќе видено со фрлање на големи количини маски и ракавици за заштита од пандемијата.

Паралелна борба со две закани за човештвото: ковид-19 и климатските промени

Климатските промени се глобален предизвик што бара глобален одговор, и затоа ова прашање е издигнато високо на агендите на владите во многу земји од светот.

На самитот во Париз во декември 2015 година, 196 земји се состанаа за да потпишат нов договор за климатските промени. Овој самит за климатски промени во Париз (кој се одржа по координираните терористички напади во Париз, ноќта на 13

²⁴ Winston, A. Is the COVID-19 Outbreak a Black Swan or the New Normal? MIT Sloan Management Review, 16 March 2020. Достапно на: <https://sloanreview.mit.edu/article/is-the-covid-19-outbreak-a-black-swan-or-the-new-normal/>

ноември 2015 година) е многу значаен и направи вистинска разлика во климатските активности на меѓународен план.

Имено, во декември 2015, на 21. Конференција за климатски промени во Париз (COP21), по 20 години преговори, земјите потписнички на Рамковната конвенција за климатски промени на ООН (UNFCCC) постигнаа договор за борба против климатските промени, со цел одржување на зголемувањето на глобалната просечна температура под 2°C над прединдустриските нивоа, настојувајќи да го ограничат зголемувањето до 1,5°C.

Поедноставно кажано, земјите се обврзаа да ги намалат стакленичките гасови што тие ги емитираат, со цел да го забават глобалното затоплување. Во спротивно, за очекување е дека затоплувањето ќе предизвика неповратни, катастрофални последици за животот на Планетата.

Токму затоа, Парискиот договор²⁵ создава своевиден процес што се очекува дека ќе резултира со справување со климатските промени. Парискиот договор се смета за голем успех, бидејќи за првпат ги соедини сите земји под една кауза, со цел да преземат амбициозни напори да се справат со климатските промени. Земјите што го ратификуваа договорот на национално ниво, се обврзаа да преземат акција на национално и на локално ниво за намалување на емисиите на стакленички гасови. Вербата и очекувањата дека овој процес е можен останува и денес, шест години подоцна.

Со вистинско политичко лидерство, договорот може да доведе до амбициозни резултати кои ќе имаат вистинско влијание за справување со климатските промени.²⁶

Пандемијата на ковид-19, од нејзиното прогласување на 11 март 2020 година, исто така предизвика широк спектар на одговори од владите низ целиот свет. Додека научниците се обидуваа да најдат вакцина и соодветен лек, државите забрзано преземаа драстични мерки. Денес (2021, н.з.), една година подоцна, владите се трудат да обезбедат вакцини и дебатираат за воведувањето на вакцинален пасош, со цел да се овозможи нормализација на процесите.

На 12 декември 2020, домаќини на Самитот за климатски амбиции на ООН беа Обединетото Кралство и Франција, во партнерство со Италија и Чиле. Самитот беше можност да се сумира напредокот пет години по потпишувањето на Парискиот договор, но и да се обезбеди платформа за лидерите да можат да

²⁵ Paris Agreement, United Nations, 2015. Достапно на: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

²⁶ Stojanovska-Stefanova, Aneta and Vckova, Nadica. International Strategy for Climate Change And The Countries Commitment For Developing Policies. In: *International Scientific Conference: Crisis Management: Challenges and Perspective*, 18 Nov 2015, Skopje, Macedonia, (2016): 204.

најават нови, поамбициозни национални придонеси кон климатските промени, како и долгорочни стратегии што ќе нè водат кон неутрална, позелена и поотпорна одржливост.

За борбата против пандемијата на ковид-19 и „заканувачката егзистенцијална закана од нарушување на климата“, единствениот кредибилен одговор е „храбро, визионерско и колаборативно лидерство“ закотвено во мултилатерализам, порача и генералниот секретар на ООН, Антонио Гутереш, за време на меѓународна дискусија фокусирана на климатските промени. Генералниот секретар повика на мултилатерална соработка и направи паралела на поврзаноста на двете закани, објаснувајќи дека „стакленичките гасови се како коронавирус, не познаваат граници²⁷“.

Според Обединетите нации, пандемијата на ковид-19 би требало да биде искористена за создавање на подобар свет.

Научниците долго свонеа на алармот за климатските промени и за нивните неизбежни влијанија врз нашата иднина. Од огромното мнозинство научници климатолози, дури 97% се согласуваат дека луѓето предизвикуваат климатски промени, а податоците експлицитно ги поткрепуваат нивните верувања. „Науката е јасна. Науката е недвосмислена. Политиката го отежнува одговорот на науката“, вели експертот за клима и вода, д-р Питер Глејк²⁸.

Експертите велат дека во многу случаи, климатските решенија се всушност и пандемиски решенија. Државите низ целиот свет треба да преземат активности за климата, за да се спречи следната пандемија. На пример, спречувањето на уништувањето на шумите – што се смета за основна причина за климатските промени – може да помогне во намалувањето на загубата на биолошката разновидност, како и во бавните миграции на животните кои можат да го зголемат ризикот од ширење на заразни болести.

Преиспитување на земјоделските практики, вклучително и оние што се потпираат на одгледување десетици милиони животни на мал простор, може да влијае да се спречи пренесувањето на болестите меѓу животните, да се прелее на човечката популација.

Понатаму, намалувањето на загадувањето на воздухот предизвикано од горење фосилни горива како јаглен, нафта и природен гас, помагаат и во одржување на

27 United Nations 2020. Parallel threats of COVID-19, climate change, require 'brave, visionary and collaborative leadership': UN chief. Достапно на: <https://news.un.org/feed/view/en/story/2020/04/1062752>

28 Lassman, Angie. 2020. What the US' Response to Coronavirus Can Teach Us About Climate Change, NBC Miami 27 April 2020. Достапно на: <https://www.nbcmiami.com/news/local/what-the-us-response-to-coronavirus-can-teach-us-about-climatechange/> 2225641/

здравјето на белите дробови, што може да нè заштити од респираторни инфекции како што е коронавирусот.

За борба против климатските промени, државите треба драстично да ги намалат емисиите на стакленички гасови.

Исто така, потребно е државите во своите политички планови да овозможат производство на електрична енергија од ниско јаглеродни извори на енергија, како што се ветерот и сонцето, со што ќе се намалат штетните загадувачи на воздухот како азотните оксиди, сулфур диоксидот и јаглеродниот диоксид, кои доведуваат до заболувања кај луѓето.

Имајќи го предвид искуството од минатото, светот може да направи многу паметни инвестиции за да избегне ново избувнување на пандемии, пред сè преку помагање на сиромашните земји во нивните напори да се откажат од употребата на јаглен, нафта и гас и да градат ветерници, да поставуваат соларни панели, да употребуваат геотермална енергија и хидроенергија.

Исто така, политичките водства во светот можат да ги поддржат јавното здравство и науката и можат да обезбедат повеќе финансии за потребните истражувања, за рана реакција на епидемии и доволни количини материјали за тестирање.

Парискиот договор овозможи широка иницијативност и доведе до големи глобални движења, овозможи вклученост на владините и невладините организации.

Сеопфатноста во иницијативата е карактеристика и на борбата со пандемијата на ковид-19, каде што сите се повикани да се вклучат со личен пример во однос на почитување на мерките и спречување на ширење на заразата.

„Поминуваме низ мрачни денови, но надежта сè уште постои. Пред нас накратко е отворен необичниот прозорец на можности да создадеме подобар свет за нас. Да ја искористиме борбата против пандемијата за создавање на свет кој би можел да биде побезбеден, поздрав и посеопфатен за сите нас“, порача генералниот секретар на ОН, Гутереш²⁹.

Климатската вонредна состојба, исто како и пандемијата на ковид-19, не ги почитува националните граници на државите. Затоа, знаејќи дека заканата од климатските промени и заканата од пандемијата не се завршени, Обединетите нации и понатаму се исправени пред предизвиците и размислуваат за идни планови за поздрава планета и општество „кое никого не остава зад себе“. Континуирано се преземаат активности низ системот на Обединетите нации за да се обезбеди поздрава и поотпорна иднина.

²⁹ United Nation 2020. Climate Change and COVID-19: UN urges nations to 'recover better'. Достапно на: <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-urges-countries-%E2%80%98build-back-better%E2%80%99>

Процесот на заздравување од пандемијата на корона вирусот нуди шанса да се промени курсот и да се човештвото стави на пат кој не е во судир со природата, при што Обединетите нации повикуваат на „поголеми напори од сите актери за заштита на биодиверзитетот и на засилени климатски активности³⁰“. Секоја држава ќе мора да определи свои т.н. национални придонеси за намалување на климатските промени³¹, како придонес кон светските напори. Но, овој пат ниту една држава не може да го изоди сама, за успех е потребна мултилатерална соработка во која меѓународната заедница здружено се бори со климатските промени и со пандемијата.

Заклучоци

Ковид-19 и климатските промени предизвикуваат глобално нарушување што ги надминува границите и ги загрозува животите на милиони луѓе. Тие претставуваат мултипликатори на ризик со тоа што ги влошуваат нееднаквостите, несразмерно влијаат на најранливите, секој на свој начин³². Ковид-19 и климатските промени претставуваат здравствени закани од глобални размери.

Светската здравствена организација проценува дека меѓу 2030 и 2050 година, климатските промени ќе предизвикаат приближно 250 000 дополнителни смртни случаи годишно од неисхранетост, маларија и од топлински стрес³³. Исто така, климатските промени и загубата на биолошката разновидност го зголемуваат ризикот од идни пандемии со загрозување на крвкоста на екосистемите во светот³⁴.

Се смета дека климатските промени се потешко совладливи од пандемијата на ковид-19. Постпандемичниот свет во привидна нормалност се очекува да обезбеди ефективни вакцини, можеби соодветна терапија и протоколи за третман. Сепак, стабилизацијата на климата бара потрајни трансформации кои треба да се спроведат долго пред климатските промени да достигнат катастрофални димензии.

Постои голема разлика во поглед на перцепциите поврзани со ковид-19 и со климатските промени, што упатува и на различни реакции од засегнатите актери.

30 COVID-19 recovery offers 'chance to change course', Guterres tells One Planet Summit. Достапно на: <https://news.un.org/en/story/2021/01/1081772>.

31 Види повеќе кај: NDCs – a key tool for international climate change mitigation. Достапно на: <https://www.international-climate-initiative.com/en/ndcs>.

32 Stojanovska-Stefanova A., Runcheva-Tasev H., (2021), "The impact of the coronavirus crisis on climate action: Lessons learned for the governments", In: Proceedings from Annual International Conference "Political Consequences of the Pandemic", organized by The Serbian Political Science Association (SPSA), University of Belgrade, Faculty of Political Science-Belgrade, Serbia, 26-27 September, 2020, ISBN 978-86-6425-081-8.

33 UNHCR, In: COVID-19, Displacement and Climate Change. Достапно на: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/UNHCR%20COVID-19%20Displacement%20and%20Climate%20Change%20Fact%20Sheet%20-%20June%202020.pdf>

34 Ibidem.

Заканата од климатски промени е невидлива, постепено се развива и не се чувствува подеднакво во просторот и времето на глобално ниво. Парадоксот на Гиденс за климатски промени го утврдува тоа, без оглед колку се големи опасностите со климатските промени, нивниот недостаток на непосредна видливост во секојдневниот свет значи дека луѓето нема да дејствуваат за да се справат со нив; до моментот кога опасностите ќе бидат видливи веднаш, а тогаш ќе биде доцна за какви било дејства од страна на луѓето да бидат ефикасни³⁵. За разлика од климатските промени, штетата предизвикана од ковид-19 е блиску до секој поединец, а загубата на човечки животи создава чувство на ургентност. Пандемијата создаде глобална криза во јавното здравство, која е видлива опасност што го условува нашиот опстанок на краток рок. Штетата станува сè поголема доколку одговорот доцни или се одложува, а таа е видлива во загуба на огромен број човечки животи.

Ваквата видлива закана доведува и до предност на справувањето со пандемијата на ковид-19 на глобалната политичка агенда. Климатските промени се долгорочен проблем со кој се справува човештвото, и за кој е неопходен интергенерациски и мултидимензионален пристап од широк круг на засегнати страни, за разлика од пандемијата на ковид-19 која се очекува да биде генерациска битка на краток рок.

Библиографија:

1. Bloomberg, In: "Air Clears in Rome, Paris, and Madrid as Millions Stay Home", Достапно на: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-27/coronavirus-lockdown-skies-clear-in-rome-paris-and-madrid?sref=HJFr5loq>.
2. Bloomberg, In: "World's Dirtiest Air Gets Cleaner After India's Lockdown", Достапно на: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-07/world-s-dirtiest-air-gets-cleaner-after-india-s-lockdown?sref=HJFr5loq>
3. Climate and Covid-19: converging crisis. Published Online December 2, 2020. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32579-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32579-4) For the 2020 *Lancet* Countdown on Health and Climate Change report.
4. COVID-19 recovery offers 'chance to change course', Guterres tells One Planet Summit. Достапно на: <https://news.un.org/en/story/2021/01/1081772>.
5. Fuentes, Rolando, Marzio Galeotti, Alessandro Lanza, and Baltasar Manzano. "COVID-19 and climate change: a tale of two global problems." *Sustainability* 12, no. 20 (2020): 8560.
6. Funke, Franziska. Klenert, David. "Climate change after COVID-19: Harder to defeat politically, easier to tackle economically" 17 August 2020. Достапно на: <https://voxeu.org/article/climate-change-after-covid-19>.

³⁵ Giddens, A. *The Politics of Climate Change*; Polity Press: Cambridge, UK, 2009.

7. Giddens, A. *The Politics of Climate Change*; Polity Press: Cambridge, UK, 2009.
8. Giuzio, M. et al., "Climate change and financial stability", *Financial Stability Review* May 2019, Достапно на: https://www.ecb.europa.eu/pub/financial-stability/fsr/special/html/ecb.fsrart201905_1~47cf778cc1.en.html#toc1
9. Global Carbon Project (2020), Достапно на: <http://www.globalcarbonatlas.org/en/content/welcome-carbon-atlas>.
10. IMF World economic outlook update, January 2021: Policy Supports and Vaccines Expected to Lift Activity. Достапно на: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update>.
11. Klenert, David, Franziska Funke, Linus Mattauch, and Brian O'Callaghan. "Five lessons from COVID-19 for advancing climate change mitigation." *Environmental and Resource Economics* 76, no. 4 (2020): 751-778.
12. Lassman, Angie. 2020. What the US' Response to Coronavirus Can Teach Us About Climate Change, NBC Miami 27 April 2020. Достапно на: <https://www.nbcmiami.com/news/local/what-the-us-response-to-coronavirus-can-teach-us-about-climatechange/2225641/>
13. NASA Global Climate Change, Vital Signs of the Planet. Достапно на: <https://climate.nasa.gov/solutions/resources/>
14. Nassi-Pires, L.; Carvalho, L.; Rawet, E. *Multidimensional inequality and COVID-19 in Brazil*; Policy Brief No. 153; Levy Economics Institute of Bard College Public: Annandale-On-Hudson, NY, USA, 2020.
15. NDCs – a key tool for international climate change mitigation. Достапно на: <https://www.international-climate-initiative.com/en/ndcs>.
16. OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19): COVID-19 and the low-carbon transition: Impacts and possible policy responses, 26 June 2020. Достапно на: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-the-low-carbon-transition-impacts-and-possible-policy-responses-749738fc/#section-d1e32>
17. Paris Agreement, United Nations, 2015. Достапно на: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
18. Rice, W.L.; Mateer, T.J.; Reigner, N.; Newman, P.; Lawhon, B.; Ta, B.D. Changes in recreational behaviours of outdoor enthusiasts during the COVID-19 pandemic: Analysis across urban and rural communities. *J. Urban Ecol.* 2020, 6, juaa020
19. Stojanovska-Stefanova A., Runcheva-Tasev H., "The impact of the coronavirus crisis on climate action: Lessons learned for the governments", In: Proceedings from Annual International Conference "Political Consequences of the Pandemic", organized by The Serbian Political Science Association (SPSA), University of Belgrade, Faculty of Political Science-Belgrade, Serbia, 26-27 September, 2020, (2021), ISBN 978-86-6425-081-8.
20. Stojanovska-Stefanova, Aneta and Vckova, Nadica. International Strategy for Climate Change And The Countries Commitment For Developing Policies. In: *International Scientific Conference: Crisis Management: Challenges and Perspective*, 18 Nov 2015, Skopje, Macedonia, (2016).

21. United Nations 2020. Climate Change and COVID-19: UN urges nations to 'recover better. Достапно на: <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-urges-countries-%2%80%98build-back-better%E2%80%99>
22. United Nations 2020. Parallel threats of COVID-19, climate change, require 'brave, visionary and collaborative leadership': UN chief. Достапно на: <https://news.un.org/feed/view/en/story/2020/04/1062752>
23. UN News 'Green recovery' from COVID-19 can slow climate change: UN environment report. Достапно на: <https://news.un.org/en/story/2020/12/1079602>.
24. UNHCR, In: COVID-19, Displacement and Climate Change. Достапно на : <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/UNHCR%20COVID-19%20Displacement%20and%20Climate%20Change%20Fact%20Sheet%20-%20June%202020.pdf>
25. Watts, N., Amann, M., Arnell, N., Ayeb-Karlsson, S., Beagley, J., Belesova, K., Boykoff, M., Byass, P., Cai, W., Campbell-Lendrum, D. and Capstick, S., 2020. The 2020 report of The Lancet Countdown on health and climate change: responding to converging crises. *The Lancet*. 2020. Достапно на: <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2820%2932290-X>
26. Winston, A. Is the COVID-19 Outbreak a Black Swan or the New Normal? MIT Sloan Management Review, 16 March 2020. Достапно на: <https://sloanreview.mit.edu/article/is-the-covid-19-outbreak-a-black-swan-or-the-new-normal/>

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Томе Гушев

е докторанд на политички науки при Институтот за политички и правно-политички науки на Правниот факултет „Јустинијан Први“ на УКИМ, на истиот факултет каде што дипломирал и магистрирал.

Алумнист е на Школата за јавни политики „Мајка Тереза“, која е дел од школите за политички науки на Советот на Европа и учесник на првата регионална Школа за политичка филозофија и демократија „Д-р Зоран Џинџиќ“. Поранешен стипендист на Фондацијата „Конрад Аденауер“.

Вработен е како советник за правно-политичка едукација во Парламентарниот институт во Собранието на Република Северна Македонија. Од 2018 г. тој е сертифициран обучувач и ментор за стандарди за управување со квалитет во јавната администрација – Заедничка рамка за проценка (CAF).

Негово поле на интерес се политичките науки, политичката филозофија, парламентарното право, јавните политики, анализа на јавните политики, политичката едукација, политичката култура и сл.

е-пошта: tome.gusev@gmail.com; t.gushev@sobranie.mk

Изворна научна статија

УДК: 323.21:321.7(100)

323.21:321.7(497.7)

Томе Гушев

УЛОГАТА И ЗНАЧЕЊЕТО НА ПОЛИТИЧКАТА КУЛТУРА ВО ДЕМОКРАТСКИТЕ ПРОЦЕСИ

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

61

Вовед

Демократијата претставува едно од најактуелните прашања во поновата светска историја, особено по падот на Берлинскиот ѕид и на тоталитарните режими. Ако до крајот на 80-тите години на минатиот век постоеше некаква алтернатива за либералната демократија, денес либералната демократија е речиси без сериозен идеолошки конкурент во светот на политичкото. Антиципирајќи го исходот од студената војна и прифаќајќи ги резултатите од неа, најголемиот дел од државите во светот ја прифатија либералната демократија како свое „кредо“. Воспоставувањето на демократските поредоци во некогашните авторитарни социјалистички општества значи големи општествени, политички и културни промени во нив и ја истакна важноста и виталноста на демократијата. Општата прифатеност на демократијата во различните општества, но и големите разлики во нивните демократски достигнувања меѓу постсоцијалистичките поредоци отвораат прашања за културалните предуслови на самата демократија, како и на општествата што се обидуваат да ја имплементираат и да ја развиваат.¹

Со оглед на тоа што постсоцијалистичките држави се многу специфичен предмет на истражување во рамките на политичките науки, при нашата анализа можеме да тргнеме од две различни позиции. Од една страна можеме да ги користиме позициите што ги користиме во анализата на државите во другите (етаблирани) демократии, бидејќи тоа се модели кон кои самите постсоцијалистички држави гравитираат, а од друга страна е неопходно оправдано да се истакнат значајните разлики што овие држави (и општества) ги имаат во однос на западноевропските „идеални модели“.²

Искуствата на транзициските општества упатуваат на тоа дека нормативно-институционалното демократско уредување не е доволно за еден политички систем да биде демократски. Тие го потврдуваат сознанието на политичката наука од средината на XX век дека само политички институционализираните и социјално-економските фактори не се доволни за објаснување на условите за настанување и развивање на различните видови политички системи.³ Секако дека демократското нормативно-институционално уредување е минимум без кој не е можен демократскиот поредок. Целта на овој труд е да докаже дека развојот на стабилната демократија не зависи само од структурата на државата и од нејзината легислатива туку, пред сè, од субјективните ориентации на граѓаните спрема политичкиот систем, односно од политичката култура.

1 Pero Maldini, „Političko – kulturalni preduvjeti demokratizacije“, *Politička misao*, 3 (2006), 88

2 Dušan Spasojević, „Građenje države i civilnog društva u postkomunizmu“ во *Savremena država*, уредено од Vukašin Pavlović i Zoran Stojiljković (Beograd, KAS i FPN, 2008), 147

3 Димитар Бајалчиев, *Политологија*. (Скопје: Правен факултет, 2000), 453

Самиот поим политичка култура настанал при обидот да се објасни зошто формално исти институционални – легислативни модели во различни општества не даваат исти резултати.⁴ Според Ендру Хејвуд, иако во текот на седумдесетите и осумдесетите години на дваесеттиот век интересот за политичката култура ослабел, расправата е обновена во деведесеттите, поради потребата во Источна Европа на рушевините на комунизмот да се воспостави демократија, но исто така и поради зголемената загриженост на зрелите демократии, како што е САД, поради наводното смалување на социјалниот капитал и граѓанската ангажираност.⁵

Поимот политичка култура

Политичките мислители отсекогаш го признавале значењето на ставовите, вредностите и верувањата. Меѓутоа, во минатото тие не го сметале тоа како дел од „политичката култура“. Едмунд Берк, на пример, пишувал за обичаите и традицијата⁶, Карл Маркс за идеологијата, а Хердер за националниот дух.⁷ Развојот на поимот исто така течел преку поимите како што се „колективна свест“ на Диркем, Веберовиот концепт за „значења на индивидуалните акции“, Парсоновата „референтна рамка за делување“⁸. Според Војислав Становчиќ, нема ни малку сомнение дека Монтескје во анализирањето на многуте фактори што го одредуваат духот на законите⁹ на еден систем посветил значајно внимание на политичко-културните чинители. Во многу примери, овие чинители се одлучувачки за карактерот и за начинот на функционирањето на еден тип систем. Понатаму тој се прашува: Зарем Алексис де Токвил во вториот том на своето капитално дело *Демократија во Америка*¹⁰, кој како да го следи Монтескје, не го испитува влијанието на елементите на политичката култура на демократските установи, и обратно?¹¹

Меѓутоа, интересот за идејата на политичката култура меѓу политиколозите се појавува дури во педесеттите и шеесеттите години на XX век, кога новите техники на бихејвиористичките анализи го замениле традиционалниот институционален пристап на проблемот.¹²

Иако се напишани многу трудови во последно време, се чини дека многу од нив го користат веќе класичниот труд за поимот на политичката култура од авторите

4 Irena Ristić, "Religija kao faktor političke kulture i ekonomskog razvoja", *Filozofija i društvo*, XXVIII (2005), 145

5 Endru Hejvud, *Politika*. (Beograd: Clio, 2004), 381

6 Подетално за ова во Edmund Berk, *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj*. (Beograd, Filip Višnjić, 2001)

7 Endru Hejvud, *Politika*, 380

8 Vladimir Vujčić, „Pojam političke kulture“, *Politička misao*, 4 (1997), 111

9 Види, Montesque, *O duhu zakona, I – II*. (Beograd: Filip Višnjić, 1989)

10 Види, Aleksis de Tokvil, *Demokratija u Americi*. (Sremski Karlovci: Knj. Z. Stojanovića, 2002)

11 Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija t.2*. (Beograd: Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa, 2003), 162-163

12 Endru Hejvud, *Politika*, 380

Алмонд и Верба – Граѓанска култура (The Civic Culture)¹³ првпат издаден во 1963 година. Во своето звучно дело, авторите Алмонд и Верба особено ја истакнуваат важноста на граѓанската (демократската) политичка култура за развојот на стабилна и ефикасна демократска власт. Нивната главна теза гласи:

Развојот на стабилна и ефикасна демократска влада зависи не само од структурата на државата и политиката: тој зависи од ориентацијата што луѓето ја имаат спрема политичкиот процес – од политичката култура. Доколку политичката култура не е во состојба да го поддржи демократскиот систем, шансите за успех на тој систем се слаби.¹⁴

Направени се многу напори за да се покаже како демократските политички институции не се сами по себе доволни за стабилно и ефикасно функционирање на демократијата, т.е. за процесот на мирни промени во општеството. Иако сè уште постојат одредени нејаснотии, сепак денес со сигурност може да се потврди дека „политичката култура на еден народ е многу важна варијабла во објаснување на многу критериумски (зависни) варијабли на политиката и владеењето во општеството“.¹⁵ Ако ова е така, значи треба да се поработи на елаборација на поимот политичка култура.

Заедничкиот труд на авторите Алмонд и Верба, Граѓанска култура, претставува грандиозно дело за демократската политичка култура. Во него, освен за типовите на политичката култура коишто ги обележуваат петте испитани нации (САД, В. Британија, Италија, Германија и Мексико), може да се најде и целовита теорија за политичката култура.¹⁶ Набргу по своето излегување, „оваа студија во политичката наука ќе се наметне како класика за цела една генерација политиколози“.¹⁷ Затоа ќе се задржиме на резултатите на оваа книга кои се важни за разбирање на самиот поим. Наведените автори даваат дефиниција на политичката култура. За нив, „политичката култура претставува специфични политички ориентации – ставови спрема политичкиот систем и неговите делови, како и ставови спрема улогата на поединецот во општеството“.¹⁸ Овој нов поим ги истакнува „ориентациите спрема политиката и улогата на личноста во таа појава“ или субјективните односи на луѓето спрема политиката. Впрочем, политичката култура ја претставува токму субјективната страна на политиката. Постојат три видови на ориентации, и тоа: *когнитивни*, *афективни* и *евалутивни*. Когнитивните ориентации опфаќаат

¹³ Gabriel Almond and Sidney Verba, „The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations“. (New Jersey: Princeton University, 1963)

¹⁴ Gabriel Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, 488

¹⁵ Vladimir Vujčić, „Pojam političke kulture“, 115-116

¹⁶ Vladimir Vujčić, „Pojam političke kulture“, 115-116

¹⁷ Димитар Мирчев и Лидаја Христова, *Модерната политологија - темелите на проучувањето на политичкиот живот* (Скопје: Универзитет ФОН и Култура, 2008), 200

¹⁸ Gabriel Almond and Sidney Verba, „The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations“, 13

знаења за политиката (политички систем, политичка улога и резултати од одредено владеење), афективните ориентации содржат чувства спрема политичкиот систем, политичките авторитети и улогите, а евалуативните ориентации означуваат судови и мислења за разни политички објекти, кои вообичаено комбинираат вредносни критериуми, знаење и чувства за нив.¹⁹

Значи на прашањето што претставува политичката култура, веројатно најкусата дефиниција на оваа проблематична и тешко опиплива категорија би гласела дека се работи за „модел на индивидуални ставови и ориентации што ги споделуваат луѓето во едно општество, а кои се однесуваат на политиката“²⁰. Значи политичката култура ги одразува вредностите и ставовите што ги имаат граѓаните во една држава, а се однесуваат на политичко релевантни прашања, односно на прашања кои ги тангираат сите подеднакво. Поимот политичка култура исто така ја открива дополнителната, најсложена карактеристика и соодносот на субјективната страна на политиката, односно категориите на политичкото сознание, идеологијата, психологијата и сл. На тој начин доаѓа до коренити промени во претставата за ројата на човекот во светот на политичкото.²¹ Според Димитар Бајалџиев, „*Политичката култура е систем од историски создадени, сразмерно трајни установи, убедувања, претстави, модели на однесување, пројавени во непосредната дејност на субјектите на политичкиот процес*“. Таа е метод (начин, средство) на дејствување на луѓето врз основа на определени вредности, убедувања претстави.²²

Едноставно кажано, преку политичката култура се изразува психологијата на една нација во однос на политиката.²³

Типологија на политичката култура според Алмонд и Верба

Поимот за типологија на политичката култура е неизоставен дел од теоријата на политичката култура. Познатите американски политиколози Габриел Алмонд и Сидни Верба повторно први зборуваат за овој поим, целовито и конзистентно, во нивното најпознато дело *Граѓанска култура*.²⁴

¹⁹ Vladimir Vujčić, Pojam političke kulture“, 116-117, исто така види и Билјана Ванковска, *Политички систем* (Скопје, Бомат графикс, 2007), 66, како и Димитар Бајалџиев, *Политологија*, 456-457

²⁰ Л. Христова, „*Политичка култура, социјализација и јавно мислење*“, во *Наука за политиката*, приредила Лидија Христова (Зборник на текстови, Скопје), 6.

²¹ Димитар Бајалџиев, *Политологија*, 454

²² Димитар Бајалџиев, *Политологија*, 457

²³ M. Roskin., et al. *Political Science* (New York: Prentice Hall, 1994), 122, цитирано според, Димитар Мирчев и Лидија Христова, *Модерната политологија - темелите на проучувањето на политичкиот живот*, 203

²⁴ Gabriel Almond and Sidney Verba, „*The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*“. (Princeton: Princeton University, 1963)

Проблемот за одредување на типовите на политичката култура произлегува од различните критериуми што ги користат разните автори. Така на пример, Алмонд и Верба најпрво ги утврдуваат типовите на политичката култура од позиција на улогата на поединецот во политиката, т.е. од позицијата на поединецот спрема разните објекти на политиката, а особено во нивната перцепција за сопствената улога и можноста за влијание врз политичките процеси. Други пак го користат поимот идеологија за утврдување на типовите на политичка култура, трети за тоа користат поим политички стил, четврти се служат со поимот вредност, петти комбинираат вредности со организација на власта и моќта итн.²⁵ Според Владимир Вујчиќ, тие различни класификации не се контрадикторни туку комплементарни. Секој критериум овозможува да се пристапи на истата појава од различен ракурс. Според него, политичката култура е толку комплексна појава којашто ја одредуваат различни фактори (традиција, религија, образование, организација на власта итн.), така што е невозможно да се утврди нејзината типологија само од еден критериум.²⁶

Алмонд и Верба ја разработуваат својата типологија на политичката култура во согласност со својата дефиниција за политичка култура, како посебни политички ориентации (ставови) спрема различни објекти на политиката. Тие се обиделе да одредат која политичка култура најделотворно ја поддржува демократската политика.²⁷

Овие автори утврдиле три основни (чисти) типа на политичка култура: *парохијален*, *поданички* и *партиципативен*. Тие главно се изведени од односот на поединецот спрема политичките објекти. Алмонд и Верба детално ги опишуваат чистите типови на политичка култура, но утврдуваат и можност за постоење на т.н. мешовити типови на оваа појава. Во мешаните типови спаѓаат „парохијално-поданички“, „поданичко-партиципативен“, „парохијално-партиципативен“ и *граѓанска политичка култура* (која претставува мешавина од трите основни типа). За секој од овие основни типови треба да се споменат фундаменталните карактеристики.

Парохијален

Основно за овој тип политичка култура е дека поединците немаат развиено ставови спрема различните политички објекти. Тој тип се среќава во општества каде што сè уште нема развиено посебни политички улоги. Го наоѓаме во општества каде што економските, политичките и религиозните улоги не се диференцирани. Затоа поединците во овој тип немаат развиено политички ориентации спрема овие улоги што би се разликувале од нивните социјални и религиозни ориентации.

²⁵ Vladimir Vujčić, „Tipologija političke kulture“, *Politička misao*, 4 (1998), 99

²⁶ Vladimir Vujčić, „Tipologija političke kulture“, 99

²⁷ Endru Hejvud, *Politika*, 381

Парохијалниот поединец е врзан за фамилијата, племето, главатарот. Тој не е свесен за широките облици на политичката организација, не го запазува системот како целина, не ги запазува улогите на централните структури на власта, не бара и не очекува ништо од повисоките државни структури.²⁸ Тие ја перципираат власта како сила што само собира даноци. Постои уверување дека политиката е само за елитите и отсуствува желба за политичка партиципација.²⁹

Поданички

Овој тип се карактеризира со постоење ставови спрема политичкиот систем како целина и спрема *output*-објектите на политиката, но спрема *input*-објектите и забележувањето на улогата на „јас“ во политиката не постојат такви ставови. Според тоа, поданикот е човек кој е свесен за системот како целина, ја забележува улогата на централните власти, поседува политички очекувања од централната власт, но всушност е многу политички пасивен, не е подготвен за политичка партиципација и за какво било оспорување на постоечките државни структури, обликот на владеење или пак на воспоставените политички авторитети.³⁰ Ваквата култура е неспособна да продуцира демократска стабилност, бидејќи кај граѓаните отсуствува свест за сопствената демократска потенција.³¹

Партиципативен

Овој тип на политичка култура го обележуваат постоење на развиени политички ориентации спрема сите објекти на политиката. Во споредба со поданичкиот тип, овде имаме развиени ставови и спрема *input*-објектите и спрема улогата на секој поединец во политичкиот процес. Партиципативен поединец е присутен во општество во кое постојат диференцирани општествени и политички структури и улоги. Тој е свесен за системот како целина, за централизираните органи на власта, политички е заинтересиран, подготвен е на политичка комуникација, за критика на власта, поставува одредени политички барања и што е најважно, подготвен е на политичко делување заради постигнување на своите политички цели.³²

Граѓанска политичка култура

Овој тип на политичка култура одговара на типот на демократска политичка култура и на демократскиот политички режим, па затоа ќе ѝ се посвети повеќе внимание. Како референтна точка повторно го земаме учењето на Алмонд и Верба.

²⁸ Vladimir Vujčić, „Tipologija političke kulture“, 101

²⁹ Билјана Ванковска, *Политички систем*, 66-67

³⁰ Vladimir Vujčić, „Tipologija političke kulture“, 101

³¹ Билјана Ванковска, *Политички систем*, 67

³² Vladimir Vujčić, „Tipologija političke kulture“, str. 101-102

Кај граѓанската политичка култура, акцентот е ставен кај политичката партиципација. Во неа можат да се најдат високи нивоа на политичка информираност, подготвеност за комуникација, политичко организирање и политичко делување. Но заедно со тие активистички елементи, во неа има нешто повеќе од тоа. Граѓанската култура, на пример, е лојална партиципативна култура. На неа одговара само еден политички поредок, а тоа е демократскиот. Во граѓанската политичка култура значи партиципативните политички ориентации се комбинираат со поданичките и со парохижалните. Поединците стануваат учесници во политичкиот процес, но тие не ги напуштаат своите ориентации и улоги како поданици или парохјани. И не само што парохижалните и поданичките ориентации се одржуваат заедно со партиципативните, туку тие се компатибилни со партиципативната политичка ориентација. Впрочем, овие поданички ориентации влијаат на ограничувањето на политичкиот активизам на поединците во политиката. Кога не би биле овие поданички ориентации, не би имало ни умерено политичко делување на поединците – нивниот активизам често би прераснувал во револуција и во разни други облици на екстремизам, а актуелната политичка власт не би можела да владее стабилно. Постојано би била под притисок на енергизираната јавност и нејзините оправдани и неоправдани барања.

Може да се каже дека граѓанската политичка култура не е толку партиципативна политичка култура колку што е *потенцијална партиципативна култура*. Граѓанинот е повеќе потенцијален отколку стварен активист. Тој делува кога треба, но не и кога не треба. Така тој овозможува ефикасност на владеењето во државата, но и контрола на власта.³³

Демократската политичка култура како услов за демократска транзиција и консолидација

Како што напоменавме во воведот, воспоставувањето демократски поредок во авторитарните социјалистички општества означува големи општествени, политички и културни промени во нив. Општата прифатеност на демократијата во различните општества, но и големите разлики во нивните демократски дострели ги отвораат прашањата за културалните предуслови на самата демократија, како и на општествата што ја имплементираат и ја развиваат.

Иако, според Ѓорѓе Иванов, „навистина постојат разлики од транзициите во една земја од друга,³⁴ сепак заедничката алка што ги поврзува транзициските

³³ Vladimir Vujčić, „Tipologija političke kulture“, 102-107

³⁴ Ѓорѓе Иванов, „Транзитологија“. *Политичка мисла*, 1 март (2003), 59

општества (кои се различни меѓу себе) е процесот на демократизација кој во секое поединечно општество се одвива поинаку и со различен успех. Бројни транзициски општества се обележани со општествени промени што не кореспондираат со нивната прокламирана демократска преобразба. Нивните искуства упатуваат на тоа дека нормативно-институционалното демократско уредување не е доволно за политичкиот систем да биде демократски. Тие факти ни укажуваат дека транзицијата не е еднонасочен и предвидлив процес на општествен развој кој нужно води кон воспоставување на демократски поредок.³⁵

Еден од фактите кој бара објаснување што не може да го даде нормативно-институционалистичкиот пристап е неуспехот на одредени политички установи кога од кои било причини се направени обиди да се пресадат во друга средина или да се накалемат на локалните установи и односи. Има повеќе примери со кои ваквите (не)успеси можат да се објаснат со чинители кои во голем дел се врзани со политичката култура. Нема никакво сомнение дека обидите за пресадување на северноамериканските политички установи, како што се федерализмот и претседателскиот систем во земјите на Латинска Америка доживувале неуспех. Установите што во Северна Америка донеле трајност, стабилност, дисперзија на власта и многу други поволни ефекти, во Јужна Америка станале само празна форма, безживотна копија на многу виталните модели. Немале голем успех ни обидите за пресадување на установите на западноевропските парламентаризми на одделни земји во развој, во кои недостасува онаа политичко-културна клима без чие присуство и делување тие установи не ги даваат плодовите што ги давале во општественото „поднебје“ каде што никнале. Кога се укажува како системи со слични основни структури, цели и механизми во Источна Германија даваат едни резултати, а во Полска сосем други (односно, недостасуваат резултати во низа области), притоа без сомнение се мисли како на тоа влијаат различни услови што се однесуваат на традицијата, односот спрема одредени вредности, религијата и други елементи на политичката култура.³⁶ Искуството на транзиција од еден тип на режим во друг веќе постоело со преминувањето на старите авторитарни режими на Шпанија, Португалија и Латинска Америка во демократски, меѓутоа тоа не се наследства од комунистичките режими. Многу од тие режими пред своето диктаторско минато веќе имале изградено некои граѓански институции или биле под непосредно влијание на водечките колонијални капиталистички доминатори. Од друга страна, посткомунистичките земји имаат многу слабо или никакво искуство со граѓанска демократија и немаат оставено во наследство никакви институции кои тоа би го овозможиле.³⁷

35 Pero Maldini, „Političko – kulturalni preduvjeti demokratizacije“, 88

36 Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija t.2*, 163-164

37 Branka Galić, „Politička kultura ‘novih demokracija’“. *Revija za sociologiju*, Vol. XXXI No. 3-4 (2000), 202

Затоа, со право американскиот политиколог Роналд Инглхарт (Inglehart) го поставува прашањето: „Што доаѓа прво – демократската политичка култура или демократските институции?“³⁸, а македонскиот политиколог Ненад Марковиќ прашањето: „Како граѓаните да очекуваат остварување на полн демократски капацитет во услови на непостоење на структури кои ќе го по(д)несат тоа?“³⁹ Прашањето дали институциите можат да делуваат демократски со оглед на тоа што ги сочинуваат луѓе кои ги обележува политичката култура на општеството во кое живеат, па институциите се израз на нив и на нивните социокултурни и политички обележја. Од друга страна, пак, како ќе се оствари граѓанска (демократска) култура и доверба во институциите потребна за демократското функционирање на поредокот, ако институциите не делуваат демократски? Решението на овој *circulus vitiosus* се поставува како едно од централните прашања на демократизацијата на транзициските општества.⁴⁰

Политичката култура на демократијата може да биде одредена на две нивоа. Во првото ниво се структурално релевантните вредности кои се кодифицирани со општествените норми (законите). Другото ниво е увереноста на општеството да ги применува тие вредности.

Кога зборуваме за транзициски општества, зборуваме за општества со развоен дисконтинуитет, кои ги обележува нормативно-институционална од една и културолошка промена од друга страна. Секоја од тие промени има своја сопствена динамика што честопати не кореспондира со онаа другата. Брзината на процесот на создавање на државата е несомнено нов феномен во политичката наука и практика.⁴¹ За разлика од западноевропските општества кои со векови барале решенија за да направат функционален државен апарат (но и општествен консензус што ќе го поддржи), посткомунистичките општества се соочуваат со овој проблем преку ноќ.⁴² Културата и структурата не се менуваат паралелно. Кога еден институционален систем ќе се смени со друг, старите културни обрасци делуваат уште долго време, по правило не кореспондирајќи со промените и барањата на новиот систем. Новата структура не може да се консолидира бидејќи граѓаните делуваат во согласност со старите културни обрасци. Несовпаѓањето на културата и структурата се појавува како главен проблем на транзициските општества, бидејќи ги доведува во прашање демократскиот легитимитет и успехот на демократската консолидација, во некои случаи дури и опстојувањето на демократскиот поредок.⁴³

38 Ronald Inglehart, „How Solid is Mass Support for Democracy - And How Can We Measure It?“, *PS Online* (2003), 56 <<http://home.sandiego.edu/~mb5/inglehart.pdf>>, пристапено на 16. 4. 2021 г.

39 Ненад Марковиќ, „Лидерството, легитимитетот и транзицијата“, *Политичка мисла*, 11 септември (2005), 61

40 Pero Maldini, „Političko poverenje i demokratska konsolidacija“, *Politička misao*, 1 (2008), 180

41 Dušan Spasojević, „Građenje države i civilnog društva u postkomunizmu“, 151

42 Dušan Spasojević, „Građenje države i civilnog društva u postkomunizmu“, 151

43 Pero Maldini, „Političko - kulturalni preduvjeti demokratizacije“, 90

Секое општество, без оглед на тоа колку е развиено или неразвиено, има одредена политичка култура. Нејзината содржина и развиеност или неразвиеност влијаат на општествениот развој и напредок и ги модифицираат политичките институции и односи. Значењето на демократската култура во современите општества е огромно. Затоа лесно се навикнуваме да мислиме дека таму каде што нема демократска политичка култура ја нема воопшто.⁴⁴ Меѓутоа, дали е тоа така?

Според Воислав Коштуница⁴⁵ на брзото или бавно движење кон демократијата, во посткомунизмот⁴⁶ влијаат многу чинители. Еден таков чинител е авторитарната политичка култура на комунизмот, чии основни вредности обликувале цели генерации, создале нов тип на човек, кој извесноста во неслободата повеќе ја цени од неизвесноста во слободата. Во комунистичките општества, благодарение на централната власт и на партијата, животот станува многу едноставен. Луѓето се навикнуваат на систем во кој не мораат да се грижат за самите себе, ниту да бидат одговорни за себе, ниту за кој било друг. Демократските промени во овие општества се забавени со „остатоците од старото“. Со ваквото делување на авторитарната политичка култура може да се објасни повторното доаѓање на власт на комунистичката партија во многу источноевропски и балкански држави (меѓу кои и во нашата). Мора да се напомене дека враќањето на овие партии не е и враќање на комунизмот. Станува збор за реформирани комунистички партии кои мораат да ги почитуваат демократските правила на игра.

Политичката култура на комунизмот настанала во рамките на еден систем кој бил тоталитарен според своите методи на владеење и аспирации да го контролира секој аспект на општествениот живот. Главен инструмент на контрола била семојната, хиерархиски организираната, самоодржувачка комунистичка партија која монополот на власта го одржувала со сила (насилство). Не можела да се спроведе каква било колективна активност надвор од нејзината контрола, а сите поважни врски меѓу партијата и општеството биле вештачки структурирани под патронатот на партијата. Забранети или потиснувани биле приватните економски активности, организирањето религијски активности, интересовни групи и други здруженија, т.е. сите елементи на она што го сочинува цивилното општество.⁴⁷

44 Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija* t.2, 167

45 Voislav Koštunica, „Postkomunizam i problem demokratije“, *Filozofija i društvo*. IX-X (1996).

46 „Наспроти јасниот факт дека ‘комунизмот’ дури и за Маркс и Енгелс претставувал само есхатолошки интонирани ознака за крајната цел и разврска на историјата, а не конкретизиран вид на социјална организација, бесмислената синтагма ‘посткомунизам’ се употребува и во сериозни теориски текстови, за да посведочи за нивната длабока пропагандна индоктринација и за површната критичка свест. Памфлетистичката ознака, лансирана од Адам Михњик, стана лакмус за тестирање на степенот на теориската ‘базичност’ и на идеолошката ‘киселост’ на социјалните и политичките мислители. Ни како социјална, ни како економска, ни како политичка состојба, комунизмот не бил воспоставен никаде и никогаш и дотолку се разбира не може да се зборува за ‘посткомунизам’“. (Ферид, Мухиќ, *Логос и хиерархија: историја и теорија на политичко-филозофските доктрини* (Скопје: Круг, 2001), 230

47 Branka Galić, „Politička kultura ‘novih demokracija’“. *Revija za sociologiju*, Vol. XXXI, No. 3-4 (2000), 202

Според академик В. Становчиќ, балканскиот регион поради низа историски околности под кои се формирале самостојните државни творби и политички движења и поради долготрајната доминација на странски сили, е оптоварен со авторитарна политичка култура. Тоа дава печат на сите политички настани и односи. Вековниот авторитаризам и улогата на силата нашле свој израз во народните изреки кои претендираат да го поучат човекот и кои создаваат обрасци на однесување и кои го сочинуваат делот на политичките сфаќања, односно политичката култура. Пораките како: „Спуштена глава сабја не ја сече“, „Трпение – спасение“, убеденоста дека: „Секоја власт носи сласт“, односно дека: „Повеќе вреди грам власт отколку ока памет“, или пак познатата: „Сила бога не моли“, секако дека претставуваат дел од политичките сфаќања и традиција, па и од политичката култура, и влијаат на формирање обрасци на однесување. Оваа авторитарна компонента е присутна и во народната поезија со која се воспитувале многу генерации низ вековите. Кога историјата ќе нè потсети на источните влијанија и печати што ги оставиле византискиот, татарско-монголскиот, турскиот, австро-унгарскиот, па и домашниот деспотизам, тогаш станува јасно колку политичката култура на овие простори била сиромашна и подредена од една страна на техниките на доминација, а од друга страна на борбата за гол живот.⁴⁸

Полето на политичката култура како и сите модерни општествени процеси и појави, секогаш претставува поле на судири и тенденции на традиционализмот и модернизациониот процес, судир на традиционалната и демократската политичка култура.⁴⁹ Иако традицијата ни е потребна за да се воспостават одредени континуитети, извори и идентитети во модерното живеење, таа понекогаш може да биде пречка. Според професорот Ратко Божовиќ, „во полето на социјалната индоктринација може да дојде до лошо читање на традицијата, може традицијата да биде пречка конечно да се оствари она што е релевантно за самата политичка култура“. Според него, може да биде присутна авторитарната политичка култура што се врзува за фамилијата и за традиционален облик на опстанок во политиката и во животот, може да биде присутна митоманијата и сето она што може да претставува еден талог на минатото и нема втемелување во сегашноста и во современоста.⁵⁰

Она што е особено важно е укажувањето на паралелното постоење на елементи на авторитарна и демократска политичка култура. Според Становчиќ, „мешавина на авторитарна, демократска, патријархална и други видови политички култури може да се забележи на безброј секојдневни случаи од кои некои се од пошироко

48 Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija* t.2, 166-167

49 Dragica Vujadinović, „Civilno društvo i politička kultura“. *Filozofska istrazivanja*. 109 God. 28 Sv. 1 (2008), 31

50 Ратко Божовиќ. „Pojmovnik politike - Politička kultura“ YouTube, uploaded by RTS Kulturno-umetnički program - Zvanični kanal, 8 Feb. 2016, <<https://www.youtube.com/watch?v=W4Ko56ebNX0&list=PLxbMnBfiy6iFLam3uszkK4jCaH0vnosl&index=6>>

општествено значење, а другите имаат само облик на некое задоцнето фолклорно изживување или реагирање. Извесни етнографски студии откриваат како нашиот менталитет се менува побавно отколку надворешните околности⁵¹. Политичката, како и општата култура е нешто што мора да се негува, развива, унапредува, а тоа напредува бавно и тешко, исто како и менувањето на наследената политичка култура на едно општество или на онаа стекната со текот на времето. „Денес, овој процес се одвива и како судир на авторитарна и патријархално-трибална политичка свест, со елементи на партиципативна и либерално-демократска политичка култура. Во пошироки размери, овој судир има основа и во судирот меѓу етатистичкиот и општествениот, авторитарната држава и општеството, а тоа е судир кој се чувствува и во светски размери“⁵².

Карактеристики на македонската политичка (не)култура

Ако ја погледнеме состојбата со демократијата во 2020 г. во постсоцијалистичките држави на Источна Европа (во која влегуваат и земјите од Западен Балкан), според демократскиот индекс што го објавува Економист⁵³, ќе видиме дека од 28 земји од Источна Европа, колку што се опфатени во анализата, нема ниту една целосна демократија (full democracies). Инаку, индексот има намера да ја измери состојбата со демократијата во 167 земји. Тој се заснова на 60 индикатори распоредени во 5 различни категории, притоа мерејќи го изборниот процес и плурализмот, функционирањето на владата, граѓанските слободи, политичката партиципација и *политичката култура*. Покрај нумеричката оценка и рангирање, индексот ја категоризира секоја земја во една од четирите типа на режими: целосни демократии, нецелосни демократии, хибридни и авторитарни режими.

Според податоците достапни во извештајот, во Источна Европа има 13 нецелосни демократии (flawed democracies), 8 хибридни и 7 авторитарни режими. Во 2020 година, просечната регионална оценка на Источна Европа во индексот на демократија се намали на 5,36, споредено со 5,42 во 2019 година. Ова е значително под резултатот на регионот од 5,76 во 2006 година, кога индексот беше објавен за првпат.⁵⁴ Македонија, за жал, не отстапува многу од оваа перцепција со демократски индекс 5,89, со што останува во групата на хибридни режими и е рангирана на 79 место.⁵⁵ Она што е интересно за потребите на ова истражување е оцената добиена

51 Vojislav Stanovčić, *Političke ideje i religija t.2*, 168

52 Vojislav Stanovčić, *Politička teorija t. 1*. (Beograd: Službeni glasnik, 2006), 696

53 Всушност Индексот на демократија (The Democracy Index) го објавува истражувачкиот отсек (Economist Intelligence Unit) на групацијата Економист, која претставува сестринска компанија на неделниот весник Економист (The Economist)

54 The Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2020 – In sickness and in health?* (London: 2021), 26

55 The Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2020 – In sickness and in health?*, 10

за четвртиот индикатор, кој ја мери **политичка култура**, која како најниска од сите мерени индикатори изнесува 3,13. Иако овој извештај предизвика интерес во јавноста поради фактот што не успеавме да излеземе од групата на земји со хибриден режим, најниската оценка добиена за состојбата со политичката култура речиси не беше коментирана во јавниот дискурс. Еден од ретките кој јавно зборуваше за овој проблем беше Јован Донеv, кој како експерт учествуваше на јавната расправа организирана од собраниската Комисија за образование, наука и спорт, во врска со новата концепција на основното образование, одржана на 5. 2. 2021 г. Осврнувајќи се на оваа ниска оценка, во својот говор ја истакна важноста на образованието за политичката култура.⁵⁶ Во продолжение ќе се обидеме да ги скицираме најзначајните карактеристики на македонската политичка култура и да одговориме на прашањето околу (не)заслуженоста на добиената ниска оценка.

Политиколозите што се занимаваат со феноменот на политичката култура кај нас сметаат дека претставува предизвик да се скицира нашата политичка култура поради малиот и ограничен број истражувања и испитувања на јавното мислење кои се однесуваат на неа. Професорката М. Малеска смета дека причината за тоа е во недоволниот број на политиколошки истражувања на универзитетите, а таа празнина не може да се надолжни со индивидуалните напори и проекти. Според нејзините зборови, „освен изданието ‘Политичката култура и идентитетите’, уредено од Емилија Симоска и Славица Инџевска и ‘Политичките идентитети во Република Македонија’ на истражувачкиот тим раководен од Лидија Христова и Анета Цекиќ“, не можат да се сретнат други конкретни истражувања за политичката култура.⁵⁷ Македонскиот политиколог Н. Марковиќ, од друга страна, зазема поинаков став и смета дека „иако постои ограничен број на испитувања кои интегрално навлегуваат во проблематиката на политичката култура во Република Северна Македонија, оние истражувања кои се достапни даваат заокружена слика на моделот на политичката култура, која се одликува со специфични карактеристики“.⁵⁸ Тој се повикува на публикацијата „Политичката култура во Македонија – извештај од националното теренско истражување“,⁵⁹ објавена во 2013 г., која „претставува заокружено теренско истражување на политичката култура на Македонија“⁶⁰. Според зборовите на Марковиќ, кој е всушност и еден од авторите на публикацијата:

56 Јован Донеv, „2-2 проф. д-р Јован Донеv, Институт за национална историја Собраниска седница 05 02 2012“. YouTube, uploaded by INFO МК. Feb 7 2021 < https://www.youtube.com/watch?v=tB3Kmjw_2zo >, пристапено на 12. 4. 2021 г.

57 Мирјана Малеска. „Политичката култура и демократската стабилност“. *Предизвици - списание за општествени прашања*. Год. 1 бр. 3 (2019), 29-30

58 Ненад Марковиќ. „Политичката култура во Северна Македонија и прашањето на клиентелизмот“. *Предизвици - списание за општествени прашања*. Год. 1 бр. 3 (2019), 12

59 Ненад Марковиќ, и други. *Политичката култура во Македонија – Извештај од националното теренско истражување* (Скопје: Канцеларија на Фондацијата „Фридрих Еберт“, 2013)

60 Ненад Марковиќ. „Политичката култура во Северна Македонија и прашањето на клиентелизмот“, 11-12

Концептот на политичката култура, иако релативно нов во политичката наука, има силен експланаторен и нормативен потенцијал. Тој го објаснува формирањето на политички ставови и уверувања, како и изворите под чие влијание тие се формираат. Во оваа смисла, мора да се има предвид дека постојат различни пристапи кон феноменот на политичката култура, но и дека постојат различни класификации на политичката култура, кои најчесто произлегуваат од европската и од американската традиција на политичката мисла. Овие класификации, често, не може во целост да се применат на одреден локален контекст (како кај нас), но одредени елементи од овие различни типови, секако може да се препознаат во локален контекст. Една од работите кои секако може да се препознае во локален контекст се елементите на парохилјална и моралистичка политичка култура која се препознава во ставот на локалната популација. Истражувањата укажуваат на феномени како што се: дистанца од политиката, слабиот асоцијативен капацитет, нагласениот патримонијализам, носталгијата кон претходниот режим, итн. Сите овие карактеристики создаваат поволна клима за развој на клиентелистички практики, кои се чини дека се и регионален, а не само локален проблем.⁶¹

Анализирајќи ја политичката култура во Македонија, и поранешниот амбасадор и професор Ѓ. Спасов се повикува на истото теренско истражување. Според него, мерењата на довербата на граѓаните во институциите на власта покажуваат дека довербата на граѓаните, освен во војската, полицијата и црквата е на многу ниско ниво. Мошне ниската довербата во судството, владата, политичките партии, Собранието, медиумите, НВО и во синдикатите укажува на висок степен на разочараност во способноста на клучните институции за развој на демократијата и за остварување на правата и интересите на граѓаните и инклинација на расположението на јавноста кон владеењето со цврста рака за да се спречува анархија и хаос.⁶² На истиот став е и Малеска, која смета дека на невладините организации, здруженијата, синдикати, итн. често се гледа како на „продолжена рака“ на власта⁶³.

Сепак, Спасов го наоѓа клучниот проблем со политичката култура во Македонија во (не)демократичноста на политичките партии. Според него, Македонија и по речиси 30 години независност и транзиција од комунизам кон демократија останува политички длабоко поделено општество во кое, речиси, по секој изборен циклус партиите што ги губат изборите го оспоруваат резултатот од изборите и легитимитетот на власта. Во контекст на ова е и длабоката политичка недоверба меѓу политичките партии во земјата и високото ниво на нивна централизираност и

61 Ненад Марковиќ. „Политичката култура во Северна Македонија и прашањето на клиентелизмот“, 18

62 Ѓорѓи Спасов. „Политичка култура – ‘рогови во вреќа‘“. *Предизвици - списание за општествени прашања*. Год. 1 бр. 3 (2019), 59

63 Мирјана Малеска. „Политичката култура и демократската стабилност“, 29-30

недемократичност.⁶⁴ Сличен став во однос на ова прашање зазема и поранешниот претседател Иванов, кој пред Собранието, во своето годишно обраќање на свечената седница ќе го изјави следното:

Извештајот на Европската Унија е објективен. Во една реченица дури е посочен и коренот на повеќето кризи со кои се соочуваме, а тоа е дека: „недостатокот од политички дијалог и тешкотиите при постигнувањето консензус околу прашањата повторно ја истакна политичката култура на поделеност во земјата.“Исправете ме ако грешам, но политичка култура на поделеност е само елегантно име за политичка некултура. Ова е лекција како не треба да се однесуваат политичките партии. Граѓаните ја дале довербата затоа што очекуваат напредок, а не назадување на веќе изградените вредности.⁶⁵

Во државите каде што владее поларизирана култура како резултат на длабоки општествени расцепи, секоја политика ќе предизвикува големи незадоволства на значајни делови на популацијата, а тоа може да води до политичка нестабилност. Според Малеска, етничките и политичките расцепи кај нас се длабоки, а кога повремено излегуваат надвор од контрола, како воениот конфликт од 2001 г, Договорот од Пржино, итн., одново воспоставената контрола не се должи на договор на политичките партии, туку, пред сè, на притисокот на странците. Затоа, „нашата политичка култура е далеку од балансирана: не постои потребна рамнотежа на моќта и одговорноста на власта. Владејачкото мнозинство ја игнорира власта дури и кога се работи за стратешки цели на државата. Од друга страна, опозицијата, најчесто, е неодговорна и неконструктивна во желбата да дојде и да остане на власт по секоја цена и да избегне одговорност за злоупотребите што ги правела додека била на власт. Според неа, ние имаме поставено демократска политичка рамка (устав и закони) која опфаќа: плурализам, слободни избори, слобода на печатот, гарантирани слободи и права на човекот и граѓанинот, поделба на власта, правила што утврдуваат одговорност на избраните пред избирачите, итн. Но ова е само рамка и таа често е исполнета со недемократска содржина. Нашата демократија е нова и со големи слабости. Основна слабост на системот е што граѓаните немаат доверба во институциите на власта или пак таквата доверба е многу ниска.⁶⁶

Интересно е да се спомене и постоењето на голема дискрепанција меѓу перцепцијата на граѓаните за сопствената демократичност од една страна и реалната слика за степенот на нивната вистинска демократска свест, од друга

⁶⁴ Ѓорѓи Спасов. „Политичка култура – ‘рогови во вреќа’“, 58

⁶⁵ Интегрална верзија на говорот на претседателот Иванов може да се најде во стенографските белешки од 81-та седница на Собранието одржана на 22. 12. 2015 г. на следниот линк: <<https://www.sobranie.mk/sessiondetails.aspx?sessionDetailsId=994aac90-33e0-4bf7-8f5f-8c565ec09579&date=22.12.2015>>, пристапено на 11.4. 2021 г.

⁶⁶ Мирјана Малеска. „Политичката култура и демократската стабилност“, 30

страна. Според поранешната министерка Ганка Цветанова, „би можеле да извлечеме генерален заклучок кој упатува на фактот дека иако најголемиот број македонски граѓани декларативно се залагаат за негување и унапредување на демократските вредности, во суштина кај нив постои значително намалена подготвеност за справување и соочување со нештата на начин кој би бил во согласност со современите принципи на демократијата“.⁶⁷

Додека кај истражувањата на јавното мислење, истражувачите можат да се задоволат и со квантитетот на добиените податоци, политичката култура бара подлабински пристап. Настојувајќи да го долови културното минато на едно општество, истражувачот може да користи сознанија од историјата или литературата на една земја. Мирчев и Христова во своето дело „Модерната политикологија – темелите на проучувањето на политичкиот живот“ни даваат корисен совет дека „кога станува збор за истражувањето на политичката култура во Република Македонија, на пример, истражувачите би морале да ги земат предвид следниве факти: Македонија постои како посебна држава многу краток период, таа била во составот на Отоманската Империја околу 5 века, доминантни религии се православната и муслиманската и околу 50 години била во составот на комунистичка Југославија, итн.“⁶⁸

Како земја која е сместена на границата меѓу Истокот и Западот, во која една третина од населението е со муслиманска вероисповед и која сè до 1913 година останала во составот на Отоманската Империја, а од 1945 до 1990 година била дел од комунистичката федерација, Македонија немала многу можности да го реформира и да го промени своето патријархално семејство кое е примарен нуклеус во политичката социјализација на граѓаните. Во патријархалните семејства, таткото поради многу причини сè уште ја има апсолутната власт и во нив се создаваат личности кои подоцна се склони кон одушевување од диктатори, од силни политички водачи, кон барањето водачи и покажувањето послушност кон власта.⁶⁹

Истражувањата покажуваат дека не само под влијание на воспоставувањето на патријархалните семејства, туку и под влијание на секундарната социјализација преку авторитарните и недемократски партии и медиумите што тие ги користат, голем број граѓани се разочарани од демократијата и, особено, од начинот на кој нештата се претставуваат како „демократски“. А под влијание на национализмот

⁶⁷ Ганка Цветанова, „Индикатори на демократската свест“ во Славица Инџевска и Емилија Симоска. (ур.) *Политичката култура и идентитетите*. (Скопје: ФООМ и ИСППИ, 2012), 51

⁶⁸ Димитар Мирчев и Лидија Христова. *Модерната политологија - темелите на проучувањето на политичкиот живот*, 224

⁶⁹ Горѓи Спасов. „Политичка култура - 'рогови во вреќа'“, 68

и политичкиот популизам, во Македонија опстојува авторитарната свест кај голем број граѓани.⁷⁰

Накусо, „историските и општествени околности од 1991 година до денес, како: транзицијата, високата невработеност, богатењето на малцинството за сметка на осиромашувањето на мнозинството, етничкиот конфликт во 2001, политичките кризи и отсуството на соработка меѓу власта и опозицијата, масовното и неказнето кршење на човековите права и корупција која оди до врвовите на власта, длабоко го фрагментираа општеството, го поткопаа демократскиот процес, ја маргинализираа партиципативната улога на граѓанинот и ја направија борбата за власт жестока и нефер“.⁷¹

Долгиот процес на транзиција на македонското општество од социјалистичкиот во либералниот модел на демократија, упатува на заклучокот дека за успехот на ваквиот премин не е доволна само декларативната заложба на клучните актери, туку дека е неопходно нивно координирано и синхронизирано дејствување, и тоа не само во дизајнирањето на реформите, туку и во нивната имплементација.⁷²

Денес, во политикологијата е прифатено гледиштето дека доколку политичките институции не бидат поддржани од соодветно културно наследство, нивната функционалност сериозно ќе биде доведена во прашање. Недостатокот на демократска политичка култура се чувствува на сите нивоа на општеството. На нивото на власта таа е препознатлива преку арогантното однесување на владејачката политичка елита, неподготвеноста да воспостават дијалог со јавноста, нечувствителноста кон критиките и настојувањето да се дисциплинира опозицијата, но и јавноста. Јавноста или најголем дел од граѓаните се однесуваат на сличен начин. Со една структура на свеста која можеме да ја означиме како мешавина на поданичка и анархистичка, конформистичка и бунтовничка, просечниот граѓанин ја персонализира политиката и ја дели на блокови, на наши и нивни, ориентирајќи се, пред сè, кон личноста на соговорникот, а не кон неговите аргументи, реагирајќи емотивно, априори одбивајќи дијалог и не чувствувајќи потреба своите ставови да ги образложи или докаже.⁷³

Заклучок

Според Ентони Гиденс, „демократијата може да се прикажува како нешто што процвета само на посебно плодна почва, обработувана долго време. Во општества

⁷⁰ Ѓорѓи Спасов. „Политичка култура – ‘рогови во вреќа““, 68

⁷¹ Мирјана Малеска. „Политичката култура и демократската стабилност“, 29-30

⁷² Анета Јовеска. „Граѓаните меѓу социјализмот и капитализмот“ во Славица Инџевска и Емилија Симоска. (ур.) *Политичката култура и идентитетите*. (Скопје: ФООМ и ИСПИ, 2012), 11

⁷³ Tomo Jantol. *Politička javnost*. (Zagreb:Birotisak, 2004), 68

кои имаат малку демократска историја изгледа како да има плитки корени кои лесно се откорнуваат. Наместо да ја гледаме демократијата како кревок цвет, кој секој може да го згази, треба да ја гледаме како жилава билка способна да расте на мошне оскудна земја⁷⁴. Но, искуствата на земјоделците ни кажуваат дека и најплодната почва, доколку не се обработува, може да се запушти и да не дава добар род. Затоа земјата треба заеднички да се обработува, т.е. да се култивира, особено онаму каде што сè уште е оскудна. „Етимолошки, самиот збор култура доаѓа од латинскиот збор *cultura*, што првенствено значи обработка на земја, а потоа сè она што може да се одгледа и да се подобри, особено во областа на образованието и воспитанието“⁷⁵. Значи, во новонастанатите демократии да се посее демократска политичка култура, а во етаблираните да се негува и да се обработува поредовно.

Демократската политичка култура по својата природа и содржина не може успешно да се развива во стеснети и авторитарни државни рамки, бидејќи повеќе спаѓа во областа на општеството отколку на државата. Политичката култура е еден од составните чинители на секое општество и во голема мера влијае на природата и функционирањето на сите политички и правни установи и на однесувањето на членовите на општеството. Тоа влијание било честопати потценувано или незабележано.⁷⁶

Како што вели Хејвуд, поголемиот дел од политиката се одигрува во нашите глави. На неа влијаат нашите идеи, вредности и претпоставки за тоа како би требало да биде организирано општеството, како и очекувањата, надежите, но и стравувањата од власта. Перцепцијата не само што може да биде поважна од стварноста, туку таа може да биде стварност. Следствено на тоа, се нагласува клучната улога на она што го нарекуваме политичка култура. Верувањата на луѓето, символите и вредностите истовремено го обликуваат нивниот однос спрема политичкиот процес и што е најважно, спрема режимот во кој живеат – особено дали го сметаат својот режим за легитимен.

Референции:

1. Almond, Gabriel. *The Civic Culture: Prehistory, Retrospect, and Prospect*. Center for the Study of Democracy. 1996 <<http://repositories.cdlib.org/csd/96-01>>
2. Almond, Gabriel. and Verba, Sidney. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University, 1963.
3. Бајалџиев, Димитар. *Политологија*. Скопје: Правен факултет, 2000.

⁷⁴ Ентони Гиденс, *Забеган свет*. (Скопје: Филозофски факултет, 2003), 75

⁷⁵ Ljubomir Tadić, *Politikološki leksikon*. (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1996), 111

⁷⁶ Vojislav Stanovčić, *Politička teorija t. 1.*, 697

4. Berk, Edmund. *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj*, Beograd: Filip Višnjic, 2001
5. Божовиќ, Ратко. "Pojmovnik politike - Polititička kultura." *YouTube*, uploaded by RTS Kulturno-umetnički program - Zvanični kanal, 8 Feb. 2016, <<https://www.youtube.com/watch?v=W4Ko56ebNX0&list=PLxbMnBfy6iFLam3uszkK4jCaHOvnosl&index=6>>
6. Ванковска, Билјана. *Политички систем*. Скопје: Бомат графикс, 2007.
7. Vasič, Radmila. "Pravna država i tranzicija". *Analī pravnog fakulteta u Beogradu*. 1-4 (2001): 59-78
8. Vujadinovič, Dragica. "Civilno društvo i politička kultura". *Filozofska istrazivanja*. 109 God. 28 Sv. 1 (2008): 21-33.
9. Vujčič, Vladimir. "Pojam političke kulture". *Politička misao*. 4 (1997): 109-128.
10. Vujčič, Vladimir. "Dimenzije političke kulture". *Politička misao*. 1 (1998): 119-137.
11. Vujčič, Vladimir. "Politička kultura i međunacionalni odnosi u demokraciji". *Politička misao*. 2 (1998): 25-49.
12. Vujčič, Vladimir. "Tipologija političke kulture". *Politička misao*. 4 (1998): 98-131.
13. Vujčič, Vladimir. "Politička kultura i politička struktura: odnos političke kulture, strukture i demokracije (1. dio)". *Politička misao*. 1 (1999): 113-139.
14. Vujčič, Vladimir. "Politička kultura i politička struktura: odnos političke kulture, strukture i demokracije (2. dio)". *Politička misao*. 2 (1999): 144-157.
15. Vujčič, Vladimir. "Politička kultura: politička potpora (legitimacija, povjerenje, identitet)". *Politička misao*. 3 (1999): 101-120.
16. Vujčič, Vladimir. "Globalizacija i problem političke legitimacije". *Politička misao*. 4 (2002): 87-109.
17. Vujčič, Vladimir. "Političke obveze građana u demokraciji i političko obrazovanje". *Politička misao*. 4 (2007): 17-34.
18. Galič, Branka. "Politička kultura 'novih demokracija'". *Revija za sociologiju*, Vol. XXXI (2000), No. 3-4
19. Гиденс, Ентони. *Забеган свет - како глобализацијата ги преобликува нашите животи*. 2 изд. Прев. Ило Трајковски. Скопје: Филозофски факултет, 2003.
20. de Tokvil, Alexis. *Demokratija u Americi*, Sremski Karlovci: Knj. Z. Stojanoviča, 2002
21. Јован Донеv. „2-2 проф. д-р Јован Донеv, Институт за национална историја Собраниска седница 05 02 2012". *YouTube*, uploaded by INFO МК. Feb 7 2021 < https://www.youtube.com/watch?v=tB3Kmjw_2zo >
22. Đurić, Jelena. "Zadnje dvorište tranzicije". *Filozofija i društvo*. XXV (2004): 261-270.
23. Иванов, Ѓорѓе. „Транзитологија". *Политичка мисла*. 1 март (2003): 53-60.
24. Jantol, Томо. *Politička javnost*, Zagreb: Birotisak, 2004
25. Јовеска, Анета. „Граѓаните меѓу социјализмот и капитализмот" во Славица Инџевска и Емилија Симоска. (ур.). *Политичката култура и идентитетите*. Скопје: ФООМ и ИСППИ, (2012): 5 -15
26. Koštunica, Voislav. "Postkomunizam i problem demokratije". *Filozofija i društvo*.. IX-X (1996).
27. Maldini, Pero. "Političko – kulturalni preduvjeti demokratizacije". *Politička misao*. 3 (2006): 87-108.

28. Maldini, Pero. "Političko povjerenje i demokratska konsolidacija". *Politička misao*. 1 (2008): 179-199.
29. Малеска, Мирјана. „Политичката култура и демократската стабилност“. *Предизвици - списание за општествени прашања*. Год. 1 бр. 3 (2019): 20 - 34
30. Марковиќ, Ненад. „Лидерството, легитимитетот и транзицијата“. *Политичка мисла*. 11 септември (2005): 37-44.
31. Марковиќ, Ненад. „Политичката култура во Северна Македонија и прашањето на клиентелизмот“. *Предизвици - списание за општествени прашања*. Год. 1 бр. 3 (2019): 4 - 19
32. Марковиќ, Ненад и други. *Политичката култура во Македонија – Извештај од националното теренско истражување*. Скопје: Канцеларија на Фондацијата „Фридрих Еберт“, 2013
33. Мирчев, Димитар. и Христова, Лидија. *Модерната политологија – темелите на проучувањето на политичкиот живот*. Скопје: Универзитет ФОН и Култура, 2008.
34. Montesque. *O duhu zakona, I – II*, Beograd: Filip Višnjić, 1989
35. Muller, Edward N. and Seligson, Michell A. "Civic culture and democracy: The question of causal relationship". *The American Political Science Review*. Vol. 88 No. 3 September (1994): 635-652 <http://sitemason.vanderbilt.edu/files/hbrHws/Muller_and_Seligson_The_Civic_Culture_and_Democracy_APSR_1994.pdf>
36. Мухиќ, Ферид. *Логос и хиерархија: историја и теорија на политичко-филозофските доктрини*, Скопје: Круг, 2001
37. Pavlović, Vukašin i Stojiljković, Zoran (prir.) *Savremena država*. Beograd: KAS i FPN, 2008
38. Radovanović, Nataša. "Tradicionalizam kao prepreka ili podsticaj razvoja demokratske kulture u SCG". *Security Policy Group Working Papers* 5 November (2005) <www.cbs-css.org/spgwp_no.5.pdf >
39. Ristić, Irena. "Religija kao faktor političke kulture i ekonomskog razvoja". *Filozofija i društvo*. XXVIII (2005): 145-161.
40. Савевски, Здравко „Критичка анализа на концептуализацијата на политичката култура на Г. Алмонд и С. Верба“ *Годишник за 2007 година на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања*, Скопје: ИСППИ, 2008.
41. Schwan, Gesine. "Kako se konstituiše demokratski politički identitet". *Filozofija i društvo*. XIII (1998).
42. Sladaček, Michal. "Problem legitimnosti demokratije". *Filozofija i društvo*. XXX (2006): 123-134.
43. Spasojević, Dušan, "Građenje države i civilnog društva u postkomunizmu" u Vukašin Pavlović i Zoran Stojiljković (prir.) *Savremena država*. Beograd: KAS i FPN, 2008
44. Stanovčić, Vojislav. *Političke ideje i religija t.2*. 2 izd. Beograd: Udruženje za političke nauke i Čigoja štampa, 2003.
45. Stanovčić, Vojislav. *Politička teorija t.1.*, Beograd: Službeni glasnik, 2006.
46. Tadić, Ljubomir. *Politikološki leksikon-osnovni pojmovi nauke o politici*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1996.
47. The Economist Intelligence Unit. *Democracy Index 2020 – In sickness and in health?* London: 2021

48. Фукујама, Френсис. *Крајот на историјата и последниот човек*. Прев. Драган Јакимовски. Скопје: Култура, 1994.
49. Hejvud, Endru. *Politika*. Prev. Jovan Jovanovic. Beograd: Clio, 2004.
50. Хелд, Дејвид. *Модели на демократијата*. 3 изд. Прев. Трајкоска Мимоза. Скопје: Академски печат, 2008.
51. Христова, Л. „*Политичка култура, социјализација и јавно мислење*“: во : Л. Христова (прир.), *Наука за политиката*, Зборник на текстови, Скопје, стр. 1 – 34
52. Цветанова, Ганка. „Индикатори на демократската свест“ во Славица Инџевска и Емилија Симоска. (ур.). *Политичката култура и идентитетите*. Скопје: ФООМ и ИСППИ, (2012): 37 - 51

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Стефан Андоновски

е магистер по меѓународни односи и меѓународна економија на Универзитетот Џонс Хопкинс (САИС) во САД. Има напишано трудови и написи за голем бројни домашни и меѓународни изданија, концентрирајќи се на меѓународната медијација и преговори, како и на уставните реформи во постконфликтни политички системи. Во 2013 година, Стефан завршил правни студии на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје.

Прегледна научна статија
УДК: 342.8:342.2-021.416(497.7)

Стефан Андоновски

РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТ: ДАЛИ „ОТВОРЕНИТЕ ЛИСТИ“ СЕ РЕШЕНИЕ НА ПРОБЛЕМОТ?

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

61

Вовед

Изборните модели во својата суштина претставуваат формули кои го даваат одговорот на прашањето – кој владее? Сепак, науката за изборните системи не се однесува исклучиво на гласовите и на седиштата во телата, туку особено на „бројната вредност на мандатите и гласовите за поединечните политички партии и кандидати кои се едни од најважните квантитативни индикатори што политиколозите ги употребуваат во својата работа.“¹

Процесот на избори е еден од фундаментите на политичкиот систем. Фер и конкурентни избори се смета дека се *conditio sine qua non* на репрезентативните демократии.² Во теоријата на политичкиот систем, пак, во потесна смисла, изборниот модел се дефинира како „систем со кој се врши пренесување на резултатите од гласањето на изборите во пратенички мандати“, додека во поширока смисла како „сложен и комплексен механизам на правила и постапки кои се однесуваат на целата содржина на изборите уредена со закон.“³ Од своја страна, Рејнолдс, Рајли и Елис ја анализираат репрезентативноста, во смисла на изборните модели, преку четири карактеристики: географска репрезентативност, претставување на идеолошките разлики, отсликување на партиско-политичката реалност и отсликување на нацијата како концепт на дескриптивна репрезентативност.⁴ Географската репрезентативност подразбира дека секој регион, поголем или помал, би требало да има претставник кој го избира и кој, во краен случај, е одговорен за својата област. Од друга страна, претставувањето на идеолошките разлики се врши на начин што претставниците треба да бидат од различни политички партии или од независни листи, на што се надоврзува и партиско-политичката реалност и во случај кога партиите немаат свои идеолошки матрици. Концептот на дескриптивна репрезентативност смета дека треба да постои одреден степен на отсликување на нацијата, што значи отсликување на етничките, верските, социјалните и другите карактеристики во избраните тела.⁵

Овој труд го разгледува прашањето за репрезентативноста преку двата подмодела на пропорционалниот изборен модел. Покрај кратката анализа на моделот на фиксни листи и неговите основни критики, подетално се анализира неговата

- 1 (додадено задебелување) Matthew Søberg Shugart, “Comparative Electoral Systems Research: The Maturation of a Field and New Challenges Ahead.” in *The Politics of Electoral Systems*, ed. Michael Gallagher and Paul Mitchell, (Oxford: Oxford University Press, 2005), 25-55.
- 2 Elisabeth Carter and David M. Farrell, “Electoral Systems and Election Management.” in *Comparing Democracies: Elections and Voting in the 21st Century*, 3rd ed. ed. Niemi LeDuc, Richard G. Lawrence and Norris Pippa (London: SAGE Publications Ltd, 2010)
- 3 Гордана Силјановска-Давкова, Тања Каракамишева-Јовановска, Александар Спасеновски, *Парламентарно право* (Скопје: Фондација Конрад Аденауер во Република Северна Македонија, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2019), 94-95.
- 4 Andrew Reynolds, Ben Reilly, Andrew Ellis, *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*, (Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance: 2005), 71, <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/electoral-system-design-the-new-international-idea-handbook.pdf>
- 5 Ibid, 71

алтернатива – единечниот пренослив глас. Понатаму, трудот ги прејудуира можните ефекти од воведувањето на ваков пристап во македонскиот изборен систем, земајќи ги како основа искуствата од државите што го практикуваат овој модел подолго време. На крајот, трудот нуди мешовити алтернативи кои би можеле да се земат предвид при евентуално пристапување кон изборни реформи во врска со промена на изборниот модел.

Репрезентативност преку изборниот модел: пропорционален модел

Според теоријата, поделбата на изборните модели се прави според востановениот критериум за распределба на пратеничките мандати, во основа на: мнозински модел (победник е оној што освоил поголем број гласови), пропорционален модел (застапеност според бројот на освоени гласови) и мешовити модели со најразлични варијации.⁶ Пропорционалниот модел, во својата основа, се однесува на изборни единици со повеќе мандати и претставува „превод“ на уделот од гласови што го освоила определена листа во соодветна пропорција на мандати во избраното тело. Во таа смисла, „пропорционалните изборни модели се во најтесна корелативна врска со најзначајните принципи на демократијата: партиципацијата и изборот.“⁷ Пропорционалниот модел е познат преку два основни подмодела – пропорционален модел со фиксни листи и единечен пренослив глас (Single Transferable Vote – STV).⁸ На овие два основни правци им се додадени и множество хибридни модели кои претставуваат некоја мешавина, карактеристична за конкретни политички контексти.

Традиционален и широкоприфатен пристап е пропорционалниот модел со фиксни изборни листи. Тој се применува во најголемиот број држави што практикуваат пропорционален систем, најмногу заради паритетот на застапеност на партиите, репрезентативноста во избраните тела и учеството на поголем број партии.⁹ Во оваа група системи спаѓа и македонскиот, каде што пропорционалниот изборен модел со фиксни листи се применува во изборот на советници во советите на единиците на локална самоуправа (општините и Градот Скопје) и при изборот на пратеници во Собранието.¹⁰

6 Саво Климовски, Рената Дескоска, Тања Каракамишева-Јовановска, *Уставно право* (Скопје: Просветно дело АД, 2010), 331.

7 Ibid, 332

8 Reynolds, Reilly, Ellis, *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*, 57

9 Ibid

10 Член 127 и член 130, Изборен законик

Критичарите на пропорционалниот модел со фиксни (затворени) листи зборуваат за недостатоците на овој систем, во вид на: намалена врска меѓу избирачот и избраниот, зголемена поларизација на политичките партии и зависност на избраните кандидати од партиите што ги предлагаат.¹¹ Затоа, како алтернатива на овој модел се разгледува моделот на единечен пренослив глас. Смеслата на овој модел е дека се гласа за поединечен префериран кандидат од избраната листа. Во принцип, тоа би значело дека на избори, гласачите заокружуваат за конкретен кандидат за кој тие сметаат дека е најдобар и/или и за листата која е нивен избор. Според некои автори, „личниот глас го намалува негативното влијание на непостоење конкретен поблизок однос меѓу избирачот и кандидатот, што особено му се припишува на пропорционалниот модел.“¹² Во други подваријанти, на гласачите им е дадена можноста да изберат повеќе преферирани кандидати или пак да ги рангираат сите предложени кандидати според своите желби. Согласно тоа, кандидатите што ќе надминат претходно утврдена квота на гласови (во најголем број од случаите се употребува т.н. Друпова квота), го добиваат мандатот. Преостанатите гласови над или под квотата се пренесуваат по одреден метод на (полошо/подобро) рангираните кандидати. Во некои случаи, доколку не се избрани доволен број претставници од дадената партија според преференцијалните гласови или пак кандидатите не ја надминале квотата, останатите слободни места се пополнуваат според листата на предлагачот.¹³ Доколку се размислува креативно, се појавуваат многубројни можни алтернативи, меѓу кои и онаа во која само носителот на листата има загарантиран мандат, додека за сите други кандидати, гласачите избираат преференцијално.

Иако не сосема идентичен во сите изборни системи, моделот на единечен пренослив глас има своја примена во Австралија, во изборите за федералниот Сенат и во неколку сојузни држави, во Северна Ирска за европските и локалните избори, во Малта од 1947 година, како и во Република Ирска за избор на долниот дом на Парламентот (The Dáil).¹⁴ Во Република Ирска, 166-те членови на Парламентот се избираат во 40 изборни единици, а секоја изборна единица „тежи“ три, четири или пет мандати. Гласањето се врши на начин што гласачите го наведуваат кандидатот кој сметаат дека е најдобар, а дозволено им е и да ги рангираат останатите кандидати. Важно е да се напомене дека гласачите можат да рангираат кандидати и од други партии, па затоа одреден дел од нив гласаат според географската припадност на кандидатите според местото каде што живеат.¹⁵ Во Малта, пак, на парламентарните избори, земјата е поделена на 13 изборни единици, од кои сите се

¹¹ Reynolds, Reilly, Ellis, *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*, 71

¹² Климовски, Дескоска, Каракамишева, *Уставно право*, 337.

¹³ Reynolds, Reilly, Ellis, *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*, 76

¹⁴ Ibid, 71

¹⁵ Ibid

со приближно иста големина на население. За разлика од Ирска, во секоја изборна единица се избираат ист број пратеници (пет), каде што секој мандат одговара на приближно 4 200 регистрирани гласачи. На гласачкото ливче, кандидатите се наведени по азбучен ред на партиските листи. Гласачите ги изразуваат своите преференции со поставување последователни броеви до имињата на кандидатите. При изборот не мора да се рангира секој кандидат, а може да се рангираат и кандидати од различни партии.¹⁶

Поддржувачите на моделот на единечен пренослив глас ги сметаат како позитивни карактеристики поголемата можност на гласачот да избере кој точно сака да биде негов претставник, намаленото влијание на партиите како брендови зад кои стојат релативно непознати кандидати, зголемената внатрешна демократија, избор на квалитетни кандидати од помали партии, силни независни кандидати и поголема претставеност на граѓаните.¹⁷ Сето тоа со еден заеднички именител – засилена врска меѓу избраниот и избирачот. На тој начин, очекувано е дека врската меѓу избирачите и партиите, но и партиите и кандидатите ќе слабее, за сметка на индивидуализираната врска меѓу кандидатите и електоратот. Во последниот период, „помалите“ политички партии на македонската политичка сцена сериозно лобираат за воведување модел на отворени листи. Меѓу другото, како предност, тие сметаат дека промените ќе овозможат самостоен настап на партиите и формирање постизборни коалиции со подемократски влади, без апсолутна доминација на една од најголемите партии.¹⁸ Сепак, при пристапување кон радикални промени на изборниот модел, треба да се разгледаат сите позитивни и негативни аспекти на предлозите, за да се максимира успехот а да не се доведе политичкиот систем до несакани ризици.

Имајќи предвид дека не постојат голем број детални анализи на можните ефекти од примена на концептот на единствен пренослив глас и отворени листи во македонскиот политички систем, а знаејќи дека ваквите модели не се премногу застапени во светски рамки, овој труд се обидува да понуди една објективна анализа. Сметаме дека и покрај придобивките од моделот на единечен пренослив глас, овој модел, во македонскиот случај, би предизвикал негативна внатрешна кампања, би ја подрил репрезентативноста на определени групи граѓани, дополнително би ја фрагментирал политичката слика и сериозно би го искомплицирал политичкиот избор. Со цел да се максимираат придобивките од двата модела, според нас, во македонскиот политички контекст потребно е да се

¹⁶ "Malta: SVT with some twists", ACE the Electoral Knowledge Network, пристапено на 11.3.2021, https://aceproject.org/main/english/es/esy_mt.htm.

¹⁷ Carter and Farrell, "Electoral Systems and Election Management," 38

¹⁸ „ПОПОВСКА за една изборна единица, но со еднаков број жени и мажи на отворени листи“, Политичка партија ДОМ, пристапено на 11.3.2021 http://www.dom.org.mk/index.php/component/index.php?option=com_content&view=article&id=100:2008-12-16-21-32-53&catid=14:2008-04-19-15-33-33&Itemid=42.

разгледаат мешовити алтернативи кои би се обиделе да ги помират поборниците на личниот избор на гласачот и традиционалните придобивки на затворените листи во пропорционалните изборни системи.

Можни ефекти на отворените листи во македонскиот систем

Првенствено, отворените листи поттикнуваат силен, честопати непринципиелен внатрешен натпревар. Според анализи на ирскиот случај, постојните пратеници најмногу се соочуваат со удар од страна на колеги од својата партија, а многу помалку од кандидатите на опонентите.¹⁹ Преведено во македонскиот контекст, легитимно е да се очекува дека кандидатите, наместо да водат кампања промовирајќи ја политичката понуда на својата партија, сериозен дел од активностите би ги намениле против партиските колеги од својата партија. Како резултат на ова, поголема штета би имале партиите во опозиција или пак помалите партии, кои нема да бидат во можност да ги помират „завојуваните“ страни со ветувања за позиции во другите власти или други политички или клиентелистички погодности.

Значајно е и дека преференцијалниот избор би претставувал пречка за постоечкиот квота-третман на жените и на другите специфични групи кои се претставени на листите. Почитувајќи го уставното начело на еднаквост, според кое „граѓаните на Република Македонија се еднакви во слободите и правата независно од полот[...]”²⁰, политичките елити уште одамна се осврнаа кон гарантирање на позицијата на жените во претставничките тела. Македонскиот изборен законик во член 63 „игра“ со една несреќно избрана синтагма – помалку застапениот пол.²¹ Во основа, овој родовосензитивен сегмент има за цел да го загарантира политичкото учество на жените во телата што носат одлуки на локално и на централно ниво. Според законикот, овој принцип означува дека жените треба да бидат застапени со најмалку 40 % од кандидатите, но и од избраните членови на колективните претставнички тела. Во практиката, тоа значи дека најмалку на секое трето место на пропорционалните листи мора да се најде една жена. Исто така, доколку од кои било причини жена ја напушти позицијата советник/пратеник, на нејзино место не се поставува следниот на листата од кандидати, туку следната жена од листата. На овој начин, законодавецот се обидува да гарантира дека не може да се случи бројот на жени во овие тела да биде помал од 40 %. Во политичката практика, изминатиот

¹⁹ Reynolds, Reilly, Ellis, *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*, 73

²⁰ Член 9, Устав на Република Македонија

²¹ Член 63, Изборен законик

состав на Собранието имал 45 жени (од 120 избрани пратеници), за таа бројка да порасне на 47 во сегашниот состав на Собранието, или 38,3 %.²²

Во случај на единечен пренослив глас, принципот на помалку застапен пол може сериозно да биде загрозен. Заради патријархалниот контекст, можно е во голем број места само мажи да добиваат преференцијални гласови. Тоа би значело дека процентот на избрани жени значително ќе падне. Во ваков непосакуван случај, состојбата во македонското собрание и советите во единиците на локалната самоуправа, би можело да се врати дваесет години назад кога учеството на жените беше под 2%. Аналогно на оваа ситуација, слична е состојбата и со кандидати што доаѓаат од помали средини или од рурални места. Додека еден дел од кандидатите за своја избирачка „база“ би имале населби од 50 или 100 илјади жители, други би требало да се „потпрат“ на своето мало место на живеење и секако ќе останат во подредена положба. Слични состојби можат да предизвикаат и припадноста на етнички заедници, кандидати на помали коалициски партнери, други групи и заедници. Едно можно решение за овој проблем можеби би било гарантирањето на позиции за жените и за други поименично определени групи. Но, тоа легитимно би го отворило прашањето на диригирање на преференциите и создавање преференцијален систем само за мажите и за други „незаштитени“ групи.

Исто така, преференцијалниот модел и изборот на голем број независни кандидати неминовно би довел кон дополнителна фрагментација на политичката слика по изборите. Очекувана е состојбата по завршувањето на изборите да се влезе во тежок и долготраен процес на формирање мнозинство, со многубројни концесии кон релативно мали групи или претставници. Ова, од своја страна, ќе води кон нестабилност на мнозинството, непринципиелни коалиции што не се базираат на програми туку на лични удоволувања, како и чести закочувања на процесите.

Конечно, системот на единечен пренослив глас е најкомплицираниот модел на избор на кандидати. Преференцијалните листи бараат значително поголемо ниво на писменост и информираност на избирачите. Затоа, овој систем претежно се употребува кај изборни единици со мал број мандати, како што е случајот на Ирска и Малта. Но, доколку ситуацијата се пренесе на македонскиот изборен модел на локалните избори, тоа би значело дека во Град Скопје, гласачите би требало да избираат меѓу 405 кандидати за советници, како и десетици кандидати за соодветната скопска општина.²³ Како резултат на тоа, гласачите би биле соочени со комплицирани изборни ливчиња во повеќе колони и со бројни можности за

²² Податоци преземени од веб-страницата на Државната изборна комисија и веб страницата на Собранието - <https://sobranie.mk/segashen-sostav-2020-2024.aspx>

²³ На Локалните избори во 2017 година, 9 подносителите поднеле листи за Совет на Град Скопје, а вкупниот број на советници што ги содржи секоја листа е 45.

комбинирање. Оттука, тоа може да предизвика голем број неважечки ливчиња, а секако ќе значи и зголемени трошоци за едукација на гласачите пред изборите.

Во смисла на комплексноста, анализите споменуваат и тешко администрирање на броењето гласови, кое некогаш трае и со денови. Овој модел бара постојани повторни пресметки на вредностите на вишокот гласови и нивно пренесување. Поради ова, гласовите треба да се бројат во централни пунктови за броење, наместо директно на избирачкото место. Во случајот на Македонија, тоа би довело до подривање на легитимноста на гласањето, но и на целокупниот интегритет на изборите.

Хибриден модел – решение на проблемот

Земајќи ги предвид овие околности, очекувано е дека моделот на фиксни листи е позастапен во изборните системи во светот, додека само мал број држави го употребуваат моделот на единечен пренослив глас.²⁴ Ова е случај, и покрај тоа што со децении, некои политички теоретичари ги заговараат позитивните аспекти на преференцијалните листи. Според нашата анализа, основниот модел на единечен пренослив глас во македонскиот контекст би донел повеќе проблеми отколку решенија. Доколку, сепак, политичките чинители решат да одат на изборни реформи кои опфаќаат промена на изборниот модел, овој труд аргументира дека можеби треба да се разгледаат неколку мешовити модели. На тој начин би се намалиле недостатоците на фиксните листи, не ризикувајќи ги анализираните слабости на моделот на единечен пренослив глас. За разлика од единечниот пренослив глас, каде што редоследот на избраните кандидати во целост се утврдува според преференцијалните гласови, понов тренд на политичката практика е квалификацијата на пропорционалниот модел на фиксна листа со додавање одреден **степен** на личен избор на гласачот. Степенот може да варира од еден па сè до поголем број кандидати. Но, независно од нивото на слобода на избор, целта е да се направи своевиден „мост“ меѓу фиксните листи на партиите и преференциите на гласачите. Ваквите модели ги применуваат голем број држави во Европа, како што се Данска, Шведска, Луксембург, Швајцарија, Полска, Хрватска, Косово и други.

Една корисна алтернатива која би соодветствувала со македонското политичко милје е пропорционалниот изборен модел на фиксни листи, плус преференции со праг. Во овој модел, граѓаните избираат партии, но можат да наведат и еден кандидат од избраната партија кој според нив е најдобар. Кандидатите што ќе

²⁴ 70 од анализираните држави во Прирачникот за изборни системи (Electoral System Design: The New International IDEA Handbook) го употребуваат пропорционалниот модел со листи, додека само 2 го употребуваат моделот на отворени листи.

надминат определен праг на гласови автоматски освојуваат мандат, додека сите останати се избрани според предложената листа. Пример за овој модел е хрватскиот избор на пратеници во Европскиот парламент, кој за првпат се примени во 2013 година. Според законот во Хрватска, потребниот праг за избор на пратеник по преференцијалниот модел изнесува 10 % од гласачите што гласале за таа изборна листа.²⁵ Доколку од дадената листа се исцрпени сите кандидати кои освоиле мандат надминувајќи го утврдениот праг, за избран на следното слободно место се смета кандидатот кој е нареден на листата на предлагачот. Во таа смисла, хрватскиот модел дозволува опционо избирање на кандидати, како надополнување на партискиот избор. Во случај кога определен кандидат освоил значаен број „лични гласови“, тој би добил предност пред останатите кандидати. Доколку тој праг не е надминат, стапува на сила предложената листа за распределба на мандати.

Друга можна варијанта со позитивни ефекти би бил паралелен систем, во кој ќе постојат два избора истовремено – еден за фиксна листа и еден за листа со преференции. Во ваков случај, според класичниот пропорционален модел и фиксната листа структурирана од предлагачите би се пополниле одреден број на мандати. Од друга страна, кандидатите што ќе освојат најголем број преференцијални гласови исто така би добиле некое од однапред утврдените места. Вака, отвореноста на листите ќе гарантира дека, независно каде се позиционирани на предложените листи, најдобрите (1, 2 или 3) кандидати со најголем број „лични“ гласови, ќе се најдат како дел од советите на единиците на локална самоуправа или во Собранието. Во исто време, основата на советничката/пратеничката листа ќе ја дадат партиите или предлагачите. Иако се работи за теоретски модел, овој пристап според својот паралелизам наликува на германскиот модел, во кој еден од гласовите на гласачот е личен, со кој се избира кандидат поединец во едномандатни изборни единици (преку мнозински модел), додека вториот глас е глас за политичка партија со кој се избира партиска листа.²⁶ Мешовит модел е застапен и во Австрија, каде што формулите се разликуваат во зависност од тоа дали се работи за избор во регионот, сојузната држава или во државата. На регионално ниво и на ниво на сојузна држава, избирачите можат да гласаат за партиската листа или да изберат еден од нејзините кандидати. Доколку одредени кандидати добијат доволно гласови за предност, тие се преместуваат на врвот на нивната партиска листа. Системот е изразито пропорционален затоа што сите гласови се користат повторно во третото национално ниво за распределување на местата. Системот има за цел да ја комбинира класичната пропорционалност со индивидуалната врска меѓу избирачите и пратениците која се обезбедува од најниско ниво.²⁷

²⁵ Zakon o izborima zastupnika iz Republike Hrvatske u Europski parlament

²⁶ Климовски, Дескоска, Каракамишева, *Уставно право*, 337.

²⁷ Wolfgang C. Müller, "Austria: A Complex Electoral System with Subtle Effects." in *The Politics of Electoral Systems*, ed. Michael Gallagher and Paul Mitchell (Oxford: Oxford University Press, 2005).

Заклучок

Во рамките на оваа анализа ги анализиравме позитивните и негативните аспекти на пропорционалниот изборен модел во врска со репрезентативноста на избраните претставници во повеќемандатни тела. Трудот ги зема предвид двата подмодела на пропорционалниот изборен модел – моделот на фиксни листи со неговите основни критики, и втората алтернатива – единечниот пренослив глас. Пренесувајќи ги во македонскиот контекст, трудот ги истакна можните ефекти од воведувањето на единечниот пренослив глас при реформи на изборниот модел, земајќи ги како основа искуствата од државите што го практикуваат овој модел подолго време. Особено беа разгледани аспектите на силен и честопати непринципиелен внатрешен натпревар, кој негативно би влијаел на внатрешната динамика на политичките партии. Исто така, анализиравме и дека SVP би претставувал пречка за постоечкиот квота-третман на жените и на другите специфични групи кои се претставени на листите, но и би довел до дополнителна фрагментација на политичката слика во македонскиот политички контекст. Во врска со спроведувањето на изборните процеси, ваквиот модел би можел да доведе до комплицирање на политичкиот избор и до многубројни административни проблеми при броењето на гласовите и едукација на гласачите.

Изведувајќи правно-политички прагматички заклучоци, трудот предложи неколку мешовити модели кои би можеле да бидат применети во македонскиот политички систем, сè со цел подобрување на врската избирач – избран, но и избегнување на политичката фрагментација. Со примена на некоја од предложените алтернативи, сметаме дека би се промовирале дел од придобивките на преференцијалното гласање, кои значат подобрување на односот меѓу гласачот и кандидатите во изборниот процес, намалена моќ на партијата како предлагач и можноста за личен избор на гласачот. Во исто време, избирачот нема да биде обврзан да избира кандидат по секоја цена, правејќи го личниот избор опционен. Вака се намалува можноста за создавање голем број неважечки ливчиња, збунетост на гласачите и притисок за внатрешен натпревар и постизборна фрагментација. Истовремено, со комбинирање на двата модела, се гарантира намалена дисторзија во застапеноста на помалку застапениот пол (жените или мажите), немнозинските етнички заедници, помалите партии во коалициите, како и останатите таргет-групи застапени на листите.

На крајот, треба да се има предвид дека не постои совршен модел од кој сите актери ќе бидат задоволни. Голем број системи со години не ги менуваат своите изборни модели, правејќи ситни модификации и алтернативи во менаџментот на изборните процеси. Можеби и затоа светската теорија престанала да заговара универзални изборни правила кои како чадор-решенија би ги покриле сите ситуации и сите општествени системи. Сè почесто се зема предвид историјата на

политичкиот систем и општествениот контекст, а не играта на моќ на партиите во политичката арена. И токму заради тоа, специфичностите на политичкиот контекст, комбинирани со искуствените придобивки од политиколошките анализи, би требало да го дадат одговорот на прашањето за моделот според кој ќе избереме кој ќе нè владее на локално и на централно ниво.

Библиографија:

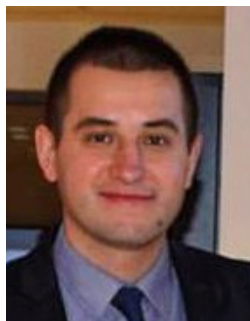
1. ACE the Electoral Knowledge Network. "Malta: SVT with some twists". Пристапено на 11.03.2021. https://aceproject.org/main/english/es/esy_mt.htm.
2. Baker, John. "Fair representation and the concept of proportionality." *Political Studies*, vol 44, issue 4, (1996): 733-737.
3. Bingham, Powell, G. *Elections as Instruments of Democracy*. New Haven, CT: Yale University Press, 2002.
4. Boix, Carles. "Setting the rules of the game: The Choice of Electoral Systems in Advanced Democracies." *The American Political Science Review*, vol. 93, no. 3, (1999): 609-624.
5. Bowler, Shaun, David M. Farrell and Robin T. Pettitt. "Expert opinion on electoral systems: So which electoral system is "best"?" *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 15, (2005): 3–20.
6. Bowler, Shaun and David M. Farrell. "We Know Which One We Prefer but We Don't Really Know Why: The Curious Case of Mixed Member Electoral Systems." *The British Journal of Politics and International Relations*, vol. 8 (2006): 445-460.
7. Carter, Elizabeth, David M Farrell. "Electoral Systems and Election Management." In *Comparing Democracies: Elections and Voting in the 21st Century*, 3rd ed. edited by Niemi LeDuc, Richard G Lawrence and Pippa Norris, 25-44. London: SAGE Publications Ltd, 2010.
8. Cusack, Thomas R, Torben Iversen, Torben Soskice. "Economic interests and the origins of electoral systems", WZB Discussion Paper, No. SP II 2007-07. Пристапено на 11.03.2021. <http://hdl.handle.net/10419/51231>
9. Debarde, Thierry. *Dictionnaire de droit constitutionnel*. Paris: Ellipses, 2002.
10. Farrell, David M. *Electoral Systems: A Comparative Introduction*. London/New York: Palgrave, 2001.
11. Gallagher, Michael and Paul Mitchell, eds. *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
12. Hix, Simon, Bjørn Høyland. *The political system of the European Union*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
13. Reynolds, Andrew, Ben Reilly, Andrew Ellis. *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2005. <https://www.idea.int/publications/catalogue/electoral-system-design-new-international-idea-handbook>

14. Shugart, Matthew Søberg. "Comparative Electoral Systems Research: The Maturation of a Field and New Challenges Ahead." In *The Politics of Electoral Systems*, edited by Michael Gallagher and Paul Mitchell, 25-55. Oxford: Oxford University Press, 2005.
15. Siljanovska-Davkova, Gordana, "Organizational Structures and Internal Party Democracy in the R. of Macedonia". In *Organizational Structures and Internal Party Democracy in South Eastern Europe*, edited by Georgi Karasimeonov, 26-95. Sofia: GorexPress, 2005.
16. Taagepera, Rein. "Electoral Systems." In *Oxford Handbook of Comparative Politics*, edited by Carles Boix, and Susan C. Stokes, 678-702. Oxford: Oxford University Press, 2009.
17. Климовски, Саво, Рената Дескоска, Тања Каракамишева – Јовановска. *Уставно право*. Скопје: Просветно дело АД, 2010.
18. Климовски, Саво, Рената Дескоска, Тања Каракамишева – Јовановска. *Политички систем*. Скопје: Просветно дело, 2010.
19. Климовски, Саво, Тања Каракамишева – Јовановска, Александар Спасеновски. *Политички партии и интересовни групи, второ изменето и дополнето издание*. Скопје: Фондација Конрад Аденауер во Република Македонија, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2016.
20. Климовски, Саво, Тања Каракамишева – Јовановска, Александар Спасеновски. *Современи политички системи*. Скопје: Фондација Конрад Аденауер во Република Македонија, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2017.
21. Политичка партија ДОМ. "ПОПОВСКА за една изборна единица, но со еднаков број жени и мажи на отворени листи". Пристапено на 11.3.2021. http://www.dom.org.mk/index.php/component/index.php?option=com_content&view=article&id=100:2008-12-16-21-32-53&catid=14:2008-04-19-15-33-33&Itemid=42.
22. Силјановска-Давкова, Гордана, Тања Каракамишева-Јовановска, Александар Спасеновски. *Парламентарно право*. Скопје: Фондација Конрад Аденауер во Република Северна Македонија, Правен факултет „Јустинијан Први“, 2019.
23. Фрчкоски, Љубомир Д., Ѓорге Иванов. *Современи политички теории*. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2003.

Правни документи:

- Закон o izborima zastupnika iz Republike Hrvatske u Europski parlament, Narodne novine 2591, NN 92/2010
- Изборен законик, Службен весник на Република Македонија бр. 40/06, 136/08, 148/08, 155/08, 163/08, 44/11, 51/11, 54/11, 142/12, 31/13, 34/13, 14/14, 30/14, 196/15, 35/16, 97/16, 99/16, 136/16, 142/16, 67/17, 125/17, 35/18, 99/18, 140/18, 208/18, 27/19, 98/19 и 42/20
- Устав на Република Македонија, Службен весник на Република Македонија бр. 52/91

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Дејан Димитриевиќ

(роден 1987) е поранешен стипендист на Фондацијата „Конрад Аденауер“ во Скопје, од октомври 2008 до март 2012 година. Дипломира на катедрата по политички науки на Правниот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, во 2009 година, а магистрира на студиите по политички менаџмент на истиот факултет, во 2012 година. Неговата магистерска теза е од областа на изборите, изборните системи и политичките кампањи. Од 2019 година е докторанд на Економскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, на насоката по организациски науки и управување (менаџмент). Од 2013 година работи во Парламентарниот институт на Собранието на Република Северна Македонија, најпрво како истражувач, а од 2018 година како раководител на Одделението за едукација и комуникација.

Е-пошта: dejandimitrievski@hotmail.com

Изворна научна статија

УДК: 005.962.13-057.52]:616.98:578.834-036.21(100)

005.962.13-057.52]:616.98:578.834-036.21(497.7)

Дејан Димитриевиќ

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА СЛЕДЕЊЕТО И МЕРЕЊЕТО НА ПЕРФОРМАНСИТЕ НА ВРАБОТЕНИТЕ ВО УСЛОВИ НА РАБОТА ОД ДОМА, ЗА ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЈАТА ПРЕДИЗВИКАНА ОД ВИРУСОТ КОВИД-19

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

61

ВОВЕД

Прогласувањето на пандемија на новиот вирус ковид-19 во март минатата година донесе една нова реалност во функционирањето на работните процеси низ целиот свет, која тешко дека некој можеше да ја предвиди. Промените и рестрикциите предизвикани од пандемијата значаеа дека компаниите и организациите беа принудени за миг комплетно да го променат начинот на функционирање, притоа ставајќи го акцентот на работата од дома. Одредени компании и организации успешно се справија со оваа нова реалност, додека други се соочија со голем број предизвици и проблеми. Она што ни го покажа оваа новонастаната ситуација е дека работењето од дома значајно се разликува кога тоа се остварува по пат на избор или кога е резултат на нужност.¹ Не секоја работна обврска може да се извршува од дома и не секој вработен ги има неопходните услови да се справи со предизвикот наречен работење од дома. Главниот предизвик со кој се соочија голем дел од компаниите и организациите е недостатокот на искуство со работа од дома и потребата да се приспособат на новонастанатата ситуација за многу краток период.

Промените во целокупното функционирање на компаниите и организациите не го избегнаа ниту менаџирањето со перформансите. Од клучно значење во овој период беше воведувањето и имплементацијата на конкретна политика за менаџирање со перформансите на вработените што работат од дома, која му дава јасна структура на работниот процес извршуван од дома, манифестирана преку дефинирање на конкретни насоки, цели и очекувани резултати од работата на секој вработен.

Предмет на истражување на овој труд е менаџирањето со перформансите на вработените, со посебен осврт на управувањето со ефектот на оние вработени што работат од дома поради ситуацијата со пандемијата на вирусот ковид-19. Потребата од истражување на предметот на трудот е неспорна, имајќи ја предвид важноста и актуелноста на темата. Како што е случајот насекаде во светот, така и во Северна Македонија, голем број компании, организации и институции беа принудени да им наложат на своите вработени да работат од дома поради новонастанатата ситуација. Недостатокот на искуство со работа од дома и немањето време за подготовка во голема мера ја отежни работата на раководните лица успешно да се справат со предизвикот на менаџирање на постигнувањата на своите вработени во новонастанатите услови. Дополнителни проблеми создаде фактот што постоечкиот систем предвидува многу малку насоки за менаџирање на перформансите на вработените што работат од дома.

1 Mani, D., & Tomar, S. (2020, March 30). *Work from Home in the time of COVID-19*. The Hindu. <https://www.thehindu.com/opinion/op-ed/work-from-home-in-the-time-of-covid-19/article31207008.ece> (accessed on 7.4.2021)

Главната аргументација на овој труд е дека моменталниот систем за менаџирање на перформансите на административните службеници во Северна Македонија не е соодветен за управување со ефектот на вработените што работат од дома и потребни се измени за тој да биде применлив во новонастанатата ситуација.

Систем на менаџирање со перформансите на вработените

Според Лалвани, „дефиницијата за менаџирањето со перформансите еволуираше од првичното појавување како концепт. Она што порано се сметаше како процес што се спроведува само еднаш годишно се претвори во континуиран процес на управување со перформансите. Целта е да се обезбеди вработените да работат ефикасно во текот на целата година и истовремено да се решаваат сите проблеми што би можеле да се појават, а кои би влијаеле на постигнувањата на вработените.“²

Лујзер и Хендон го дефинираат менаџирањето со перформансите како „процес на идентификување, евалуирање, управување и развивање на перформансите на човечките ресурси во една организација.“ Според нив, треба да се прави разлика меѓу менаџирањето со перформансите и оценувањето на перформансите. Оценувањето на перформансите претставува континуиран процес на евалуација на постигнувањата на вработените, додека евалуациите претставуваат прегледи за тековните перформанси на вработените.³ Или со други зборови, „евалуацијата на перформансите ги разгледува сите минати дејствија на вработените за време на еден период, при што вреднува колку добро ја завршиле својата улога и колку од поставените цели исполниле. Менаџирањето со перформансите е насочено кон сегашноста и иднината на вработениот, односно што може да се преземе за да се подобрат перформансите и да се исполнат идните цели.“⁴

Аналитичарите предупредуваат дека во никој случај не смее да се намали значењето на евалуацијата на перформансите, како клучен сегмент во системот на менаџирање со перформансите. Добро спроведената евалуација на перформансите може да биде од големо значење за организацијата. Спротивно на ова, ако не се спроведе правилно, таа може да доведе до намалување на нивото на продуктивност и мотивација кај вработените.⁵

2 Lalwany, P. (2019, May 16). *What Is Performance Management? Definition, Process, Cycle, and Best Practices for Planning*. HR Technologist. <https://www.hrtechnologist.com/articles/performance-management-hcm/what-is-performance-management/#> (accessed on 25.3.2021)

3 Lussier, R. N., & Hendon J. R. (2017). *Human Resource Management: Functions, Applications, and Skill Development (3rd Edition)*. Sage Publications, Inc, pp. 285

4 *Performance Management: 15 Employee performance management best practices*. (2020). Valamis. <https://www.valamis.com/hub/performance-management> (accessed on 25.3.2021)

5 Lussier, R. N., & Hendon J. R. (2017). *Human Resource Management: Functions, Applications, and Skill Development (3rd Edition)*. Sage Publications, Inc, pp. 313

Зборувајќи за иднината на менаџирањето со перформансите, Лалвани идентификува три насоки во кои очекува да се движат идните трендови: напуштање на практиката на годишно оценување, пораст на важноста на редовниот индивидуален фидбек и користење напредни алатки за менаџирање со перформансите.⁶

Менаџирање на перформансите на вработените што работат од дома

На 11 март годинава, Светската здравствена организација официјално прогласи пандемија на новиот вирус ковид-19. Промените и рестрикциите што ги донесе пандемијата во однос на работењето, пред сè потребата за работа од дома, доведоа до значителни поместувања во функционирањето на организациите низ целиот свет.

Под работа од дома се подразбира таков тип на уредување на работниот процес кога вработените ги извршуваат речиси сите обврски од својот дом, или пак, кога вработените поминуваат дел од своето работно време дома, а дел во канцеларија.⁷ Она што е заедничко за сите типови на работа од дома, според Курланд и Бејли, е што сите на одреден начин претставуваат транзиција од директен надзор кон раководење од далечина, од комуникација лице в лице кон комуникација со помош на одредена технологија, од работење во канцеларија кон работење на повеќе различни локации и од непосредна соработка кон виртуелни тимови.⁸

Во минатото, многумина го поврзуваа работењето од дома со одредени стереотипи. Па така, многу често работата од дома беше синоним за избегнување на работните обврски ('shirking from home'), асоцирајќи на можноста да се помине голем дел од времето во кревет или со телевизорот.⁹ Уште еден стереотип беше дека вработените мајки имаат најголеми придобивки од работата од дома.¹⁰

Истражувањето на Галуп покажува дека поради состојбата на пандемија, 41% од вработените во Соединетите Американски Држави работат од дома.¹¹ Главен

6 Lalwani, P. (2019, May 16). *What Is Performance Management? Definition, Process, Cycle, and Best Practices for Planning*. HR Technologist. <https://www.hrtechnologist.com/articles/performance-management-hcm/what-is-performance-management/#> (accessed on 25.3.2021)

7 ACAS (2014). *Homeworking – a guide for employers and employees*. <https://archive.acas.org.uk/media/3905/Homeworking---a-guide-for-employers-and-employees/pdf/Homeworking-a-guide-for-employers-and-employees.pdf>, pp 2

8 Kurland, N. B., & Bailey, D. E. (1999). *The advantages and challenges of working here, there anywhere, and anytime*. *Organizational Dynamics*, 28(2), 53–68. doi:10.1016/s0090-2616(00)80016-9, pp. 53

9 ACAS (2014). *Homeworking – a guide for employers and employees*. <https://archive.acas.org.uk/media/3905/Homeworking---a-guide-for-employers-and-employees/pdf/Homeworking-a-guide-for-employers-and-employees.pdf> (accessed on 25.3.2021)

10 South, R. (2017, June 18). *Working from Home 101: The Complete Guide to Remote Work*. *CakeHR by Sage*. <https://blog.cake.hr/working-home-complete-guide-remote-work/> (accessed on 12.6.2020)

11 *Coronavirus Pandemic*. (2020, June). Gallup. <https://news.gallup.com/poll/308222/coronavirus-pandemic.aspx> (accessed on 25.3.2021)

предизвик со кој се соочуваат организациите е недостатокот на искуство со работата од дома и потребата за приспособување на новонастаната ситуација за многу краток период.

„Во моментната ситуација, многу компании, државни институции и универзитети побараа од своите вработени да работат од далечина... Некои организации имаат јасна политика за работа од дома, развивана низ годините, но за многумина ова се случува за препат, поради пандемијата. Тоа е голема културна промена во начинот на извршување на работата. Нивото на подготовка што беше достапно во минатото, сега едноставно не е опција; повеќето организации се принудени да извршуваат планови за работа од дома за само неколку дена.“¹²

Во рамките на новонастанатата ситуација, промените во целокупното функционирање на организациите не го избегнаа ниту менаџирањето со перформансите. Според одредени студии, во вакви услови, од клучно значење за организациите е да имаат конкретна политика за менаџирање со перформансите на вработените што работат од дома. Оваа политика не само што ќе ги оценува резултатите, туку треба да даде и јасна структура на работниот процес на вработените што работат од дома. Дополнително, треба да се има предвид дека менаџирањето со перформансите за оние што работат од дома е поразлично од тоа на вработените што доаѓаат во канцеларија.¹³

Според Мани и Томар, она што треба да се има предвид за оваа ситуација, од истражувачка гледна точка, е фактот дека „наодите од претходните студии за влијанието на работата во домашни услови не можат да се проектираат на тековниот контекст, бидејќи ваквите аранжмани претежно беа ограничени на одредена група на работници и/или организации и честопати беа спроведени по сопствен избор.“¹⁴

Главните наоди од истражувањето спроведено од страна на професионалната платформа Слек (Slack) покажуваат дека заклучно со 27 март 2020 година, околу 16 милиони интелектуални работници во САД се префрлиле на работење од дома поради ситуацијата. Претходното искуство со работа од дома е значајно, односно продуктивноста и ефективноста на комуникацијата на оние вработени кои за првпат работат од дома е значително пониска. Дополнително, податоците покажуваат дека промената ги нарушува професионалните врски и се одразува негативно врз чувството на припадност кон организацијата. Позитивно

¹² *Managing Employees Work From Home Performance.* (2020, March 23). Assess TEAM. <https://www.assessteam.com/managing-work-from-home-employee-performance> (accessed on 12.6.2020)

¹³ *Ibid* (accessed on 25.3.2021)

¹⁴ Mani, D., & Tomar, S. (2020, March 30). *Work from Home in the time of COVID-19.* The Hindu. <https://www.thehindu.com/opinion/op-ed/work-from-home-in-the-time-of-covid-19/article31207008.ece> (accessed on 25.3.2021)

во ситуацијата е што можат да се идентификуваат алатки што помагаат во надминување на дел од проблемите.¹⁵

Со оглед на многуте нејаснотии поврзани со ситуацијата со вирусот, голем број организации и вработени се принудени да се навикнат на „новата нормалност“, односно на работењето од дома.¹⁶ Огромниот напредок во технологијата во изминатата деценија ја менува перцепцијата околу начинот на кој се извршуваат работите и остава многу можности за напредок на ова поле. Аналитичарите предвидуваат дека бројот на вработените што работат од дома ќе продолжи да расте, особено за оние професии што предвидуваат канцелариска работа.¹⁷ Анкетата спроведена на 30 март 2020 година, од страна на Гартнер (Gartner, Inc.), на 317 испитаници, покажува дека 74% од главните менаџери и лидерите во бизнис светот планираат трајно да преселат дома барем 5% од своите вработени што претходно работеле во канцеларија, по завршувањето на кризата со ковид-19.¹⁸

Работа од дома за време на пандемијата со вирусот ковид-19 – случајот на Парламентарниот институт

Парламентарниот институт на Собранието на Република Северна Македонија претставува посебна организациска единица во рамките на службата на Собранието, која функционира како истражувачки центар што на пратениците им обезбедува навремени, објективни и независни стручни истражувања и анализи за извршувањето на пратеничката функција¹⁹. Вработените имаат статус на административни службеници и како такви, нивната работа се регулира со одредбите на Законот за административни службеници, вклучително и со системот за управување со ефектот на административните службеници.

Вработените во Парламентарниот институт, како дел од службата на Собранието, беа опфатени со мерките донесени од страна на Владата, така што голем дел од вработените беа испратени да работат од дома. Дополнително, работниот процес во институцијата се организираше на тој начин што оние вработени кои не беа

15 Report: Remote work in the age of Covid-19. (2020, April 21). Slack. <https://slackhq.com/report-remote-work-during-coronavirus> (accessed on 25.3.2021)

16 Lindner, J., Sahdra, S., Bernier, C. A., DeVries, L., Belanger, C., & Robert, A. (2020, April 7). COVID-19 Update: The "New Normal" – Facilitating Work-from-Home Arrangements. McCarthy Tetrault. <https://www.mccarthy.ca/en/insights/blogs/canadian-employer-advisor/covid-19-update-new-normal-facilitating-work-home-arrangements> (accessed on 25.3.2021)

17 ACAS (2014). Homeworking – a guide for employers and employees. <https://archive.acas.org.uk/media/3905/Homeworking---a-guide-for-employers-and-employees/pdf/Homeworking-a-guide-for-employers-and-employees.pdf>, pp 4

18 Gartner CFO Survey Reveals 74% Intend to Shift Some Employees to Remote Work Permanently. (2020, April 3). Gartner. <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2020-04-03-gartner-cfo-survey-reveals-74-percent-of-organizations-to-shift-some-employees-to-remote-work-permanently2> (accessed on 25.3.2021)

19 Член 42 од Законот за Собранието на Република Македонија (Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 104/2009 и 14/2020)

опфатени со мерките, дел од своето работно време го поминуваа на работното место, а дел дома. При разгледувањето на резултатите од истражувањето, треба да бидат земени предвид следните три фактори: 1) работата од дома се појави како неопходност поради пандемијата, а не како избор на работодавецот; 2) вработените немаа никакво претходно искуство со работата од дома; и 3) со затворањето на градинките и училиштата и рестрикциите на движењето, голем број вработени се најдоа во ситуација истовремено да работат од дома и да ги извршуваат своите домашни и семејни обврски.

Истражувањето е спроведено со користење на методот на анкетен прашалник, преку испитување на десет испитаници. Учесници во истражувањето беа десет вработени во Парламентарниот институт, од кои четворица се на раководно ниво (менаџери), а шестмина на извршно ниво (вработени). Со оглед на тоа дека се работи за прилично нов феномен, ова истражување имаше примарно експлораторна цел, односно експериментално тестирање на хипотезата на помала група испитаници. Поради тоа, истражувањето е спроведено на вработени од само една организациска единица во една државна институција. Во иднина, се очекува истражувањето да се прошири, најпрво на сите организациски единици во институцијата, а потоа и на повеќе државни институции на различно ниво (централно и локално), со цел да се добие покомплетна слика за поставениот проблем.

Според Хекшоу, малиот број учесници има свои поволности кога истражувачкото прашање треба да биде одговорено во релативно краток временски период. Исто така, во случаи кога се испитува нова хипотеза, подобро е таа прво да се тестира на помал број испитаници. Како што напоменува во својот труд, „нема ништо погрешно во спроведувањето на добро дизајнирани мали студии; само треба да се интерпретираат внимателно... Информациите добиени од ваквите студии треба да се користат за да се дизајнираат поголеми студии на случај“.²⁰

Зборувајќи за истражувањата направени на мал број испитаници, Еџ и Аројо нагласуваат дека малиот број на испитаници носи извесни предности, како што се фокусот и зголеменото разбирање на контекстот во кој се врши истражувањето.²¹

Андерсон и Вингрис го оправдуваат користењето на мал број испитаници во одредени истражувања, тврдејќи дека студиите што користат мали примероци немаат за цел да ги квантифицираат општите ставови на популацијата, туку само да

20 Hackshaw, A. (2008). *Small studies: strengths and limitations*. *European Respiratory Journal*, 32(5), 1141–1143. doi:10.1183/09031936.00136408

21 Etz, K. E., & Arroyo, J. A. (2015). *Small Sample Research: Considerations Beyond Statistical Power*. *Prevention Science*, 16(7), 1033–1036. doi:10.1007/s11121-015-0585-4

го документираат постоењето на одреден фактор, поради што бројот на испитаници и не е толку важен.²²

Прашалникот беше одговорен од сите испитаници. Анкетниот прашалник беше составен од шест прашања. Преку одговорите од прашалникот, од испитаниците се бараше да ги искажат своите мислења и ставови во однос на работата од дома и управувањето со ефектот на службениците во услови на работа од дома, како во случајот на корона-вирусот.

Првото прашање беше во вид на воведно прашање, со цел да се добие една генерална слика во однос на перцепцијата на испитаниците за управување со ефектот во услови кога се работи од дома. Од испитаниците се бараше да се изјаснат дали сметаат дека постоечкиот систем за управување со ефектот е применлив во ситуацијата кога вработените работат од дома. Притоа испитаниците можеа да се определат за една од трите понудени опции, односно дека системот е целосно применлив и за работа од дома, дека делумно е применлив, но потребни се извесни приспособувања или дека системот не е соодветен и неопходен е нов систем за управување на ефектот на вработените што работат од дома. Од одговорите добиени на првото прашање, може да се извлече заклучок дека испитаниците не сметаат дека постоечкиот модел е применлив во ситуација кога вработените работат од дома. За оваа опција се определил само еден испитаник. Преовладува неутралното мислење, односно шест учесници сметаат дека системот е делумно применлив, но во секој случај, потребно е тој да се приспособи на специфичностите на ситуацијата. Тројца испитаници, пак, сметаат дека системот воопшто не е соодветен и дека е неопходен различен систем што ќе се применува за управување со ефектот на вработените што работат од дома.

Второто прашање беше насочено кон испитување на мислењето на учесниците во однос на начинот на кој институцијата во која работат се справила со предизвикот на работење од дома. Преку ова прашање се бараше од испитаниците да се изјаснат дали сметаат дека институцијата воспоставила добар систем за успешно справување со работата од дома на дел од своите вработени. Од одговорите може да се забележи дека кај испитаниците преовладува негативното мислење во однос на ова прашање. Ниту еден од анкетираниите не се изјаснил дека во изминатиот период институцијата воспоставила добра формална политика со јасни и конкретни насоки, цели и очекувања од секој вработен што работи од дома. Половина од испитаниците сметаат дека биле добиени само генерални насоки и препораки, додека останатите се изјасниле дека нивната перцепција е оти секој раководител е препуштен сам на себе да ја уредува работата на вработените што работат од дома.

²² Anderson, A., & Vingrys, A. (2001). *Small Samples: Does Size Matter?*. Investigative ophthalmology & visual science. 42. 1411-3.

Третото прашање бараше од раководителите да ги наведат главните проблеми и предизвици со кои се соочиле при управувањето со ефектот на вработените што работат од дома, односно бараше од вработените да ги наведат главните проблеми и предизвици со кои се соочиле при работата од дома. Одговорите на ова прашање се прикажани во табелата број 1.

Проблем или предизвик	Фреквенција
Проблем со функционирањето на опремата и недостаток на соодветни технички алатки за работа од дома.	4
Предизвик да се балансира работата со семејните и домашните обврски.	3
Ефикасноста на комуникацијата е намалена поради физичката дистанца.	3
Природата на работата е таква што бара физичко присуство на вработениот на работното место во институцијата.	2
Недостаток на конкретни насоки, цели и очекувани резултати за секој вработен.	2
Раководителите не ја вреднуваат доволно работата на вработените што работат од дома.	1
Видот на работните обврски е таков што тие не можат да се извршат поради ситуацијата со вирусот.	1
Пад на мотивацијата и иницијативноста кај вработените што работат од дома.	1
Недостаток на работна атмосфера во домот.	1
Намалување на тимската работа.	1
Неусогласеност на работното време меѓу вработените (секој вработен избира во кој период од денот ги извршува работните обврски).	1
Проблем во координацијата меѓу раководителите и вработените.	1

Табела бр. 1. Проблеми или предизвици и нивна фреквенција

Од резултатите може да се согледа дека се наведени вкупно 12 проблеми или предизвици со кои се соочиле испитаниците при работата од дома, односно при управувањето со ефектот на вработените што работат од дома. Со најголема фреквенција, односно четири добиени одговори, се истакнува проблемот со функционирањето на опремата и недостатокот на соодветни технички алатки за работа од дома. По тројца испитаници како проблеми или предизвици ги

имаат наведено балансирањето на работата со семејните и домашните обврски и одржувањето ефикасна комуникација поради физичката дистанца. По двајца се изјасниле за тоа дека постои недостаток на конкретни насоки, цели и очекувани резултати за секој вработен и дека природата на работата е таква што бара физичко присуство на вработениот на работното место во институцијата.

Од одговорите добиени на **четвртото прашање**, може да се извлечат заклучоци за мислењето на испитаниците во однос на различни аспекти од работењето од дома на вработените во изминатиот период. Од анкетираниите се бараше да го оценат секое изнесено мислење во однос на степенот до кој се согласуваат со него. Просечните оценки можат да се видат во табелата број 2.

	просек од раководители	просек од вработени	просечна оцена од сите испитаници
> Вработените имаат соодветни услови за работа од дома (работен простор, атмосфера, опрема, итн.):	3,25	3,67	3,5
> Вработените успешно се справуваат со предизвикот на одржување баланс меѓу работата и домот:	4,25	4	4,1
> Се забележува промена во генералниот однос на вработените кон работниот процес:	2	3,17	2,7
> За одредени вработени, работата од дома претставува можност за ескивирање од работните обврски:	2	3	2,6
> Има појава на незадоволство кај вработените што продолжија да доаѓаат на работното место:	3	3,83	3,5
> Надгледувањето и контролата на извршувањето на обврските на вработените што работат од дома бараат поголем напор од раководителот:	3,5	4,17	3,9
> Вработените што работат од дома добиваат помалку повратни информации во однос на својата работа:	2	2,67	2,4

> Ефикасноста на комуникацијата со вработените не претрпе значителни измени:	2,5	2,5	2,5
> Вработените почесто се обраќаат за помош или консултации во услови на работа од дома отколку кога доаѓаат во канцеларија:	2,5	3,5	3,1
> Потешко е да се евалуираат перформансите на вработените што работат од дома:	3,75	2,33	2,5
> Вработените што работат од дома имаат јасна слика што се очекува од нив и на кој начин ќе бидат евалуирани нивните перформанси:	3	4	3,6
> Генералната оценка е дека продуктивноста на вработените опадна откако почнаа да работат од дома:	3	1,5	2,1
> Мотивирањето на вработените што работат од дома е сериозен предизвик за раководителот:	4	2,83	3,3
> Професионалниот развој на вработените (преку обуки, тренинзи, неформално учење) потешко се остварува во услови на работа од дома:	3,5	4,67	4,2
> Генералното искуство со работата на вработените од дома во изминатиот период се покажа како позитивно:	3,25	3,33	3,3
1 = целосно не се согласувам			
2 = не се согласувам			
3 = делумно се согласувам			
4 = се согласувам			
5 = целосно се согласувам			

Табела бр. 2. Степен на согласност

Во однос на оценката на искуството со работата на вработените од дома, испитаниците се изјасниле дека делумно се согласуваат оти тоа се покажало како позитивно во изминатиот период. Разликата во мислењето на испитаниците од различните категории на вработени по ова прашање е минимална. Генерално гледано, испитаниците сметаат дека вработените до одреден степен имаат

соодветни услови за работа од дома, од аспект на работен простор, атмосфера, опрема и слично. Исто така, меѓу испитаниците преовладува мислењето дека вработените успешно се справиле со предизвикот на одржување баланс меѓу работата и домот. Најистакнато е мислењето на испитаниците од редот на вработените дека професионалниот развој преку обуки, тренинзи или неформално учење потешко се остварува во услови на работа од дома. Раководителите се согласуваат со ова тврдење, иако тоа не е изразено до тој степен.

Генералната оценка е дека продуктивноста на вработените не е опадната откако почнаа да работат од дома. Ова е особено истакнато кај испитаниците од редот на вработените, каде што просечната оценка од 1,5 покажува дека тие не се согласуваат со тврдењето дека продуктивноста е опадната во овој период. За разлика од ова, просечната оценка од 3 укажува на тоа дека раководителите делумно се согласуваат со тврдењето дека продуктивноста е опадната. Дополнително, испитаниците се изјасниле дека постои делумно незадоволство кај вработените што продолжиле да доаѓаат на работното место. Ова е особено истакнато кај испитаниците од редот на вработените.

Најголемо отстапување во искажаните мислења меѓу раководителите и вработените се забележува во однос на предизвикот да се евалуира работата од дома. За разлика од испитаниците од редот на вработените, раководителите сметаат дека е многу потешко да се евалуираат перформансите на вработените што работат од дома. Меѓу раководителите и вработените постои разлика и во перцепцијата на генералниот однос на вработените кон работниот процес. Од една страна, раководителите не забележуваат промена во односот кон работниот процес, но од друга страна, вработените се изјасниле дека делумно има промена во односот кон работата. Позначајна разлика има и во однос на тврдењето дека работата од дома за одредени вработени претставува можност за ескивирање од работните обврски. Тоа што е интересно е што, за разлика од раководителите кои не се согласуваат со ова тврдење, дел од вработените сметаат дека работата од дома им дава шанса на нивните колеги да ескивираат од работните обврски. Дополнително, се разликуваат мислењата и во однос на мотивирањето на вработените што работат од дома. Раководителите се изјасниле дека мотивирањето на вработените што работат од дома е сериозен предизвик, додека пак вработените не се согласуваат со оваа констатација.

Во однос на комуникацијата, испитаниците признаваат дека ефикасноста на комуникацијата претрпела одредени измени во периодот додека се работи од дома. Сепак, испитаниците не се согласуваат дека вработените што работат од дома добиваат помалку повратни информации од вообичаеното во однос на своето работење. Вработените се изјасниле дека почесто се обраќаат за помош или

консултации во услови на работа од дома отколку кога доаѓаат во канцеларија, за разлика од раководителите кои во принцип не забележале ваква појава.

Испитаниците се согласуваат дека надгледувањето и контролата на извршувањето на обврските кај вработените што работат од дома бара поголем напор од раководителот. Ова е особено истакнато кај испитаниците од редот на раководителите. Вработените сметаат дека имаат јасна слика што се очекува од нив и на кој начин ќе бидат евалуирани нивните перформанси, за разлика од раководителите кои помалку се согласуваат со ова тврдење.

Петтото прашање од прашалникот бараше од испитаниците да се изјаснат дали сметаат дека работењето од дома на дел или на сите вработени би можело да продолжи како практика и по завршувањето на ситуацијата со вирусот ковид-19. Треба да се напомене дека секој испитаник можеше да се определи за повеќе од еден од предложените одговори.

Најголемиот дел од испитаниците се изјаснија дека работата од дома, во одреден облик, може да продолжи како практика и по завршувањето на пандемијата. Три од одговорите се однесуваат на тоа дека видот на работните обврски дозволува комплетно преселување на работата од дома. Во три одговори преовладува мислењето дека работата од дома може да продолжи како повремени опција, односно дел од работното време да се поминува дома, а дел на работното место. Во пет одговори се поддржува можноста секој вработен да избере дали сака да работи од дома или не. Само во два одговора се напоменува дека не треба да се практикува работата од дома по завршувањето на моменталната ситуација. Едниот одговор се однесува на тоа дека е подобро вработените да доаѓаат на своите работни места, додека во другиот одговор испитаникот смета дека видот на работните обврски не дозволува работење од дома.

Шестото прашање се однесуваше на промените што би требало да се воведат во системот за управување со ефектот на административните службеници, со цел поуспешно справување со предизвикот за управување на ефектот на вработените што работат од дома. Добиените одговори се наведени во табелата број 3.

Предложена промена	Фреквенција
Да се употребуваат напредни електронски алатки или ИТ-платформи за следење и оценување на работата од дома.	2
Почесто да се одржуваат состаноци со помош на електронски средства.	2
Да се дефинираат конкретните цели и очекуваните резултати за секој вработен.	1

Да се обезбеди соодветна опрема за успешна реализација на работата од дома.	1
Да се дефинираат прецизни насоки со кои ќе се уредува работата од дома, кои ќе ги земат предвид специфичностите на секоја работна позиција.	1
Да се прецизира работното време на секој вработен што работи од дома.	1
Да се воведат електронско потпишување на документите, со што ќе се отстранат бирократските процедури поради кои се ограничува можноста за работа од дома.	1
Да се предвидат заштитни мерки со кои вработените ќе можат непречено да доаѓаат на работа и нема да треба да работат од дома.	1
Да се организираат обуки за вработените што работат од дома, со што ќе им се овозможи да го продолжат својот професионален развој.	1
Да се посвети повеќе внимание на факторите коишто влијаат на мотивацијата на вработените што работат од дома.	1
Да се воведат можност секој вработен да работи по еден ден во неделата од дома.	1
Да се помогнат вработените во насока на постигнување баланс меѓу работата и домашните обврски.	1
Да се воведат нов систем којшто ќе биде посоодветен за управување со ефектот на вработените што работат од дома.	1

Табела бр. 3. Предложени промени на системот и нивна фреквенција

Од табелата може да се забележат вкупно 13 предложени промени што би требало да се воведат во системот за управување со ефектот на административните службеници, со цел поуспешно справување со предизвикот за управување со ефектот на вработените што работат од дома. Најмногу одговори се однесуваат на тоа дека треба да се употребуваат напредни електронски алатки или ИТ-платформи за следење и оценување на работата од дома и дека треба почесто да се одржуваат состаноци со помош на електронски средства. За овие промени се изјасниле по двајца испитаници.

Заклучок

Промените и рестрикциите предизвикани од пандемијата на вирусот ковид-19 значае дека компаниите и организациите ќе бидат принудени комплетно да го променат начинот на функционирање, притоа ставајќи го акцентот на работата од дома. Оние компании и организации што имаа претходно искуство со работата од дома профитираа од присуството на јасната политика за работа од дома развивана

низ годините. Сепак, за многу компании и организации ова се случува за првпат, а дополнителни проблеми создава недостатокот на време неопходно за правилна подготовка и приспособување на новиот начин на функционирање. Многубројните предизвици со кои се соочија компаниите и организациите при воспоставувањето соодветна структура ја поткрепија претпоставката дека менаџирањето на перформансите за оние што работат од дома се разликува од она на вработените што доаѓаат во канцеларија.

Главната цел на проучувањето во овој труд беше да се изврши евалуација на позитивните и на негативните страни на системот за менаџирање на перформансите во услови на работа од дома, да се идентификуваат проблемите и предизвиците што произлегуваат од имплементацијата, како и да се понудат можности за подобрување на системот, преку кои би се максимирале придобивките од овој процес, со посебен осврт на менаџирањето со перформансите во услови на пандемија предизвикана од вирусот ковид-19.

Општиот впечаток што се добива од спроведеното истражување во однос на работата од дома во изминатиот период, наметнато поради пандемијата на вирусот ковид-19, е дека постоечкиот систем за менаџирање на перформансите на административните службеници, таков каков што е, не е применлив во ситуација кога вработените работат од дома. Мислењето е дека системот може да се приспособи, но потребни се сериозни промени во линија со специфичностите на работата од дома, или пак, дека е неопходен различен систем којшто ќе се применува за управување со ефектот на вработените што работат од дома.

Со оглед на тоа дека со Законот за административни службеници опфатен е еден широк спектар на вработени во јавниот сектор, за кој важи истата постапка за менаџирање со перформансите на вработените, поради специфичноста на работата на различните институции и организациски единици и широката разноликост во поединечните работни процеси, логично е да се очекува дека проблемите и предизвиците што се јавуваат во процесот на менаџирање на перформансите во различните институции, како и во рамките на самите институции, значително да се разликуваат од една институција до друга и од една организациска единица до друга. Земајќи предвид дека истражувањето е спроведено на испитаници од само една организациска единица, во една државна институција, како идеја за идно истражување се наметнува тоа да се прошири, најпрво на сите организациски единици во институцијата, а потоа и на повеќе државни институции на различно ниво (централно и локално), со цел да се добие покомплетна слика за поставениот проблем.

Библиографија

1. ACAS (2014). Homeworking – a guide for employers and employees. <https://archive.acas.org.uk/media/3905/Homeworking---a-guide-for-employers-and-employees/pdf/Homeworking-a-guide-for-employers-and-employees.pdf>;
2. Anderson, A., & Vingrys, A. (2001). *Small Samples: Does Size Matter?*. Investigative ophthalmology & visual science. 42. 1411-3;
3. *Coronavirus Pandemic*. (2020, June). Gallup. <https://news.gallup.com/poll/308222/coronavirus-pandemic.aspx>;
4. Etz, K. E., & Arroyo, J. A. (2015). *Small Sample Research: Considerations Beyond Statistical Power*. Prevention Science, 16(7), 1033–1036. doi:10.1007/s11121-015-0585-4;
5. *Gartner CFO Survey Reveals 74% Intend to Shift Some Employees to Remote Work Permanently*. (2020, April 3). Gartner. <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2020-04-03-gartner-cfo-surey-reveals-74-percent-of-organizations-to-shift-some-employees-to-remote-work-permanently2>;
6. Hackshaw, A. (2008). *Small studies: strengths and limitations*. European Respiratory Journal, 32(5), 1141–1143. doi:10.1183/09031936.00136408;
7. Kurland, N. B., & Bailey, D. E. (1999). *The advantages and challenges of working here, there anywhere, and anytime*. Organizational Dynamics, 28(2), 53–68. doi:10.1016/s0090-2616(00)80016-9;
8. Lalwani, P. (2019, May 16). *What Is Performance Management? Definition, Process, Cycle, and Best Practices for Planning*. HR Technologist. <https://www.hrtechnologist.com/articles/performance-management-hcm/what-is-performance-management/#>;
9. Lindner, J., Sahdra, S., Bernier, C. A., DeVries, L., Belanger, C., & Robert, A. (2020, April 7). *COVID-19 Update: The “New Normal” – Facilitating Work-from-Home Arrangements*. McCarthy Tetrault. <https://www.mccarthy.ca/en/insights/blogs/canadian-employer-advisor/covid-19-update-new-normal-facilitating-work-home-arrangements>;
10. Lussier, R. N., & Hendon J. R. (2017). *“Human Resource Management: Functions, Applications, and Skill Development (3rd Edition)”*. Sage Publications, Inc;
11. *Managing Employees Work From Home Performance*. (2020, March 23). Assess TEAM. <https://www.assessteam.com/managing-work-from-home-employee-performance>;
12. Mani, D., & Tomar, S. (2020, March 30). *Work from Home in the time of COVID-19*. The Hindu. <https://www.thehindu.com/opinion/op-ed/work-from-home-in-the-time-of-covid-19/article31207008.ece>;
13. *Performance Management: 15 Employee performance management best practices*. (2020). Valamis. <https://www.valamis.com/hub/performance-management>;
14. *Report: Remote work in the age of Covid-19*. (2020, April 21). Slack. <https://slackhq.com/report-remote-work-during-coronavirus> (accessed on 12.6.2020);
15. South, R. (2017, June 18). Working from Home 101: The Complete Guide to Remote Work. *CakeHR by Sage*. <https://blog.cake.hr/working-home-complete-guide-remote-work/>;

16. Закон за административните службеници (Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 27/2014, 199/2014, 48/2015, 154/2015, 5/2016, 142/2016, 11/2018, 275/2019 и 14/2020);
17. Закон за Собранието на Република Македонија (Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 104/2009 и 14/2020).

